

KIRGIZİSTAN TÜRKiYE MANAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

**KIRGIZİSTAN'DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İÇ
KONTROL SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEHMET SARGUT

BİŞKEK 2020

KIRGIZİSTAN TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

**KIRGIZİSTAN’DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İÇ
KONTROL SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEHMET SARGUT

DANIŞMAN

Doç. Dr. Emin YÜREKLİ

BİŞKEK 2020

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Tarih. : 07.05.2020

Adı Soyadı: Mehmet SARGUT

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун «Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине» ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган бардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

Дата : 07.05.2020

Аты Жөнү: Мехмет Саргут

TEZ ONAYI

Mehmet SARGUT tarafından hazırlanan Kırgızistan' da Faaliyet Gösteren Bankaların İç Kontrol Sistemlerinin İncelenmesi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/ ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı, Adı ve Soyadı	Çalıştığı Kurum	Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	İmza
Başkan	Prof. Dr. İstanbek ATANTAEV	Kırgızistan Devlet Teknik Üniversitesi	onaylıyorum	
Üye (Danışman)	Doç. Dr. Emin YÜREKLI	Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi	Onaylıyorum	
Üye	Doç. Dr. Kasım BAYNAL	Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi	Onaylıyorum	
Üye	Doç. Dr. Ömer Lütfi ANTALYALI	Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi	(Üniversiteden Ayrılmıştır.)	
Üye	Doç. Dr. Bilal SOLAK	Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi	onaylıyorum	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Seyil NACİMUDİNOVA	Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi	Onaylıyorum	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Azamat MAKŞÜDÜNOV	Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi	Onaylıyorum	

Tez Savunma Tarihi: 07/05/2020

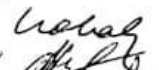
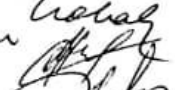
Jüri tarafından oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilen bu tez Enstitü Yönetim Kurulu 2022.26.06. sayılı ve 26/05/2020 tarihli kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Örgen

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü/V.

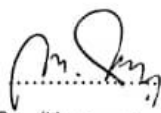
ПРОТОКОЛ

Мехмет Саргут даярдаган “Кыргызстандагы банктардын ички контролдоо системасын изилдөө” аттуу диссертациясы төмөндө көрсөтүлгөн жюри тарабынан бир добуштан / көпчүлүк добуш менен Кыргыз-Түрк “Манас” университети Коомдук илимдер институтунун Менеджмент багытында магистрдик диссертациясы катары кабыл алынды.

Жюри	Академиялык даражасы, аты-жөнү	Иштеген жери	Диссертациянын мазмуну жана сапаты боюнча магистрдик диссертация деп тастыктайм/ тастыктабайм	Колу
Төрага	э.и.д., проф. Атантаев Истанбек	КТТУ	Тастыктайм	
Мүчө (илимий жетекчи)	Доц.Др. Эмин Юрекли	КТМУ	Тастыктайм	
Мүчө	Доц.Др. Касым Байнал	КТМУ	Тастыктайм	
Мүчө	Доц.Др. Өмер Лүтфи Анталялы	КТМУ	(Кызматынан кеткен)	
Мүчө	Доц.Др. Билал Солак	КТМУ	Тастыктайм	
Мүчө	Доц.М.А.Др. Сейил Нажимудинова	КТМУ	Тастыктайм	
Мүчө	Доц.М.А.Др. Азамат Максудунов	КТМУ	Тастыктайм	

Диссертацияны коргогон күнү: 07 / 05 / 2020

Жюри тарабынан бир добуштан / көпчүлүк добуш менен кабыл алынган диссертация Институттун башкаруу кеңешинин 2020.26.06.. номердүү жана 26/05/2020 күнкү чечими менен бекитилди.

Проф. Др. Мустафа Оран.....

Коомдук илимдер институтунун мүдүр и.а.

ÖZ

Yazar	: Mehmet SARGUT
Üniversite	: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: İşletme
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xix +124
Mezuniyet Tarihi	: 07.05.2020
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Emin YÜREKLİ

KIRGIZİSTAN'DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İÇ KONTROL SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ

Bankacılık sektörü, ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları yatırımları temin eden finansal kurumlardır. Küreselleşme ile birlikte hızla ilerleyen ve gelişen ekonomik sistemler bireylerin ve işletmelerin finansal ihtiyaçlarını artırmış ve bu durum dünya'daki finansal sistemin daha hızlı ve dinamik bir şekilde işlemesine neden olmuştur. Finansal yapıların bu denli aktif ve dinamik bir şekilde ilerlemesi insanların bankalara olan ihtiyacı ve beklentilerini de beraberinde getirmiştir. Bireylerin ve işletmelerin bankalara artan bu ihtiyaçları aynı zamanda bankaların kendi iç dinamikleri ve denetim sisteminin doğru, sistematik ve düzenli bir şekilde çalışması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenlerden dolayıdır ki bankalar kendi iç kontrol sistemlerini geliştirmişler ve daha da geliştirmek için büyük çaba sarf etmektedirler.

Bankalarda iç kontrol, yaşanan finansal krizler ve birçok bankaların büyük zararları neticesinde 1980'li yıllardan sonra daha da önem kazanmıştır. İç kontrol sistemi bankaları zarara uğratabilecek problemlerin zamanında fark edilmesini kolaylaştıracak ve olası zararları önleyebilecek mekanizmalardan bir tanesidir.

Bankalardaki iç kontrol faaliyetlerinin etkinliğini sağlayabilmek, bilgilerin güvenilirliğine, yasa ve düzenlemelere uyum oldukça önemlidir. İç kontrol, bir organizasyonun yönetim yapısının ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirebiliriz. Yerli ve yabancı literatür incelendiği zaman bankalarda iç kontrol ile ilgili çok fazla çalışmanın yapıldığı da görülmektedir. Bu çalışmalardan elde edilen en önemli sonuçlardan bazıları sistematik ve düzenli bir şekilde çalışan kurumsal yönetişimin ve bilgi iletişiminin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmada Bışkek şehrinde faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası bankalara yönelik olarak bir alan araştırması yapılmıştır. Literatüre dayalı olarak hazırlanan anket soruları ile bankaların iç kontrol sistemleri incelenmiş ve hangi dinamiklerin iç kontrol sisteminde etkili olduğu araştırılmıştır. Bışkek ilinde faaliyet gösteren ulusal/uluslararası 86 banka şubesine anket formu ile yapılan görüşmeler neticesinde 26 tane anket geçersiz sayılarak çalışmamızda 60 tane banka şubesi ile yapılan anketler geçerli sayılmıştır.

Çalışmamızda yapmış olduğumuz anketler daha sonra SPSS 23 programında analize tabii tutulmuş ve çıkan sonuçlar ayrıntılı bir şekilde yorumlanmıştır. Yapmış olduğumuz analizler sonucu Bişkek ilinde faaliyet gösteren bankaların iç kontrol sistemlerini etkileyen faktörler 4 başlık altında toplanmıştır, bu faktörler kontrol ortamı, bilgi iletişimi, izleme ve dijital bankacılık altında toplanmıştır. Bankaların iç kontrol sistemleri banka çalışanlarının yaşları bazında farklılık gösterip göstermediği araştırılmış ve çıkan sonuç ise yaş bazında farklılık göstermemektedir. Çalışmamızda yapmış olduğumuz bir diğer analiz ise korelasyon analizi olmuştur. İç kontrol sistemleri değerlendirme ölçeği alt boyutlarının, kendi aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığının sınanması için uygulanan korelasyon analizi sonuçlarına genel olarak bakıldığında, her bir boyutun ölçekte bulunan diğer boyutlar ile arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Banka çalışanlarının eğitim durumu ile bankanın faaliyet alanı arasında bağımsızlık olup olmadığı araştırılması amacıyla uygulanan ki-kare testi sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Frekans dağılımına bakıldığında da, ulusal bankada çalışanların %84'ü lise veya üniversite mezunu, uluslararası bankalarda çalışanların ise %80'i lise/üniversite mezunu görülmektedir.

Sonuç olarak, iç kontrol sisteminin önemli etmenlerini etkin bir şekilde sağlamak amacıyla çalışmada belirtilen iç kontrol sistem ve uygulamalarını yapılandırmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, İç Kontrol, Coso, Bişkek

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Мехмет Саргут
Университет	: КыргызТүрк «Манас» университети
Багыты	: Менеджмент
Иштин сыпаты	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: xix +124
Бүтүрүү датасы	: 07.05.2020
Илимий жетекчи	: э.и.к.доц. Эмин Йүрекли

Кыргызстандагы банктардын ички контролдоо системасын изилдөө

Банктар, өлкөлөрдүн экономикалык өнүгүүсүн ишке ашыруу үчүн муктаж болгон каржылык салымдарды камсыз кылуунун негизи болуп саналат. Глобалдашуу менен тез алдыга өнүгүп келе жаткан экономикалык системасы жана экономиканын өнүгүүсү менен жеке бизнестердин финансылык муктаждыктарын жакшыртуу, ал эми бул маселе дүйнө жүзүндөгү каржы системасынын бир кыйла тезирээк жана динамикалык жол менен негиз болгон. Банктардын каржы түзүмүнүн активдүү жана динамикалык жол менен өнүгүүсү, инсандарга муктаждыктар жана үмүт алып келет. Банктарга жана жеке ишканаларга муктаждыктарын жогорулатуу, ошондой эле банктардын ички динамикасын жана контролдоо системасын тууралоо, аны менен бирге системалуу жана тартиптүү иш жүргүзүүгө алып келди. Ушул себептен улам, банктар өзүнүн ички контролдук системасын иштеп чыгуу жана андан ары өнүктүрүү боюнча көп аракеттерди жасап жатышат.

Банктарда ички контрол жүргүзүүнүн жыйынтыгы боюнча кризиске кабылып жана көп жоготуулардын натыйжасында 1980-жылдын аягында көбүрөөк маани берүүгө башталды. Ички контролдук система банктарга зыян келтирбөө проблемаларын байкап алдын алууга жардам берет.

Ички контролдук иш-чаралардын натыйжаларын камсыз кылуу үчүн , маалыматтардын аныктыгын жана тиешелүү мыйзамдардын укуктарын коргоо үчүн ички көзөмөлдөө системасына муктаж болуп эсептелинет. Ички контроль бир уюмдун башкаруу түзүмүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Өз жана чет элдик адабияттарды текшеруу учурунда банктарда ички контроль жонундо абдан көп иш жүргүзүлгөнү байкалууда. Бул изилдоолордун натыйжасында эн маанилуу жыйынтыктардын кээ бирлери бир системада оз ыгы менен иштегендиктери тастыкталууда.

Бул изилдөөдө Бишкек шаарында иштеп жаткан улуттук жана эл аралык банктарга арналган изилдөө жүргүзүлгөн. Адабий иликтөөнүн негизинде даярдалган анкета аркылуу суроолору менен банктардын ички контролдук системалары иликтенген ошондой эле , кайсы динамикалардын ички контролдук системага тиешелүү экендиги иликтенген. Бишкек шаарында кызмат көрсөткөн

улуттук жана эл аралык 86 банктардын филиалдарына анкета жүзүндө жүргүзүлгөн сурамжылоонун негизинде 26 анкета жараксыз чыгып анын ичинде 60 анкета жарактуу болуп эсептелген. Изилдөөдө кабыл алынган анкеталарды андан кийин SPSS 23 деген программа боюнча анализденип жана алардын жыйынтыктары кенээн талкууга алынган. Бул иликтөөнүн натыйжасында Бишкекте кызмат көрсөткөн банктардын ички контролдук системасына таасир көрсөткөн 4 рубрикага топтоштурулган, алар- айлана-чөйрөнү коргоо, маалымат жана байланыш, мониторинг жана санариптик банктар болуп эсептелген. Банктардын ички контролдук системалары банктын кызматкерлеринин жашына карата айырмачылыктарын изилдеген жыйынтыгында эч кандай айырмачылык жок экендигин тастыктаган.

Бул изилдөөнүн дагы бир максаты : өз ара байланышын талдоо негизинде түзүлгөн. Ички контролдук системасына баа берүү масштабдуу суб өлчөмдөрү жалпысынан алганда өз ара бир мааниге ээ боло алаарын тастыктоо үчүн негизделген korelasyon анализинин жалпы жыйынтыгында дүйнө жүзү боюнча ар бир өлчөмдүн ортосунда башкалар менен мамиледе болушу маанилүү экендиги байкалууда. Банк кызматкерлеринин билим деңгээли менен иштеп жаткан банктын ортосундагы айырмачылыгын тактоо үчүн ки-каре тест жүргүзүлгөн жана эч кандай позитивдүү натыйжа чыккан эмес. Бөлүштүрүү менен карап чыксак, улуттук банкта иштегендердин 84%ы жогорку мектеп жана колледж бүтүрүүчүлөрү, эл аралык банкта иштеген кызматкерлердин 80%ы жогорку мектеп жана ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрү болуп эсептелген.

Натыйжада, ички контролдук системасынын эң маанилүү факторлорун камсыз кылуу максатында система жана факторлор сунушталган.

Ачкыч сөздөр: Банк, Ички Контрол, Coso, Бишкек

АБСТРАКТ

Автор	: Мехмет Саргут
Университет	: Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
Направление	: Менеджмент
Тип исследования	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: xix +124
Дата защиты	: 07.05.2020
Научный руководитель	: Пхд. доц. Эмин Йүрекли

Исследование систем внутреннего контроля в банках Кыргызстана

Банковский сектор - это финансовые институты, которые обеспечивают инвестиции, необходимые странам для реализации их экономического развития. Экономические системы, которые быстро прогрессируют и развиваются в условиях глобализации, увеличили финансовые потребности отдельных лиц и предприятий, и это заставило финансовую систему в мире функционировать быстрее и динамичнее. Прогресс финансовых структур таким активным и динамичным образом принес людям потребности и ожидания банков. Растущие потребности физических и юридических лиц в банках также привели к необходимости внутренней динамики банков и надлежащего, систематического и упорядоченного функционирования системы аудита. Поэтому банки разработали свои собственные системы внутреннего контроля и прилагают большие усилия для их дальнейшего развития.

Это стало более важным после 1980-х годов. Система внутреннего контроля - это один из механизмов, который может предотвратить проблемы с потерей времени и возможные проблемы, которые могут нанести ущерб банкам.

Очень важно соблюдать нормативно-правовые акты при надежной надежности, обеспечивающей эффективность деятельности внутреннего контроля в банках. Внутренний контроль является неотъемлемой частью структуры управления организации. Когда проводится обзор отечественной и зарубежной литературы, в банках также проделана большая работа по внутреннему контролю. Некоторые из наиболее важных результатов, полученных в результате этих исследований, - это корпоративное управление и информационная коммуникация, которые работают систематически и регулярно.

В этом исследовании было проведено полевое исследование для национальных и международных банков, работающих в городе Бишкек. Системы внутреннего контроля банков были рассмотрены с помощью вопросников, основанных на литературных источниках, и какая динамика была эффективной в системе внутреннего контроля. В результате переговоров с 86 национальными /

международными банковскими отделениями, действующими в городе Бишкек, 26 опросов были признаны недействительными, и опросы с 60 отделениями банка, были признаны действительными в нашем исследовании.

Анкеты, которые мы провели в нашем исследовании, были затем проанализированы в программе SPSS 23, и результаты были интерпретированы подробно. В результате нашего анализа факторы, влияющие на системы внутреннего контроля банков, работающих в Бишкеке, были объединены в четыре раздела, эти факторы были собраны в среде контроля, передачи информации, мониторинга и цифрового банкинга. Системы внутреннего контроля банков были исследованы, различались ли они по возрасту сотрудников банка, и результат не отличался по возрасту. Другим анализом, который мы провели в нашем исследовании, был корреляционный анализ. Когда результаты корреляционного анализа, применяемые для проверки того, были ли обнаружены существенные взаимосвязи между измерениями шкалы оценки систем внутреннего контроля, имели место взаимосвязи между другими измерениями в шкале, и эта связь представляется статистически значимой. Когда результаты теста хи-квадрат применялись для выяснения, существует ли независимость между образовательным статусом сотрудников банка и сферой деятельности банка, никаких существенных взаимосвязей обнаружено не было. Учитывая распределение частот, 84% сотрудников национального банка являются выпускниками школ или университетов, а 80% выпускников международных банков - выпускниками школ / университетов.

В результате рекомендуется настроить системы и методы внутреннего контроля, указанные в исследовании, чтобы эффективно обеспечить важные факторы системы внутреннего контроля.

Ключевые слова: Банковское дело, Внутренний контроль, Coso, Бишкек

ABSTRACT

Author : Mehmet SARGUT
University : Kyrgyz-Turkish Manas University
Department : Management
Type of Dissertation : Master's Thesis
Number Of Pages : xix +124
Graduation Date : 07.05.2020
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Emin YÜREKLİ

INVESTIGATION OF INTERNAL CONTROL SYSTEMS OF BANKS OPERATING IN KYRGYZSTAN

The banking sector is the financial institutions that provide the investments that countries need to realize their economic development. Economic systems that are rapidly progressing and developing with globalization have increased the financial needs of individuals and businesses, and this has caused the financial system in the world to function faster and dynamically. The progress of financial structures in such an active and dynamic manner has brought people's needs and expectations to banks. Increasing needs of individuals and businesses to banks also brought along the necessity of banks' internal dynamics and the proper, systematic and orderly operation of the audit system. Therefore, banks have developed their own internal control systems and are making great efforts to further develop them.

It became more important after the 1980s. The internal control system is one of the mechanisms that can prevent the loss of time problems and possible issues that might cause banks damage.

It is very important to comply with laws and regulations in reliable reliability, ensuring the effectiveness of internal control activities in banks. Internal control is an integral part of an organization's governance structure. When the domestic and foreign literature review is done, there is also a lot of work done in banks regarding internal control. Some of the most important results obtained from these studies are the corporate governance and information communication that work systematically and regularly.

In this study, a field study was conducted for national and international banks operating in the city of Bishkek. The internal control systems of the banks were examined with the questionnaire questions based on the literature and which dynamics were effective in the internal control system. As a result of negotiations with 86 national / international bank branches operating in Bishkek, 26 questionnaires were deemed invalid and the surveys conducted with 60 bank branches were accepted as valid.

The questionnaires we conducted in our study were then analyzed in SPSS 23 program and the results were interpreted in detail. As a result of our analysis, the factors affecting the internal control systems of the banks operating in Bishkek were gathered under 4 headings, these factors were gathered under the control environment, information communication, monitoring and digital banking. The internal control systems of the banks were investigated whether they differed by the age of the bank employees and the

result did not differ by age. Another analysis we made in our study was correlation analysis. When the results of the correlation analysis applied to test whether the sub-dimensions of the internal control systems evaluation scale were found to be a significant relationship among themselves, there was a relationship between the other dimensions in the scale and this the relationship appears to be statistically significant. When the results of the chi-square test applied to investigate whether there is independence between the educational status of the bank employees and the field of activity of the bank, no significant relationship was found. Considering the frequency distribution, 84% of the national bank employees are high school or university graduates and 80% of the international bank graduates are high school / university graduates.

As a result, it is recommended to configure the internal control systems and practices specified in the study in order to effectively provide important factors of the internal control system.

Keywords: Banking, Internal Control, Coso, Bishkek

ÖNSÖZ

Kırgızistan’da faaliyet gösteren bankaların iç kontrol sistemlerinin incelenmesi ile ilgili yaptığım araştırmada bana yardımcı olan danışmanım Doç. Dr. Emin YÜREKLİ hocama ve tezin geniş özetinin çevrilmesindeki katkılarından dolayı değerli eşim Fatima SARGUT’a çok teşekkür ederim. Aynı zamanda bana güvenip her zaman beni destekleyen, bugünlere gelmemde emeği olan hayatımı her daim anlamlı kılan aileme yürekten minnettarlığımı ve teşekkürlerimi sunarım.

BİŞKEK 2020

Mehmet SARGUT

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	ii
ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.i
ТЕЗ ОНАЙІ	ii
ПРОТОКОЛ	iv
ÖZET	v
КЫСКАЧА МАЗМУНУ	vii
АБСТРАКТ	ix
ABSTRACT	xi
ÖN SÖZ	xiii
KISALTMALAR CETVELİ	xvii
TABLolar LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜ

1.BANKACILIK KAVRAMI VE TANIMI	3
1.1. Bankaların Fonksiyonları	3
1.1.1. Aracılık etme	4
1.1.2. Kaynaklara akıcılık sağlama	4
1.1.3. Fon sağlama	4
1.1.4. Fon kullanma	4
1.1.5. Kaydi para yaratma	4
1.1.6. Hizmet işlemleri	5
1.2. Banka Türleri	6
1.2.1. Özel sermayeli bankalar	6
1.2.2. Kamusal sermayeli bankalar	6
1.2.3. Merkez bankaları	6
1.3. Bankacılığın Dünya'daki Tarihsel Gelişimi	8
1.4. Kırgızistanda Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi	13
1.4.1. Kırgızistan da merkez bankasının tarihçesi	14
1.4.2. 1991-1997 ulusal bankacılık sisteminin kuruluş dönemi ve bankacılık sektöründe reformlar	15
1.4.3. 1998-2009 dönemi: rusya krizi, siyasi istikrarsızlık ve dünya finansal krizinin etkileri	19
1.4.4. 2010 tarihi ve sonraki dönem	24

İKİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE İÇ KONTROL SİSTEMİ

2.BANKACILIK SEKTÖRÜNDE İÇ KONTROL SİSTEMİ	32
2.1. Kontrol Kavramı.....	32
2.1.1. İç kontrol kavramı	34
2.1.2. Bankalarda iç kontrol organlarının ve alanlarının sınıflandırılması	37
2.1.3. İç kontrol kavramının ortaya çıkışı.....	38
2.1.4. İç kontrol sistemlerinin etkinliği	40
2.1.5. Basel komite'nin kuruluşu ve iç kontrol sistemi	41
2.1.5.1. Basel I geliştirilmiş bankacılık iç kontrolleri.....	41
2.1.5.2. Basel II'nin uluslararası ekonomilere ve uluslararası bankacılık sistemine etkileri	43
2.1.5.3. Basel III	44
2.1.6. Coso iç kontrol modeli.....	46
2.1.6.1. Coso iç kontrolüne genel bakış.....	46
2.1.6.2. Coso 2013'e geçiş	49
2.1.7. Cico iç kontrol sistemi	57
2.1.8. Cobit iç kontrol modeli	59
2.2. Bankalarda İç Kontrol Sistemlerine Yönelik Araştırmalar	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KIRGIZİSTAN'DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İÇ KONTROL SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA.....	66
3.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	66
3.2. Araştırmanın Amacı.....	66
3.3. Araştırmanın Metodolojisi	67
3.4. Araştırmanın Modeli	68
3.5. Araştırmanın Evren ve Örneklem Çerçevesi	68
3.6. Araştırmanın Kısıtları	69
3.7. Verilerin Analizi ve Yorumlanması	69
3.8. Araştırmanın Uygulaması	70
3.8.1. Banka çalışanlarının demografik özellikleri.....	74
3.8.2. Ölçek ifadelerinin betimsel istatistikleri.....	77
3.8.3. İç kontrol sistemleri ölçeği ve alt boyutların demografik değişkenler bazında incelenmesi	81

3.8.4. İç kontrol sistemleri ölçeği boyutlarının aralarında etkilerine ilişkin bulgu ve yorumlar	84
3.8.5. Eğitim durumu ile bankanın ulusal / uluslararası olma durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi	85

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	88
ДИССЕРТАЦИЯНЫН КЫСКАЧА МАЗМУНУ	91
KAYNAKLAR.....	111
EKLER	118
ÖZ GEÇMİŞ	124

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADB	Afrika Kalkınma Bankası Gana
ASB	Denetim Standartları Kurulu
BASEL	Bankacılık Düzenleme Ve Denetleme Komitesi
COBIT	Bilgi Ve İlgili Teknolojiler İçin Kontrol Hedefleri
COCO	Kanada İç Kontrol Modeli
COSO	Uluslararası Düzeyde Kabul Gören İç Kontrol, Kurumun Hedeflerine Ulaşması İçin Tasarlanmış Olan Bir Sistem
DEBRA	Bankaların Ve Borçların Yeniden Yapılandırılması Ajansı
EFA	Keşif Faktörü Analizi
FINSAC	Finansal Sektör Uyum Şirketi
IMF	Uluslararası Para Fonu
KCMB	Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası
M.Ö	Milattan Önce
MRA	Çoklu Regresyon Analizi
NBKR	Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası
SOX	Sarbanes-Oxley

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Merkez Bankası İle Ticari Banka Arasındaki Ayrımlar.....	7
Tablo 1.2: Bankacılığın Gelişimi	12
Tablo 1.3: Kırgızistan'daki Faaliyet Gösteren Bankalar.....	30
Tablo 2.1: Kontrol Kavramlarının Çeşitliliği	33
Tablo 2.2: İç Kontrol Kavramlarının Çeşitliliği	34
Tablo 3.1: İç Kontrol Sistemi Ölçeğinin Faktör Ve Güvenirlik Analizi Uygulaması..	70
Tablo 3.2: 1. Faktör Hakkında Bilgiler.....	71
Tablo 3.3: 2. Faktör Hakkında Bilgiler.....	71
Tablo 3.4: 3. Faktör Hakkında Bilgiler.....	72
Tablo 3.5: 4. Faktör Hakkında Bilgiler.....	73
Tablo 3.6: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı	74
Tablo 3.7: Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı	75
Tablo 3.8: Ulusal Ve Uluslararası Bankalara Göre Dağılım	75
Tablo 3.9: Bankalarda Çalışan Personelin Ünvanlarına Göre Dağılımı	76
Tablo 3.10: Kontrol Ortamı.....	77
Tablo 3.11: Bilgi İletişimi	78
Tablo 3.12: Dijital Bankacılık.....	79
Tablo 3.13: İzleme.....	80
Tablo 3.14: Banka Faaliyeti Bazında Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonuçları.	82
Tablo 3.15: Yaş Değişkeni Bazında Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonuçları..	83
Tablo 3.16: İç Kontrol Sistemleri Ölçek Alt Boyutları Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları	84

Tablo 3.17: Eğitim Durumu İle Bankanın Faaliyet Alanı Çapraz Tablo.....86

Tablo 3.18: Eğitim Durumu İle Bankanın Ulusal / Uluslararası Olma Durumu Ki Kare Analiz Sonuçları.....86

GİRİŞ

Bu araştırma kapsamında, iç kontrolün kurulması ve raporlanmasının bankalar için yasal bir gereklilik olduğu konusuna dikkat çekilmesi ve güncel bir araştırma ile desteklenmesi amaçlanmıştır. Bankacılık sektöründe özellikle 1990'lı yıllardan sonra hem ulusal hem de uluslararası ekonomik alanlarda yaşanan kriz ve problemler, sektörün zarar görmesine ve maddi etkilerde negatif sonuçlara neden olmuştur. Bu durumun yaşanmasında bankacılık sektöründe yer alan yönetim kadrosunun risk kavramına karşı dikkatlerinin yeterli düzeyde olmaması gösterilmektedir.

Dünya genelinde öngörülen bu nedene en iyi örnek olarak Barings Bank'ın iflas etmesi olarak gösterilmektedir. Yaşanan negatif durumlar karşısında risk yönetimi ve iç kontrol sisteminin yapılandırılması ve yeni bir oluşumun ihtiyaç olarak ortaya çıkması bankacılık sektörünü dinamik bir sürece dâhil etmiştir. Bankacılık sektöründe yaşanan sorunlar ele alındığında aktif ve etkin bir iç kontrol sisteminin bu duruma çare olabileceği öngörülmüştür (Yurtsever, 2008:3). Bu şekilde yapılandırılan ve işletilen iç kontrol sistemi bankacılık sektörünü zarara uğratabilecek problemlerin anlık olarak önceden farkedilmesine ve böylece olası zararlara karşı önlem alınmasına imkan verebilecektir. Birçok ulusal ve uluslararası kurumsal yönetim raporları ve reformları, iç kontrol için öneriler içermektedir. Kuruluşlar bu gereklilikleri benimsedikçe, iç kontrol yapısının yeni iç kontrol gerekliliklerine uygun olarak tasarlandığından emin olmalıdırlar.

Yönetimler, bankaların iç kontrolünün tasarımı ve bakımından her zaman sorumlu olmuştur. Artan gereksinimler nedeniyle, banka yönetimleri artık sektörün iç kontrollerini yıllık olarak değerlendirme, test etme ve raporlama sorumluluğuna da sahiptir. Ayrıca, dış denetçiler de iç kontrolün etkinliğine ilişkin yönetim iddialarının denetlenmesinden sorumludurlar ve kendi bağımsız kararlarını vermeleri gerekmektedir (Ramos 2004:75). Bununla birlikte, tedarikçiler, müşteriler, yatırımcılar, hükümet ve toplum bir bütün olarak iç kontrollerle ilgilenmektedir, çünkü raporlama, hesap verebilirlik ve kurumsal organizasyon biçiminde uzun vadeli güvenleri etkileyebilmektedir (Rittenberg ve Schwieger 2001:172).

Literatürde iç kontrol yapılarına odaklanan çalışmaların devamlı artış göstermesi iç kontrolün günümüzde etkinliğini daha da fazla artırdığı görülmektedir. Selto ve Widener (2004), yönetim muhasebesindeki yayınlanmış araştırmaları ve profesyonel makaleleri

analiz etmiş ve araştırma literatüründe pratik literatürden daha az iç kontrol konusu olduğunu tespit etmiştir. İç kontrol ile ilgili profesyonel literatür, uluslararası kontrol çerçevelerinin geliştirilmesi yönünde ilerleme kaydettiği belirtilmiştir.

İç kontrol alanında literatüre katkı sağlaması amaçlanan bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel yapısıyla bankacılık ve banka krizlerinden bahsedilmiştir. Banka tanımı, bankaların fonksiyonları, bankacılığın dünyadaki bankacılık ve Kırgızistan'daki bankacılığın tarihsel gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. İç kontrolün Kırgızistan'daki bankalarda ne kadar etkili olduğunu Kırgızistan'da banka sektörünün başlangıcından bu yana neler değiştiğine değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, genel olarak iç kontrol sisteminden bahsedilmiş, iç kontrol sisteminin tanımı ve iç kontrol sisteminin tarihsel gelişiminden tanınmasından kullanılan yöntemlerden bahsedilmiştir. İç kontrol de etkin rol oynayan Basel I,II,III , Coso ve Cobit iç kontrol için ne kadar etkili olduğunu bu çalışmalarda nelerin yapıldığından bahsedilmiştir. Devamın da ise bankalardaki iç kontrol sistemi ile ilgili yapılan literatür çalışmaları incelenmiştir. İç kontrol sisteminin dünyada ne kadar etkin kullanıldığı da literatür çalışmalarına da bakarak açıkça belli olmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise çalışmanın uygulama kısmı yer almaktadır. Uygulama kısmı oluşturmaktadır. Bankalar da iç kontrolün oynadığı rolün artan önemi ve mevcut araştırmaların az bulunması nedeniyle, iç kontrol yaklaşımı her geçen gün yeni araştırma fırsatları sunmaktadır. Bu çalışmada amaç, iç kontrol yapısını etkileyen sorunların Bişkek şehrindeki ulusal ve uluslararası bankalarda ne kadar kullanıldığını araştırma ve sorunları da incelemektir. Araştırma hedefleri, her geçen gün gelişmekte olan teknoloji risklerinin devamlı arttırmakta ve kontroller açıklar oluşmasına sebep olmaktadır.

Genel olarak iç kontrol ile ilgili literatürdeki çalışmalara dayanarak, bu çalışma Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrindeki ulusal ve uluslararası bankaların iç kontrol yapısını inceleyip katkıda bulunacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜ

1. BANKACILIK KAVRAMI VE TANIMI

Bankacılık sistemindeki mevduatları kabul eden ve bu mevduatların anlamlı kullanımı için gerekli prosedürleri düzenleyen ve aynı zamanda özel ve kamu kurumlarının ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan bir finansal kurum olarak tanımlanabilir (Takan, 2001:2). Günümüzde bankalar farklı konularda çalışmaktadır.. Bu nedenle bugünkü niteliklerini kapsayan bir tanım vermek zordur. Ancak bu faaliyetlerden kısaca bahsedilecek olursa;

- Kredi ve para politikalarının uygulanmasını destek vermesi,
- Borsa faaliyetlerine fiilen katılması,
- Kiralık kasalar vasıtasıyla kıymetli ürünlerin korunmasını sağlaması,
- Kredi kartı, banka kartı gibi ödeme araçları ile kullanım kolaylığı sağlaması,
- İç ve dış ticaret işlemlerine katkı sağlamasıdır.

Bankalar sadece yukarıdaki faaliyetlerdeki gibi parasal konularda işlem yapmazlar (Yetiz, 2016:107). Ayrıca ülke ekonomisinde merkezi bir konumda yer almaktadırlar. Bankacılık sistemi ile ülkenin finans yapısının sürdürülebilir ve etkin olduğu ifade edilebilir. Uzun sürede makroekonomik istikrarın etkili olmasını sağlayan sektörel kuruluşlardır. Finansal sistemin etkin ve verimli şekilde işleminde bankacılık sektörü kilit bir öneme sahiptir (Yıldırım, 2004:12). Ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, bankalar sosyal hayatta bireyleri de etki etmektedir. Bu etki farklı organizasyonlarla sosyal katkıları da bankalar tarafından topluma sağlandığı hizmetler arasında ifade edilebilir (Aydın, 2006:13).

1.1.Bankaların Fonksiyonları

Bankaların kuruluş amaçlarına göre çeşitli faaliyetleri olmasına rağmen, bankaların temel işlevleri değişmez. Bu fonksiyonlar esas olarak altı grupta incelenebilir. Bunlar; aracılık etme, kaynaklara akıcılık sağlama, fon sağlama, fon kullanma, kaydi para yaratma ve hizmet işlemleridir. (Takan M. v., 2011:50)

1.1.1. Aracılık etme

Bankalar tasarrufu olan kişi ve kuruluşlardan mevduat alarak topladıkları fonları, kredi olarak talep eden kişi ve kuruluşlara aktarmada aracılık ederler. Böylelikle ekonomi içinde en önemli görevi üstlenirler. (Akgüç, 1989:5)

1.1.2. Kaynaklara akıcılık sağlama

Bankaların bir başka fonksiyonu da kaynaklara akıcılık sağlamadır. Bankalar, fon fazlası olan yörelerden, fon açığı olan yörelere kaynak aktarmak yoluyla, fonlara akıcılık sağlarlar.

1.1.3. Fon sağlama

Bankalar zkaynaklardan ve yabancı kaynaklardan olmak üzere iki şekilde fon sağlayabilirler. Bankalar topladıkları bu fonları uzun süreli ve büyük ölçekli fonlar haline dönüştürerek yatırımların finansmanını da olanak sağlamaktadır. Ayrıca bankalar ekonomide atıl kalan fonları siteme çekerek de fonları hareketlendirmektedir.

1.1.4. Fon kullanma

Bankalar sağladıkları fonları kredi vermek, menkul kıymet almak, sabit varlıklara yatırım yapmak yoluyla kullanırlar. Bunlardan en önemlisi kredi vermektir. Bankalar, müşterilerine borç para vererek (nakdi krediler) ya da müşterilerine bankanın itibarından yararlanma imkanı tanıyarak (gayri nakdi krediler) kredi açarlar. (Sevilengül, 1999:117)

1.1.5. Kaydi para yaratma

Ticari bankaların en önemli faaliyetlerinden biridir. Kaydi para bankaya yatırılan mevduatın zorunlu karşılık miktarı düşüldükten sonra tekrar kredi olarak verilmesi işlemidir. Ticari bankalardaki vadesiz mevduatların bir ticari ödeme aracı olması, bu hesap üzerine ek vasıtasıyla bir başkasına ya da kendisine ödeme yapılmasını sağlayabilir. Böylece mevduat sahipleri ticari bankaların sağlamış olduğu bu imkanla nakdi para olmadan satın alma gücü elde etmiş olurlar. Bu nedenle vadesiz mevduat hesabına banka parası veya kaydi para denilmektedir. (Akgüç,1989:6)

1.1.6. Hizmet işlemleri

Bankaların vadeli ve vadesiz mevduat toplayıp bunları kredi olarak dağıtmalarının yanı sıra müşterilerine birtakım başka hizmetlerde vermektedirler. Bunlar;

- Paranın saklanacağı güvenli bir yer sağlamak
- Ticari senetlerin iskontosu veya tahsili
- Tedavüldeki paranın toplanması ve ödenmesi işlemleri
- İştiraklerde bulunma
- Çek ve akreditif işlemleri yapmak
- Kambiyo işlemleri yapmak
- Havale işlemleri yapmak
- Müşterileri adına menkul kıymet almak,satmak,
- Teminat mektubu vermek
- Finansal konularda müşterilere danışmanlık yapmak
- Kiralık kasa sağlamak
- Kredi kartı kolaylıkları sunmak
- Elektrik, su, doğalgaz, Bağ Kur, SSK, vergi işlemlerini takip etmek, tahsil etmek

1.2.Banka Türleri

Bankalar kuruluş kanunlarına ve faaliyetlerini finanse etmek için kullandıkları kaynaklara göre üç ana gruba ayrılmaktadır.

- Özel Sermayeli Bankalar
- Kamusal Sermayeli Bankalar
- Merkez Bankaları

1.2.1. Özel sermayeli bankalar: Bunlar, sermayelerinde kamu payı olmayan kişi ve kuruluşların sahip olduğu bankalardır. Özel bankalar genellikle ticaret, yatırım veya mevduat bankaları olarak oluşturulur. Türkiye de Garanti Bankası, Anadolubank ve Akbank gibi bankalar, özel sermayeli bankalardır.

1.2.2. Kamusal sermayeli bankalar: Kamu bankaları, devlet tarafından yönetilen ve kontrol edilen, belirli bir yasaya göre oluşturulan veya idari bir kararın sonucu olarak oluşturulan ve özel kurallara göre çalışan bankalardır. (Oskay, 2008:367) Bu bankalarda, hükümet piyasa katılımcısı olarak doğrudan bir rol oynamaktadır ve özellikle finansal kriz bağlamında, özel bankacılığa duyulan güvenin azalması durumunda şirket için bir sigorta görevi görür ve yatırım sahiplerinin temelini oluşturur. 1990'lı yılların sonlarında ve 2000'li yılların başlarında ülkemizde krizde kamu bankalarının aktif rolü çok faydalı oldu. Geçiş dönemlerinin geçtiği finansal sistemlerde toplum güvencesini araştırmak ve kamu birikimini değerlendirmek için yatırımlarını yönlendirmek istedikleri görülmüştür. Bu nedenle dünyada güçlenen küreselleşme rüzgârlarının en önemli duraklarından biri devlete ait bankalardır. Böylece, kamu bankaları özelleştirildi veya sektördeki payları azaldı. Ülkemizde bu doğrultudaki örnekler, Vakıfbank'ın halka açılması, Ziraat Bankası'nın A.Ş.'ye dönüştürülmesi ve Halk Bankası'nın özelleştirme kapsamına girişi olarak sıralanabilmektedir. Kırgızistan da ise kamusal bankalar Ayıl Bank ve Rsk bank olarak bilinmektedir.

1.2.3. Merkez bankaları: Bu bankaların görev ve yetkileri kendi kanunlarına tabidir ve ülkedeki para politikasının yürütülmesinden sorumludur. Merkez bankaları geçmişte ekonomik kalkınmayı sağlamak, istihdamı artırmak ve devlet kurumlarının finansal ihtiyaçlarını karşılamak gibi birçok görevi üstlenmiştir. 1970'li yıllardan sonra dünyanın birçok ülkesinde merkez bankalarının en önemli görevi, paranın iç ve dış değerinde

istikrarın sağlanması olmuştur. Bu bağlamda, T.C. Merkez Bankası, 1715 sayılı Kanun ile 03.10.1931 tarihinde faaliyete geçmiştir. (<https://www.tcmb.gov.tr>)

Merkez Bankası ile Ticari Banka Arasında Ayrımlar:

Merkez Bankası ve Ticaret Bankası finansal kurumlardır. Ancak, ayırt edici özelliklere sahipler. Merkez Bankası ulusal refah içindir ve Ticaret Bankası kar elde etmek içindir. Merkez bankası ile ticari banka arasında aşağıdaki ayrım noktaları vardır:

Tablo 1.1 Merkez Bankası ile Ticari Banka Arasındaki Ayrımlar

No	Ayrım Noktaları	Merkez Bankası	Ticaret Bankası
1.	Formasyon	Merkez Bankası, Hükümetin özel hukuku veya özel kanunu ile kurulan tek bankacılık kuruluşudur.	Ticari Banka, Bankacılık Şirketi Kanunları ile oluşturulmaktadır.
2.	Sahiplik	Merkez Bankası, Hükümet mülkiyeti altında kurulmuştur.	Devletin altında Ticaret Bankası kurulur ve özel mülkiyettir.
3.	Amaç	Kâr kazanmak, merkez bankasının asıl amacı değildir. Temel amacı, kredi sistemi ve para piyasasını kontrol etmektir.	Ticari bankanın asıl amacı kar etmektir. Kredinin geri kazanılması, kârı elde etmek için ana konaklamadır.
4.	Sayı	Bir ülkede sadece bir Merkez Bankası var.	Bir ülkede çok sayıda ticari banka olabilir.
5.	Kontrol	Merkez bankası sadece Hükümet kontrolü altında yürütülmektedir.	Ticaret Bankası merkez bankasının kontrolü altında yürütülür.
6.	Hükümet	Hükümetin etkisi Merkez Bankası'nı doğrudan etkiler.	Devlet, Ticaret Bankası'nı Merkez Bankası aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir.
7.	Para Birimi	Piyasa daki Merkez Bankası döviz piyasasını düzenler, kontrol eder ve yönetir.	Ticari Bankalar döviz piyasasının üyeleridir.

Merkez Bankası ile Ticari Banka Arasındaki Ayrımın Devamı

8.	Rekabet	Merkez Bankası diğer bankalarla rekabet etmemektedir.	Ticaret Bankası'nın birçok rekabet ile yüzleşmesi gerekiyor.
9.	Temsilci	Merkez Bankası ülke veya devleti temsil eder.	Ticari Banka Müşterileri temsil eder
10.	Yabancı Şube	Merkez Bankası'nın yurt dışında şubesi bulunmamaktadır.	Ticaret Bankası'nın yurtdışında birçok Şubesi olabilir.
11.	Borç Veren	Herhangi bir kriz durumunda, merkez bankası Last resort, ticari bankayı son resort olarak ödünç verir.	Ticaret Bankası ihtiyaç halinde merkez bankasından yardım alır.
12.	Döviz	Merkez Bankası döviz kontrolünü gerçekleştirmektedir.	Ticari banka, merkez bankasına döviz kontrolünde yardımcı olur.
13.	Yatırımlar	Merkez Bankası, karlılık amacıyla herhangi bir yatırım yapmamaktadır.	Ticari banka, kârlılık amacıyla çeşitli sektörlere yatırım yapar.
14.	Geliştirme İşİ	Merkez Bankası, kalkınma çalışmaları politikasını formüle etmektedir.	Ticari banka, merkez bankası tarafından başlatılan kalkınma programına katılmaktadır.

Kaynak: (www.nrbcommercialbank.com,2019)

1.3.Bankacılığın Dünya'daki Tarihsel Gelişimi

Dünya genelinde farklı ancak küçük değişikliklerle ifade edilen “banka” sözcüğünün İtalyanca “banco” kelimesinden oluştuğu ve daha sonra ise kelimenin “banka” olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Banco sözcüğünün İtalyancadaki anlamı masa, sıra olmakla birlikte başka bir söyleyişle tezgah demektir (Sezal, 2006:49). Bankacılık tarihinde ilk bankerlerden sayılan Lombardiyalı Yahudi’ler, bankacılık işlemlerini pazarlara koydukları birer masa (banco) üzerinde yaptıkları ifade edilmektedir. (Parasız, 2000:5) Bu bankerlerden bazıları taahhütlerini yerine

getiremeyerek iflas ettikleri belirtilmektedir. Özellikle batı ülkelerinde iflas eden bireyler için bankadan gelen “bankrup” denilmektedir (Aydın, 2006:18).

Tarihte bankacılığın ilk örnekleri Mezopotamya, Eski Yunan, Babiller ve Eski Roma’da görülen geleneksel bankacılık hizmetlerini hayata geçirmişlerdir (Kaya, 2012:43). Dünyada yapılan kazıların ortaya çıkardığı Mezopotamya’nın Uruk kenti yakınlarındaki ‘Kızıl Tapınak (MÖ 3200-3400) olarak da bilinen en eski banka yapısı olarak bilinmektedir. Bu zamanda bankacılıkla ilgili görevler dini yapıların etrafında rahipler yardımıyla başlamıştır. Mal varlıklarını diğer insanlardan korumak isteyen kişiler, ibadethanelerin güvenilirliğinden ve rahiplerin dürüstlüğünden yararlanarak varlıklarını buralara emanet etmişlerdir. M.Ö. 3500 yılında Sümerlerde Maket (tapınak, korunaklı yer) olarak adlandırılan bu yapılar, bilinen ilk banka niteliğindeki kuruluşlar olarak ifade edilmektedir. Maket’in rahipleri borç mekanizmasının ilk borç veren kişileridir. Maketler öncelikle fiziki borçlar (tohum vb.) çiftçilere verilmekteyken sonradan nakdi borçlar verdikleri görülmüştür. Maketler böylece bankacılık sisteminin ilk örgütsel işlevlerini yerine getirdiği yapılar olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Parasız, 2000:6).

İlk bankalar olarak bilinen tapınaklar, ilk bankacılar olarak da rahipler bilinmektedir. Banka olarak tapınakların kullanılmasında en önemli gerekçe güvenlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Takan, 2011:3).

Bankacılık sisteminin örgütsel karşılığı olmasa da banka yapısının ilk karşılıkları milattan önceye dayanmaktadır. Literatürde yer alan kaynaklarda farklı ifadeler olsa da dünyanın ilk bankası günümüz bankacılık sisteminin tam olarak karşılığı değildir. Babil dönemi bankacılık sistemlerinin ilk örnekleri görülmektedir (Parasız, 2007:17). Ancak bu dönemde paradan daha çok tahıl ürünlerinin bankacılık sisteminin yapısında kullanıldığı görülmektedir. Bununla ilgili kullanılan yerler daha çok ibadet alanları olarak karşımıza çıkmakta ve buna en iyi örneklerden birisi de Efes’te bulunan Artemis Tapınağı olarak gösterilebilir (Aydın, 2006:16)

Günümüze ulaşan en eski bankacılık yasaları Eshunna Krallığı tarafından belirlenmiştir (yaklaşık MÖ. 2000). Bu dönemde faiz oranlarının da kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak kanunların 14. Bölümünde ‘borç verenin verdiği para 5 şekel aldığında, 1 şekel gümüşe eşit olmalıdır’ ifadesi yer almaktadır. Babil’in altıncı

kralı olan Hamurabi'nin yayınladığı yasalarda bankacılıkla ilgili (kredi verme, mevduat toplama, komisyon sözleşmesine dair) hükümler yer aldığı belirtilmektedir.

Eski Atina ve Roma'nın ilk bankaları sarraflıktan kar sağlayan kişilerdi. Eski Yunanlılarda faiz hiçbir kayıtlamaya tabi tutulmadığı ifade edilmektedir. Ticaretin rahat olarak yürütüldüğü devirde Atina ve Roma'da denetime tabi olan bankalar çeşitli defterler tutulup, bunları ibraz etmeyle hükümlü olmaktadır. M.Ö III. yydan itibaren para sistemi düzenlendikten sonra, içte ve dışta ticarete ilerlemeler olduğu belirtilmektedir (Coşkun, 1978). İslam ve Hristiyan dinlerinin faizi yasak etmesi, bankacılığın gelişiminde önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki dinin koyduğu faiz yasaklamasıyla Museviler banka sistemine egemen olmuşlardır. 11. Yüz yılda ticaretin gelişmesiyle bankacılık da yeniden canlandı. Günümüz bankacılığı, 1157'de Venedik Bankası'nın kurulması ile başlamıştır. (Kaya, 2012) Kuzey İtalya'da, Flander'de ve ticaret merkezlerindeki iş etkinlikleri bankacılığa duyulan gereksinimin yeniden ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Lombardiya ve daha sonra Toskana ve Floransa tüccarları en önemli bankacılar durumuna geldi. 12.yüzyıla ulaşıldığında ise, ticaretin Akdeniz siteleri ile Bruges, Anvers ve Lübeck'in yönetimindeki Hansa Birliğine dâhil kentlerde ve fuar açılan yerlerde yoğunlaştığı belirtilmektedir (Şendurur, 2008:8).

Önceki dönemlerde bankalar daha çok yerel faaliyetler yürütürken feodal olarak toprak sahipleri de bankacılık sistemi kurmuştur. Bununla birlikte ilk bankacılık sisteminin bankası 1407'de Cenovadaki "Casadi San Giorgi"dir. (Altuğ, 2000:3).

İstanbul'un fethine neden olduğu ifade edilen Rönesans hareketi ve bir süre sonra gerçekleştirilen yeni kıtaların keşfi, ticaretin okyanuslara kayması ve genişlemesi bugünkü batı ülkelerinin o zamana kadar geçerli olan kilise hukukunun yerini Roma Hukuku'nun almasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca kilise hukukunun da değişmesine neden olmuştur. Sonuç olarak faize olan bakış değişmiştir. Bu sürece kadar yasal bir zemini olmayan faizin, kabul edilmeye başladığı belirtilmektedir. Bütün bu gelişmeler bankacılığın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. İtalya'da 1472'de rehinci dükkânı olarak kurulan Banca Monte die Paschi di Siena, dünyanın halen işlemlerini devam ettiren en eski bankası olarak ifade edilmektedir.

İspanya kralı II. Philip 1557 yılında ülkesini büyük bir borç krizinin içerisine girmesinden sonra tüccarlardan faizli kredi almış ve bildiğimiz anlamda bankacılığın

temellerini oluşturmuştur. Sonraki süreçte iktisat biliminin önemli ismi Adam Smith 1700’l yılların sonuna doğru bankacılıkta önemli devrimlere öncülük etmiştir. “Görünmez El” kavramı bu süreçte ortaya atılmış ve özel ile kamu kesimleri birbirlerinden ayrışarak bu iki taraf arasındaki para dolaşımı daha yasal boyuta taşınmıştır. Özel bankalar ve devlet bankaları kavramları da yine bu süreçte ortaya çıkmıştır. Venedik’te de 1587’de ulusal bir banka “Banco della Piazzo di Rialto” kuruldu. Bu banka 1609 yılında kurulan “Amsterdamsche Wisselbank” için hazır bir model oluşturdu (Ataş, 1966:8). Bu sırada en yoğun olduğu kentler Amsterdam ve Hamburg olarak ifade edilmekte ve paralar bahsedilen merkezlere gelmekteydi. Para karmaşasına çare olarak 1609 İlk modern banka olarak nitelendirebileceğimiz ‘Amsterdam Bankası’ kurulmuştur. Banka, sabit nitelik ve değerde hesap parası olarak “banka florini”ni oluşturmuştur. Aynı şekilde Hamburg Bankası “banka markını” oluşturmuştur (etin, 2014:4).

Banco Giro (Venedik 1617) ve Venedik Bank (Venedik 1637) diğer örnekler olarak gösterilebilir. Venedik’te 1637 yılında Venedik Bankası kurulmuş ve ek ve banknot kullanımına yol açan Contadi di Banka Sistemi geliştirilmiştir.

İngiltere’de 1640’da kralın, tüccarların Londra kulesinde saklanan altın klelerine el konması, tüccarların devlete olan güvenini sarstı ve tüccarlar bundan böyle altınlarını adlarına “goldsmith” denilen tüccarlara vermeye bunun karşılığında bir şahadetname almaya başladılar (Yetiz, 2016:109). İngiltere’nin Fransa ile olan savaş dolayısıyla nakit sıkışıklığı yaşaması sonucunda, 1694 İngiltere Merkez Bankası (İlk Merkez Bankası) kurulmuştur (İhsan Uğur, 2014:54)

Tablo 1.2: Bankacılığın Gelişimi

İlk Banka	Bankacılık Yasaları	Bankacılığın Geliştirilmesi ve Denetlenmesi	Milad	İlk Modern Banka	Çek ve banknot kullanımı	Gold Smithler ve Sertifika	İlk Merkez Bankası	Modern Bankacılığın Başlaması
3500	2000	1000	0	1609	1637	1640	1694	1907
MÖ.3500	Sümer ve Babil'de mabetlerde rahiplerin borç verdiğiğine dair bankacılık belgeleri bulunmuştur.							
MÖ.2000	Eshunanca Krallığı ilk bankacılık yasalarını düzenlemiş, faiz oranını %20 olarak hükme bağlamıştır. Hammurabi yasaları, kredi verme, mevduat toplama, komisyon işlemlerini hükme bağlamış, kredi senetleri killere 2 nüsha halinde yazılmıştır.							
MÖ.1000	İlk ve Orta Çağ'da Yunanlılar, Romalılar ve Mısırlılar bankacılığı geliştirmiş, eski Mısır'da faiz sınırlanırken eski Yunan'da bankacılık denetimlerine başlanmıştır.							
1609	İlk modern banka (Amsterdam Bankası) kurulmuştur.							
1637	Venedik Bankası kurulmuş çek ve banknot kullanımı başlanmıştır.							
1640	İngiltere'nin kralı tarafından tüccarların altınına el konulmasıyla birlikte, altınlar goldsmith denilen tüccarlara sertifika karşılığı verilmeye başlanmıştır.							
1694	İngiltere, Fransa ile yaptığı savaşın finansmanı için İngiltere Merkez Bankası (ilk Merkez Bankası) kurulmuştur.							
1907	Sistem, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Merkez Bankası (Federal Reserve Bank) ile olgunluğa ulaşmış ve modern banka sisteminin iskeleti oluşmuştur.							

Kaynak: (Başar, 2006:21)

1.4. Kırgızistanda Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi

Kırgız Bankacılık Sektörünün Gelişim Aşamaları Kırgızistan'ın bankacılık sektörü, son 26 yılda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Kırgız bankacılık sisteminin gelişim sürecinin dört ana aşamaya bölünmesi yaygın olarak kabul edilmektedir.

İlk aşama, 1991-1995 yılları arasında gerçekleştirilen büyük reformları kapsıyor. Bu geçiş döneminde, Kırgızistan planlı ekonomiye geçişde önemli değişiklikler yaşıyordu. Bankacılık sisteminde yasal ve normatif çerçevenin temellerinin oluşturulması ile karakterize edilen dönem. 1992'de "Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası" Kanunu ve "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında Kanun" getirildi. "Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası" Kanunu, Ulusal Bankanın işlevlerini ve hedeflerini belirledi. Prensip olarak, Merkez Bankası'nın ulusal para biriminin istikrarını sağlaması, para politikasını yürütmesi ve alacaklıların ve bankanın mevduat sahiplerinin çıkarlarını koruması gerektiğini belirtti. "Kırgız Cumhuriyeti'nde bankalar ve bankacılık faaliyetleri hakkında" Kanunun amacı; Ticari bankalar ve Kırgızistan Ulusal Bankası ile olan ilişkileri için düzenleyici bir çerçeve oluşturmak. Esas olarak, bu iki yasa Ulusal Banka ile ticari bankalar arasında net bir ayrım yapılmasına yardımcı oldu. Bu da ulusal para biriminin tanıtılması için bir temel oluşturdu enflasyonu ve bu dönemde ekonomiyi istikrara kavuşturmak için 1993 yılında, Ulusal Bankanın para politikasının oluşumunda bağımsız olmasını sağlayan ulusal para birimi (som) başlatıldı. (www.nbkr.kg, 2019)

İkinci aşama, Mali Sektör Düzeltme ve Kredi (FINSAC) tarafından desteklenen mali sektör reform programının gerçekleştirilmesiyle ilgili olan 1996-7 dönemine atıfta bulunmaktadır. Bu program sonucunda, büyük bankacılık yasaları iyileştirilmiş ve güncellenmiştir. Ayrıca, sermaye yeterliliği, kredilerin sınıflandırılması, kredi zararı karşılığının oluşturulması ve kredi bankalarının kredi ve döviz risklerini azaltmak için takip etmesi gereken çeşitli normatifler getirmesi için gerekli olan ve sermaye yeterliliği gerekliliklerini belirleyen bankacılık düzenlemesi için normatif bir temel oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Ek olarak, bankacılık sistemindeki finansal muhasebe ve raporlama uluslararası standartlara uymaya başlamıştır.

Üçüncü aşama 1998'den 2001'e kadar başlamaktadır. Bu dönemde Kırgızistan'ın bankacılık sistemi, mali krizden kaynaklanan makroekonomik istikrarsızlıktan büyük

ölçüde etkilenmiştir. Rusya, ticaret ortaklarının para birimlerinde değer düşürme ve ticari bankaların iç problemleri. Kırgızistan Ulusal Bankası, ülkedeki sistemik krizden kaçınmak için birkaç adım attı. Bu dönemde, Nbkr yasama tabanını daha da iyileştirdi ve ticari bankaları ve halkın çıkarlarını korumak için gerekli adımları attı. Zorluklara rağmen, Nbkr ana görevlerini yerine getirme yetkinliğini ve ülke ekonomisi için potansiyel riskleri etkisiz hale getirme yeteneğini göstermeyi başardı.

Dördüncü aşama 2001 ve 2005 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde bankacılığın temel reformları 1990 yılında başlayan sistem tamamlandı ve bankacılık sistemi hızla büyümeye başladı. Ancak, 2005-2010 döneminde, bankacılık sistemini ciddi şekilde etkileyen politik ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle bankacılık sisteminin büyümesi yavaşlamıştır. Nbkr gerekli önlemleri alabildi ve 2019'dan bu yana Kırgızistan'ın bankacılık sistemi iyi bir büyüme eğilimi gösterdi(www.nbkr.kg, 2010).

1.4.1. Kırgızistan'da Merkez Bankasının Tarihçesi

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası, ülkenin 1991 yılında , SSCB Devlet Bankası'nın halefi olan Rusya Merkez Bankası'ndan bağımsızlığı üzerine kurulmuştur. İlk yıllarında Kırgızistan ve diğer birçok Sovyet sonrası devlet esas olarak Sovyet Rublesi'ne güveniyordu para birimi olarak. Para biriminin ve birçok ülkenin para ve maliye politikaları üzerinde işbirliği yapamaması istikrarsızlığı, Rusya Merkez Bankası'nın kredi akışına kısıtlamalar getirmesine ve nihayetinde çökmekte olan para birliğinden çekilmesine neden oldu.

Kırgızistan 10 Mayıs 1993'ten sonra bir dizi Sovyet 200 ruble döviz kuru olan bir seriyi Kırgızistan somuna verdi, bu banknotlar "geçiş döneminin banknotları" olarak biliniyordu. Ertesi yıl, Som'un ikinci serisi piyasaya sürüldü, bu banknotlar "istikrar döneminin banknotları" olarak biliniyordu. Devletin ve merkez bankasının fiyat serbestleştirmesi, ticari mevzuat, tarım reformu, varlıkların özelleştirilmesi ve piyasanın dış ticarete açılışı şeklinde yapılması, 1997'den başlayarak üçüncü bir seri som piyasaya sürüldü. 2008'de ilk iki seri not dolaşımdan çekilirken, ilk küçük madeni para işleme sorunu, küçük değişiklik işlemlerinin kolaylaşması nedeniyle başladı. 2009'dan başlayarak dördüncü som serisi piyasaya sürüldü. 2018 yılında merkez bankası 25 yılını

ifade somun resmi para birimi simgesi olduğu ve ilk hatıra banknotunu çıkardığını onayladı. (www.wikipedia.org, 2019)

1.4.2. 1991-1997 Ulusal bankacılık sisteminin kuruluş dönemi ve bankacılık sektöründe reformlar

Kırgızistan’da finansal ve bankacılık sistemi ile ilgili olarak ekonomik değışimler yapılmıştır. Bu dönemde, iki kademeli bir bankacılık sistemi oluşturmak, bankaları uluslararası muhasebe standartlarına dönüştürmek ve katı kurallar kullanmak amacıyla bankacılık sektöründe temel değışiklikler yapılmıştır. 1990’ların başında piyasa ekonomisine belirlenmiş şartlara ve ilkelere uygun bir şekilde iktisadi ve finansal sorunların çözümünde önemli rolü üstlenmesi gereken ilk ticari bankalar, devlet garantisi olmayan ve sübvansiyonlardan yoksun bırakılmış kamu bankalarının özelleştirilmesiyle kurulmaya başlamıştır.

Kırgızistan ekonomisinin yeniden yapılandırılmasının bir parçası olarak gerçekleştirilen reformlar bankacılık sistemini de içermektedir. Verimliliği artırmaya yönelik ekonomi politikalarının sonucu olan bu olaylar, bankacılık sisteminde yeni bir kurumsal yapının oluşmasına ve ilk ticari bankaların oluşturulmasına yol açmıştır. Bakanlıklara bağılı olarak 1990 yılında "Kurulushbank" ve "Avtobank" açılmıştır. 1991 yılında ise "Ak-niet", "Saturn" bankaları açılmıştır. Kırgızistan’da ilk yabancı bankası olarak 16 Mayıs 1991 yılında "Kyrgyz Kramdsbank" bankası kurulmuştur (Pronskaya, 2002:3).

1991 yılında bağımsız hale gelen Kırgız ulusal bankacılık sisteminin yasal altyapısı, Doğu ve Orta Avrupa’daki bazı geçiş ekonomilerinde kazanılan deneyimler dikkate alınarak, esas olarak Uluslararası Para Fonu’nun danışmanlığı ile kurulmuştur. "Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Hakkında" 1992 yılında "Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında” kanunları yürürlüğe girmiştir. Bu yasalara dayanarak, Kırgızistan iki katmanlı bir bankacılık sistemi kuruldu. İkinci katmanı oluşturan ticari bankaların düzenlenmesi, gözetiminden sorumlu ve ekonomide para politikasını gerçekleştiren merkez bankasına özgü diğer fonksiyonları üstlenen Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası, bu yeni sistemin birinci katmanında belirlenmiştir (Vorobey, 2015:2).

Bankacılık sektörünün bu zamandaki en büyük dört bankası olan Promstroibank, Zhilsotsbank, Agroprombank ve Sberbank; varlıklar, mevduat ve kredi büyüklüğüne, personel ve şube sayılarına göre önde gelen bankalardı (Kloc, 1995:73-94). Sonraki yıllarda yeni bankaların açılması devam etmiştir. Bunlar arasında Adil Bank, Kyrgyzvneshtbank, Kyrgyzenergobank, Hen-Fen Bank'ın açılması belirtilebilir. 1994 yılının başlarında Kırgızistan'da, yirmi civarında ticari banka faaliyet göstermekteydi.

Piyasa ekonomisine geçiş sırasında, ülkede ciddi ekonomik ve sosyal krizlere yol açan üretim ve yüksek enflasyonda hızlı bir düşüş yaşandı. Sonuç olarak, bankacılık sektörü tarafından bir takım sorunlar ve olumsuz olgular ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankasının (KCMB) parlamento ve hükümetten bağımsızlığı az seviyede idi. Geçiş sürecinin neden olduğu ekonomik krize çare olarak, KCMB tarafından temin edilen desteklerle kamu bankaları aracılığıyla finansal durumu kötüleşen büyük işletmelere krediler sağlanmıştır. Bu bağlamda, parlamentonun ve hükümetin talimatlarına göre, esnek ödeme yöntemleri sağlanmıştır. 1994 yılında bu tür imtiyazlı kredilerin sağlanması durdurulmuştur. Ancak, sonraki dönemlerde, bu tür krediler finansal sistemin ana problemi haline geldi ve bu da bankacılık sektöründeki kredi portföyünün kalitesinde bozulmaya yol açtı.

KCMB asgari sermaye seviyesini yükseltti çünkü bu dönemde yüksek enflasyon banka sermaye yapılarının değer kaybetmesine neden oldu. Bunun sonucunda bazı bankaların iflası gündeme gelmiştir.

Bankacılık sektöründeki risklerin gözetimi ve yönetimine yönelik kredi kayıp ve zararların karşılanması için rezerv ayırma, bankalarda kredi komitelerinin ve likidite yönetimi komitelerinin oluşturulması, döviz pozisyonları, sermaye yeterlilik düzeyi, zorunlu karşılık oranları gibi yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Toibolotov, 2013:17).

Bu dönemde yeni kurulan bankacılık sisteminde kurumsal yönetim, ilgili altyapının kurulması, bankacılık sektörünün denetimi, gözetimi ve düzenlenmesinde ulusal tecrübenin yetersizliği ortaya çıkmıştır. 1991-1994 yıllarındaki gerçekleştirilen reformların hızlı ama etkinsiz olduğu belirtilmektedir (Akaev, 2000:11).

Kırgızistan bankacılık sektörünün bu dönemindeki istikrarsızlık, eski sistemin terk edilmesiyle yeni sistemin kurulmasına yönelme eğiliminin yanı sıra makroekonomik

istikrarsızlıktan da kaynaklanmıştır. Bankacılık sisteminde 1994-1995 yıllarına kadar birikmiş olan sorunlar, yeniden yapılandırmanın gerekliliğini ortaya koymuştur.

Geçiş sürecinin başlangıç yıllarından oluşan bu dönemde, Kırgız bankacılık sisteminde yeni bankalara ruhsatların verilmesi ve sonra da bankaların faaliyetlerinin gözetimi ve denetiminin yapılanmasında yeterli tecrübenin olmayışı, KCMB'nın bağımsızlığının düşük düzeyde olması, çok sayıda zayıf bankaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aseinov, 2016:61).

Bu dönemdeki Kırgız bankacılık sisteminin esnek krediler, eski muhasebe standartları, bankacılık altyapısının ve bankalarda kurumsal yönetimin zayıflığı, banka sermaye yapısının düşük düzeyde olması gibi sorunlar, sonraki dönemdeki gelişmeleri etkilemiştir.

Kırgızistan ekonomisinde makroekonomik istikrarın başladığı yıl 1995 olarak gösterilmiştir. Bu yılda uluslararası finans kurumlarının da desteğiyle kapsamlı reformlar gerçekleştirildi. 1995-1996 yıllarında esas olarak uluslararası finans kurumları tarafından gerçekleştirilen reformlar ve bazı ülkelerden mali yardımlar sonucunda, 1996-1997 yıllarında döviz kuru, devlet açığı ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeler gözlenmiştir.

Bu reformlar, finansal sistemi yeniden yapılandırma programının bir parçası olarak FINSAC (Finansal Sektör Uyumluluk Şirketi) tarafından uygulanmıştır. Bu program göre, bankacılıkla ilgili denetimi ve gözetiminin güçlendirilmesi, uluslararası bankacılık ve muhasebe standartları ve uygulamaların hayata geçirilmesiyle ilgili düzenlemeler ve problemlili bankaların bankacılık sisteminden çıkartılması ile sistemin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu reformlar bankacılık sektöründe rekabetin, etkinliğin ve sağlamlılığın artırılmasına katkı sağlamıştır.

Bankacılık sektöründe 1994-1996 yıllarındaki krizin nedeni olan takipteki (tahsili gecikmiş) krediler, sadece merkezi planlama sisteminin bir mirası olarak değil, aynı zamanda geçiş dönemi boyunca hatalı ve gereksiz uygulamaların bir sonucu olarak da ifade edilebilir. Kırgızistan'da 1994-1995 yıllarında takipteki kredilerin toplam kredilerdeki oranı, diğer eski Sovyetler Cumhuriyetleri arasında en yüksek oranda bulunmaktaydı.

Bankaların 1996-1997 yıllarında bilançosundan takipteki kredilerin Bankaların ve Borçların Yeniden Yapılandırılması Ajansına (Debra) devredilmesi ve mudiler ile yeni anlaşmaların yapılmasıyla, bankacılık sisteminden kötü kredilerin silinmesi sonucunda bankacılık sektöründe istikrarlılığı sağlama çabası görülmüştür.

Bankacılık sisteminde denetim ve gözetimin sıkılaştırılması sonucunda 1995 yılında Adil Bank ve Kyrgyzdykanbank, 1996 yılında Hen-Fen, Orient ve Kyrgyz-Jer ve iki büyük devlet bankası olan Elbank ve Agroprombank tasfiye edilmiştir. Bankaların yükümlülük ve borçlarının yönetimi için Bankaların ve Borçların Yeniden Yapılandırılması Ajansı (Debra) kurulmuştur. Debra günümüzde de tasfiye eden bankalara ait varlık ve yükümlülüklerini yöneterek faaliyetini sürdürmektedir.

Önceden kamu bankası olan dört büyük bankanın iflasından sonra tasfiye sürecinin tamamlanmasıyla (Tang, 2000:4) uluslararası muhasebe standartlarına geçiş süreci başlatılmış ve yeni bankalar açılmıştır (Akaev, 2000:13).

Bu dönemdeki bankaların tasfiyesi sonucunda, mudileri önemli kayıplara uğramamış olmasına rağmen sonraki dönemlerde, bankacılık sistemine olan güvenin azalmasına neden olmuştur. Önceki yıllardaki kötü tecrübenin sonucunda bankacılık sektöründeki kamu payının azalması, sonraki dönemlerde KCMB tarafından bankaların gözetiminin ve denetiminin sıkılaştırılmasına yönelik politika izlemesine sebep olmuştur.

Kırgızistan'ın 1995'te Basel uzlaşısına katılmasıyla KCMB, kredi riski ve sermaye yeterlilik oranları gibi düzenlemeleri gerçekleştirmiştir (Bektenova, 2009). "Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Hakkında" ve "Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında" 1997'de kanunlarda yeni değişikliklerin getirilmesi, KCMB' nın bağımsızlığının artmasına neden olmuştur.

Bankacılık sisteminin 1996-1997 döneminde gelişmesini engelleyen ve geçiş sürecinin ilk yıllarında birikmiş olan sorunların giderilmesinde, Basel Uzlaşısı çerçevesinde uluslararası standartların uygulanmasına yönelik reformlar esas rol oynamıştır. Bunlara ilave olarak; çağdaş ödeme sisteminin kurulması, bankalarda kurumsal yönetimindeki (iç ve dış denetim, bankacılık hizmeti çeşitlerinin genişliği ve kalitesi, yeni teknolojilerin uygulanması) gelişim, uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması, ihtiyati düzenleme ve denetimin güçlendirilmesi. 1997 yılında takipteki

kredilerin toplam kredilerdeki payının azalması gibi hususlar, Kırgız bankacılık sistemindeki diğer olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir (Aseinov, 2016:61).

Enflasyondaki ve döviz kurundaki istikrar 1995-1997 yıllarında, yasal çerçevenin uluslararası standartlara göre düzenlenmesi sonucunda, yabancı yatırımın sektöre girişi ve bankacılık sistemindeki kapsamlı reformlarla serbest piyasa ekonomisi için daha uygun bir yapı oluşturuldu. Bu dönemde bankacılık sisteminin kurumsal, yapısal ve yönetsel değişiklikler getirildi.

Sonuç olarak 1997 yılında bankacılık sektörünün temel göstergelerinde bir iyileşme olmuştur. Ancak bu olumlu olaylardan sonra 1998 yılında Rusya'daki finansal krizin etkisi ve Kırgızistan'daki bankacılık sektöründeki çözülmemiş sorunlar önceki dönemlerde de devam etmiştir. 1998'in ikinci yarısında Kırgız bankacılık sektöründeki durum kötüleşmeye başladı.

1.4.3. 1998-2009 Dönemi: Rusya krizi, siyasi istikrarsızlık ve dünya finansal krizinin etkileri

1998 Rusya Krizinin etkisi altında döviz kurundaki ve diğer makroekonomik göstergelerdeki istikrarsızlık, Kırgızistan' da bankacılık krizinin ortaya çıkmasında başlıca neden olmuştur. Diğer taraftan, bankacılık sektörü varlıklarının kalitesi ve yönetimdeki yetersizlikler ile ilgili sorunların önceki dönemlerden beri çözülmemesi, bu dışsal faktörlerin olumsuz etkisini daha da şiddetlendirerek sistemde krize yol açmıştır.

Kriz öncesi dönemde birikmiş olan sorunlardan bazıları olarak şunlar belirtilebilir:

- Bankaların uyguladıkları kredi politikasının etkisizliği;
- Bankacılık risklerinin, özellikle kredi riskinin yönetimindeki yetersizlikler;
- KCMB tarafından belirlenen kurallardan sapmalar;
- Rusya krizi nedeniyle meydana gelen döviz kurundaki büyük dalgalanmalar;
- Rusya ve Kazakistan'daki ticari müşterilerin mal ve hizmetlere olan talebindeki düşüşler.

Bu faktörler, bankalardan kredi alan ve bankalara mevduat yatıran reel sektördeki işletmelerin finansal ve iktisadi durumlarını kötüleştirmiştir.

Gelişmekte olan Kırgız bankacılık sektörünün 2000 yılının sonuna gelindiğinde altyapısı küçük ve zayıf kalmaktaydı. Sektörün başlıca problemleri olarak; banka varlıklarının kalitesi, kapasite ve likidite yetersizliği, hukuki ve kurumsal altyapının zayıf olması belirtilebilir (Uyanık ve Segni, 2001:102; WB, 2002:96).

Döviz kurundaki hızlı yükselmeden kaynaklanan yüksek enflasyonun etkisi altında yıpranmış olan bankaların sermayeleri, yeterlilik düzeyinin altında ve hatta negatif değer almıştır. Bu gelişmeler karşısında KCMB sermaye yeterlilik düzeyini, 1999-2001 yılları arasında 25-40 milyon Som'dan 100 milyon Som'a kadar yükseltmiştir (Sagbansu, 2006:43). Diğer taraftan 1998-1999 'lardaki döviz kurundaki istikrarsızlık, 2000-2004 yıllarında bankaların bilançosunun dolardaki ve döviz kuru riski ile ilişkili kredi riskindeki artışlara sebep olmuştur (Aseinov, 2016:64).

Bankaların KyrgyzGazMunaizat gibi büyük borçlularının 1999-2002 yılları arasında iflasıbankacılık sektörünü gözetim, denetimin ve bankalarda kurumsal yönetimin zayıflığını açığa çıkarılmıştır. Bu gelişmeler de bankalara olan güvenin yıpranmasına neden olmuştur (Toibolotov, 2013:19). Bu gelişmelere karşı gözetim ve denetimin sıkılaştırılması ve güçlendirilmesi yönünde KCMB tarafından alınan tedbirler sonucunda sermaye ve likidite yetersizliği sorunları ile karşılaşan diğer bazı bankaların da tasfiyesi başlatılmıştır. Bu dönemde iflas etmiş veya sorunlu olarak belirlenmiş bankalar; Maksat, Mercury, Kayratbank, İnsan, KyrgyzKRAMDSbank, Bişkek, Kurulush, Akıl Bankaları idi. Bu olumsuz gelişmeler, bankacılık sektörünün hem dışsal, hem içsel şoklara karşı zayıflığını göstermiştir.

KCMB tarafından uygulanan sıkı gözetim ve denetim politikası çerçevesinde sermaye, likidite riski ve kredi riski ile ilgili yeterlilik oranlarındaki artış, bankacılık sisteminin sağlamlılığını arttırmıştır. Fakat diğer taraftan bu değişimler kredilemenin azalması ve mevduatların çekilmesi, temel bankacılık faaliyetlerinin daralmasına yol açmıştır.

Rusya Krizinin sonucu oluşan makro-iktisadi istikrarsızlık ve bankacılık sektöründeki istikrarsızlıklardan sonra, 2003-2009 yıllarında Kırgızistan dâhil eski Sovyetler bölgesinde oluşan makro-iktisadi istikrarlılığın bankacılık sektörünün büyümesi için şartların oluşmasında önemli bir yeri vardır.

Bu dönemde bankacılık sektörünün geliştirilmesi stratejisinde; sermaye yeterlik düzeyinin artırılmasıyla banka birleşmelerinin teşviki, bankacılık sektörünün gözetimini destekleyen erken uyarı sisteminin geliştirilmesi, DEBRA'nın güçlendirilmesi, Kairatbank'ın ve RSK Bank'ın özelleştirilmesi, finansal kiralamanın yasal altyapısının sağlanması, mevduat sigorta sisteminin açılması planlanmıştır.(WB, 2002:86-87)

Uluslararası finans kuruluşlarından Kırgız bankalarına 2000 yılından sonra imtiyazlı faiz oranlarında sağlanan finansmanın miktarındaki artış sonucunda kredi faiz oranları azalmıştır. Problemlili bankaların 1999-2001 yıllarında sistemden çıkarılması, düzenleyici ve denetim şartlarının sıkılaştırılması ile bankacılık sisteminin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bu dönemde, banka kredilendirilmesinin genişlemesi ile birlikte banka varlıklarının kalitesinin iyileşmesi sonucunda 2003 yılından itibaren Kırgızistan bankacılık sektöründe gelişme dönemi başlamıştır (Aseinov, 2016:64).

2003 yılında Kırgızistan ekonomisinin temel göstergelerinde seyredilen canlanma eğilimi ve izleyen yıllardaki iyileşme, bankacılık sektöründe sağlanmasını temin etmiş ve sektör büyümüştür (Ayupova, 2008: 52). Bu büyüme kapsamında Kırgız Merkez Bankası ile Çin bankaları arasında ödemelerin birlikte çalışılarak karşılıklı yapılması konusunda 18 Aralık 2003 tarihinde anlaşma sağlandı (www.nbkr.kg, 2019). Yabancı sermaye girişi ve önceki dönemlerde sıkılaştırılan gözetimi ve denetim sonucunda bankaların sermaye, likidite, kayıp kredi ve zararları için rezerv oranları arttırmıştır (Ruziev ve Majidov, 2013:685).

Rusya Federasyonu Merkez Bankası (Rusya Merkez Bankası) 2004 yılının 8 Mayısı sonrasında, Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası, bundan sonra, bankacılık düzenlemesi ve karşılıklı etkileşim alanında karşılıklı anlaşmaya varılmış “bankacılık denetim otoriteleri” olarak kredi kuruluşlarının bankacılık denetiminde birlikte çalışılmasına karar verilmiştir. Bu süreçten sonra Basel Komitesinin denetleme kararlarına uyarak 13 Mayıs 2004 tarihinde Ukrayna Merkez Bankası ile de aynı anlaşmayı imzalamıştır. Böylece Kırgızistan Cumhuriyetinin 2004 yılından itibaren bankaların korunması ve denetlenmesine risklerin azaltılmasında denetlemenin ne kadar etkili kullanılması konusu önemini ortaya koymuştur (www.nbkr.kg, 2009).

Mart 2005'teki sosyal ve politik istikrarsızlık mevduat, kredi ve bankacılık sektörü varlıklarının büyüme hızını yavaşlattı (Vorobey, 2015:4) ve bankacılık sektöründen

mevduatların çıkarılması bankaları olumsuz etkilemiştir. Ancak Mart 2005'teki sosyal ve siyasi istikrarsızlıktan hemen sonra, hızlı kazanılan ivme sonucunda iyileştirme başlamıştır (Ayupova, 2008: 52; Vorobey, 2015:4). Bu gelişmeler, Dünya Finansal Krizinin ilk belirtilerinin ortaya çıkmasından önceki döneme kadar, iktisadi büyüme ve bankacılık sektörü kredilendirilmesinin genişlemesi, bankacılık sektörünün bu istikrarsızlıktan büyük ölçüde etkilenmediğini göstermektedir (Aseinov, 2016:65). Bu gelişmelerin dışında, 2006 yılında İslami ilkelere göre kredilenmenin pilot uygulamasının EkoBank kapsamında başlatılmasıyla İslam bankacılığı için yabancı kaynakların çekilmesi için de imkânlar sağlanmıştır.

2006 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğuna para piyasasının düzenlenmesi konusunda üye olan devletler ile Kırgızistan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı tarafından 9 Ekim 2006 tarihli ve 329 sayılı alınan karar ile anlaşmaya varılmıştır. (www.nbkr.kg, 2009)

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası ile Belarus Cumhuriyeti Ulusal Bankası arasında 2006 yılında “Kredi Kuruluşlarının Faaliyetlerinin Denetimi Alanında İşbirliği” yapılmıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası (NBKR) ve Belarus Cumhuriyeti Ulusal Bankası, bundan sonra, Bankacılık denetiminde denetim alanında denetim ve etkileşim konularında karşılıklı anlayışın karşılıklı olarak anlaşılmasını sağlamak amacıyla karşılıklı ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesi konularında karşılıklı olarak anlaşmaya varmışlardır. Basel Kuruluşlarının Bankacılık Komitesinin Etkili Bankacılık Denetimi Temel Prensipleri uyarınca kredi kuruluşları ortak bir karara varmışlardır.

Bankacılık sektörüne giriş yapan yabancı sermaye arasında, Kazakistan bankalarının sermayesinin payı büyüktür. Bu durum 2006-2007 yıllarında Kazakistan'dan sıcak paranın Kırgızistan'a akışı, banka kredilerindeki hızlı artışının nedeni olmuştur (Vorobey, 2015:4).

Dünya finansal krizinin etkileri, Kırgızistan'ın makroekonomik göstergelerine 2009 yılının Haziran ayına kadar önemli ölçüde yansımamıştır. Ancak söz konusu kriz, Kırgızistan bankacılık sektöründe Kazakistan sermayeli bankaların 2008 yılında kredileme faaliyetlerini net bir şekilde daraltması sonucunda 2009 yılında tamamen durması şeklinde yansımıştır. Makroekonomik ortamın 2009 yılının ikinci yarısından itibaren kötüleşmesi, 2010 yılında bankacılık sektörü temel göstergelerindeki olumsuz

gelişmelere neden olmuştur. Banka kredilerinin ve mevduatların hacmindeki büyüme durmasına ve devamında eksiye düşmüştür. Kredi portföyü kalitesinde bozulmalar gözlemlenmiştir (Ruziev ve Majidov, 2013).

Kırgızistan, Rusya ve Kazakistan ekonomisi ile bağlantılı olduğundan Dünya Finansal ve Ekonomi Krizi, Kırgızistan ekonomisini ve bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Özellikle krizden şiddetli ölçüde etkilenmiş olan Kazakistan bankalarının bağlı ortaklıklarının bulunması, Kırgızistan bankacılık sistemini olumsuz etkilemiştir (IMF, 2008:5). Yabancı sermaye yoğun olan bankalar 2008 yılının sonuna doğru, özellikle Kazakistan sermayesi yoğun olan bankalarca, kredileme faaliyeti daraltılmış veya durdurulmuştur (EBRD, 2011:7). Kırgızistan bankaları daha korumacı kredi politikası uygulamışlar ve likiditelerini de yüksek seviyede korumuşlardır.

Bazı çalışmalarda, Kırgızistan bankacılık sektörünün boş fonları (mevduat) az ölçüde mobilize ettiğinden (Bektenova ve Atabaev, 2012:29) ve doğrudan dünya finansal sistemi ile çok az ölçüde entegre olmasından (IMF, 2015:36) dolayı, 2008 Dünya Finansal Krizinden büyük ölçüde etkilenmediği belirtilmektedir (Vorobey, 2015:3). Bankacılık sektörünün yüksek likiditesi olması, krizin sektör üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşattığı ifade edilebilir (IMF, 2008:42).

2008'deki küresel mali kriz, 2009 yılında Kırgızistan'daki ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir (ADB, 2012:4). Kırgızistan'daki iştirak bankalarının likiditesinin ve ödeme gücünün en çok Kırgızistan dışında ilişkili oldukları ana bankaların sorunlarından etkilendiği iddia edilmektedir. Kırgız bankacılık sistemi 2006 yılında iyi bir sermaye kazanmış ve likiditeyi arttırmıştır. Ancak 2009 yılında; ticaret, döviz ve banka kredileri hacmindeki azalmaya bağlı olarak ekonomik büyüme hızı düşmüştür. Ayrıca geri dönmeyen kredilerin payının da % 8 civarında olduğu ifade edilebilir.

Kırgız bankacılık sektörü, 2008-2009 küresel finansal krizin etkilerine nispeten iyi dayanarak sonraki dönemlerde hızlı bir şekilde canlanma gözlemlenmiştir.

Özellikle Kazakistan sermayeli bankaların 2003-2008 döneminin gelişmelerinden biri olarak kredilerindeki artış ve dolarizasyon sonucunda, bankacılık sektöründeki kredi portföyünün piyasa riskine karşı duyarlılığının artması olarak ifade edilebilir. (Naceur vd., 2015:12)

Bankacılık alt yapısı ile ilgili sorunların çözümünde gecikmeler yaşanmıştır. Banka müşterilerin aldığı krediler ile ilgili bilgilerin kaynağı olan Kredi Bürosunun 2003 yılında oluşturulması, bankacılık kredilerinin genişlemesini olumsuz etkilemiştir (Sagbansu, 2006:43). Banka mevduatlarının çekilmesinde önemli bir yeri olan mevduat sigorta sistemi 2008 yılında oluşturulabilmiştir.

1.4.4. 2010 tarihi ve sonraki dönem

Kırgızistan Cumhuriyeti 2010 yılında derin bir siyasi kriz yaşamıştır. İç krizin olumsuz etkileri ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Geçtiğimiz yıl, yerleşim, restorasyon ve yeniden yapılanma ile ilgili önemli ihtiyaçların daha da artmasıyla hükümetin mali durumunu engelleyen üretim azaldı. Bankacılık sektörü de yatırımcı güvenini ve ülkenin güneyindeki olayların ekonomik etkisini zayıflatmıştır. Ayrıca, gıda ve yakıt fiyatları alanındaki küresel şok enflasyonda keskin bir artışa neden olmuş ve nüfusun en savunmasız kesiminin reel gelirlerini azaltmıştır. IMF Genel Müdür Yardımcısı ve Konsey Başkan Vekili Naoyuki Shinohara şunları söylemiştir: “2010 yılında Kırgız Cumhuriyeti'ndeki iç siyasi kargaşa ekonomik aktiviteyi baltaladı ve kısa vadeli büyüme beklentilerini olumsuz etkiledi. Cari işlemler açığı oluşmuş, uluslararası rezervlerin karşılama oranı düşmüş ve kredi büyümesi durmuştur. Ek olarak, artan küresel gıda ve yakıt fiyatları yüksek enflasyona ve reel gelirlerin düşmesine neden olmuştur. Bu sorunlarla karşı karşıya kalan makamlar, özel sektörün öncü rolü üstlenerek makroekonomik istikrarı yeniden sağlama, ekonomik politika tamponlarını geri yükleme, donör yardımını artırma ve geniş tabanlı ekonomik büyümeyi destekleme amaçlı kararlı önlemler programı geliştirdi. Bununla birlikte IMF Yönetim Kurulu, genişletilmiş kredi tesisi kapsamında Kırgızistan Cumhuriyeti ile 106 milyon dolarlık anlaşmayı onayladı.” (Mejdunarodniy Valyutniy Fond, 2011)

Üretimde 2010 yılındaki düşüşün ardından ilk toparlanma belirtilerine rağmen, durum yüzde 20'yi aşarak kırılgan bir durumda devam etmiştir. Siyasi kriz, ticaret açığını, tarımsal üretimi, inşaatı ve turizmi bozdu; maliye politikası, beklenenden daha az olsa da, bütçe harcamalarını artırmayı hedeflenmiş ve artan enflasyona karşı koymak için yılsonuna kadar para politikası sıkılaştırılmıştır. İkinci önlem hali hazırda somut sonuçlar

vermeye başladığı ifade edilebilir. Bir yıldan uzun bir süre boyunca enflasyonun düştüğü ilk ay Mayıs 2011 olmuştur.

Finansal sektörün sürdürülebilirliğinin arttırılması, 2010'un siyasi olayları, Kırgız Cumhuriyeti'nin mali sistemini sınımış ve normal denetleme faaliyeti seyrini ciddi şekilde bozmuştur. Kırgızistan'ın yetkili makamları tarafından, bankacılık sisteminin daha sonraki şoklarla ilgili olarak istikrarını sağlamak amacıyla bankacılık sistemindeki sorunları tespit etmek ve üstesinden gelmek için önlemler alınmıştır. Bu tür önlemler arasında sorunlu bankaların yeniden düzenlenmesi, sahtekârlık işlemleri ile bağlantılı varlıkları geri kazanma önlemleri ve özellikle sistematik öneme sahip bankaların denetiminin güçlendirilmesi yer almaktadır. Yetkili makamlar, ülkedeki kamu idaresini iyileştirme konusunda kararlılar. Bu sorunun çözümü, Kırgız Cumhuriyeti hükümetinin karşı karşıya olduğu en önemli görevlerden biri olmaya devam ediyor. Kamu kaynaklarının verimli kullanılmasını sağlamak ve iş ortamını iyileştirmek, ülkeye yüksek kaliteli yerli ve yabancı yatırımları çekmek için temel olacaktır (www.nbkr.kg, 2011).

Kırgızistan'da siyasi, sosyal ve makroekonomik istikrarın sağlanması yönündeki girişimler sonucunda 2011 yılından itibaren bankacılık sistemi kârlılık, sorunlu kredilerin oranı, likidite ve sermaye yeterliği gibi temel göstergelerinde iyileşme başlamıştır (European Commission, 2015:17). Genel olarak 2010 yılındaki istikrarsızlıktan sonra bankacılık sektöründe canlanma sürecinin devam ettiği belirtilebilir. Bankaların 2012-2013 yıllarında kârlılık oranlarında, varlıklarının, kredilerin büyüme hızında, sermaye yeterlik ve likidite oranlarında ve geri dönmeyen kredilerin payında azalma ve dolarizasyonda artış yaşanmıştır. Asya Geliştirme Bankası raporuna göre, 2013-2014 yıllarında Kırgızistan bankacılık sektörünün temel göstergelerinde istikrarsızlığın belirtileri gözlemlenmemekte olduğu ifade edilmiştir (www.adb.org, 2015).

Bankacılık sistemindeki sıkıntılı bankalarla ilgili sorunları çözmek uzun zaman aldı. 2014 yılında sorunlu bankalar olarak tanımlanan iki bankanın (Issyk-Kul, Investbank, Manas Bank) tasfiye süreci 2010 yılında tamamlanmıştır. Asia Universal Bank'ın kamulaştırılmasının bir sonucu olan ZalkarBank, 2013 yılında Rus yatırımcılara satılarak, RosinBank adı altında birleşerek faaliyetine devam etmektedir. Akylinvestbank'ın sahiplerinin değişmesi ve yeni sahiplerinin KCMB tarafından

belirtilen bankanın sermayesin arttırma koşullarını yerine getirmesi sonucunda 2014 yılında adı değiştirilerek Capitalbank adı ile faaliyetine devam etmektedir.

Bazı bankaların adı 2013-2015 yıllarında değiştirilmiştir. Bankaların adındaki değişim çoğunlukla sahiplerindeki değişimin sonucu olabilmektedir. Yeni bankalar, genellikle iflas süreci uzun dönem devam eden bankaların temelinde kurulmuştur (örneğin, Halyk Bank Kyrgyzstan, Kyrgyz-Swiss Bank, Capital Bank). Bunun diğer nedeni de mevcut bankalar için uygulanan minimum sermaye yeterlik düzeyinin yeni açılan bankalarinkine göre daha düşük olmasıdır. Kazakistan'lı yatırımcılara ait olan Kazkommerzbank'ın Mayıs 2015'te yerel yatırımcılara satılmasından sonra bankanın adı Kyrgyzkommerzbank olarak değiştirilmiştir.

Kyrgyzdyikanbank'ın 2014 tarihinde rehabilitasyonunun ve lisansının geri verilmesiyle İsviçre sermayeli Kyrgyz-Swiss Bank sektöre dâhil edilmiştir. Çin'li sermaye ile yeni banka Chang An Bank 2015'te kurulmuştur. Böylece Kırgız bankacılık sektöründe yeni bankalar faaliyete geçmiştir.

Resmi olarak 2015 yılında, bankacılık sektörü Basel I tarafından düzenlenmektedir. Ancak Nbkr, Basel I'i (piyasa riski için standart yaklaşım) benimsemiştir ve operasyonel risk için bir kaygı içermektedir (Basel II altındaki temel gösterge yaklaşımı). Çoğu banka, Basel I'i en iyi uygulama prensiplerinin standart oranları olarak benimsemiştir. Nbkr, bankalardan Basel II'yi benimsemeyi talep etmiş olmasına rağmen, Basel II'nin bulunmaması halinde herhangi bir zaman çizelgesi oluşturulmamış veya yaptırım uygulanmamıştır. Bankanın yabancı hissedarlarının çoğu, ülkelerinde ihtiyati normlara tabi olmuş ve yatırım yaptığı bankalara katı standartlar getirmiştir. (www.adb.org, 2015)

Kırgızistan'da 2016 yılının Nisan ayı itibariyle, faaliyet gösteren toplam 25 bankanın içerisinde, yabancı sermayeli 15 bankanın 11'inde yabancı sermayenin oranı %50'nin üzerindedir.

Şube sayısında 2016 yılındaki keskin artışın sebebi, Kompanion Bank'ın bankacılık sektörüne 15 şubesiyle dâhil olmuş olmasıdır. Ancak 2016 yılında bazı bankaların şube sayısındaki azalma da gözlemlenmiştir. Ülkedeki, toplam banka şubelerinin sayısı 325'e ulaşmıştır.

Amanbank'ta 2016 yılında doğrudan bankacılık denetimi 15 Ocak'ta saat 17:00'den itibaren, Merkez Bankası OJSC RK “Amanbank” da doğrudan bankacılık denetimine başlamıştır. Regülatörün eylemleri “bankanın mali durumunun daha ayrıntılı bir çalışmasını ve mevduat sahiplerinin ve bankanın diğer alacaklılarının çıkarlarını korumak için mevcut faaliyetlerin operasyonel izlenmesini” amaçlamaktadır.

Ayıl Bankası'nın özelleştirilmesi kavramı 2016 yılının 18 Şubat'ında farklı bir karar olarak Parlamento reddedildi. Ayıl Bank OJSC'nin 22 Mayıs 2008 tarihli özelleştirilmesine ilişkin kararı geçersiz ilan edilmiştir. Bankanın hisselerinin% 100'ü devlet mülkiyetinde kalmıştır.

28 Mart 2016 Kırgız Kredi Bankası ‘Avrasya Tasarruf Bankası’ olmuştur. Kırgız Kredi Bankası, adını Avrasya Tasarruf Bankası olarak değiştirdi. 28 Mart'ta, Merkez Bankası bankanın lisansını değiştirmiştir. Banka yetkilileri aleyhine cezai bir dava açılmasına dayanarak getirilen koruma rejimi devam etmektedir. (www.akchabar.kg, 2016)

28 Ekim 2017 Kırgızistan Cumhuriyeti ticari bankalarının kârı 4 kat artmıştır. Eylül 2017'de, Kırgızistan'daki ticari bankaların dengeli kârının toplam büyüklüğü 1 milyar 517,9 milyon soms olmuştur. Geçen yılın aynı dönemine kıyasla, ticari bankaların toplam kârı 4 kat arttı - bir yıl önceki 376.3 milyon kişiden Eylül ayında 1 milyar 517.9 milyona yükselmiştir. Aynı zamanda, ay boyunca finansal kuruluşlar toplam karlarını 389,5 milyon KGS artırdı. Ağustos ayında, bankaların net karının göstergesi 1 milyar 128,4 milyon olarak gerçekleşti (www.akchabar.kg, 2017).

22 Ocak 2018 World Elite Mastercard, ilk kez Kırgızistan'da görüldü. Kırgızkommertsbank, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki ilk banka olup, müşterilerine dünyadaki seçkin MasterCard kartını teklif etmiştir. Varlıklı kişilerin bireysel ihtiyaçlarını en iyi şekilde dikkate alan ve sahibine yalnızca ülkedeki değil aynı zamanda yurtdışındaki en yüksek sınıftaki hizmet elitine erişmesini sağlayan gerçek bir seçkin ürün olarak tanımlanmıştır (www.akchabar.kg, 2018) .

26 Şubat 2018 Avrupa ve BDT ülkelerinde en iyisi olarak bilinen 2000 soms banknotu Anma değeri 2000 soms olan hatıra banknotu, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve BDT ülkeleri arasındaki prestijli “2018 En İyi Bölgesel Banknot” uluslararası rekabeti kazandı.

Banknot 17 Kasım 2017 tarihinde verilmiş ve cumhuriyet tarihindeki önemli olaylara ayrılmıştır: Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 25. yıldönümü, Ulusal Bankanın 25. yıldönümü ve ulusal para biriminin 25. Yıldönümüdür.

19 Nisan 2018 Kompanion Bank, doğrudan muhabir ilişkileri kurdu ve Almanya'nın en büyük bankalarından biri olan Landesbank Baden-Württemberg'de (LBBW) euro ve ABD doları cinsinden hesap açtı. Bu hesapların açılması, Banka'nın hizmet sunma kabiliyetini arttırmakta ve müşteri hizmet kalitesini uluslararası bir seviyeye yükseltmektedir. SWIFT sistemi üzerinden yapılan para transferleri hızlı ödemeler sağlar ve Kırgızistan ile Almanya arasındaki daha karlı ortak yerleşimlere katkıda bulunur.

Landesbank Baden-Württemberg (LBBW, Baden-WürttembergFederal Bankası, Stuttgart) bir Alman uluslararası evrensel ticari bankasıdır. Almanya'daki en büyük on banka arasında, TOP-50 Avrupa ve TOP-100 dünya finans kurumlarındadır. Almanya'da 200'den fazla ofisinin yanı sıra New York, Londra, Moskova, Singapur, Seul, Delhi, Mexico City ve Pekin'de uluslararası ofisler ve temsilcilik ofisleri bulunmaktadır. Dünya çapında 2 binden fazla 800 bankayı kapsayan geniş bir muhabir ağı sahiptir. Almanya'daki en büyük devlete borç veren odur. Toplam varlıklar 274 milyar Euro'dur. (www.akchabar.kg, 2018)

18 Aralık 2018 KICB, Kırgız Cumhuriyeti'nde 2018'in en iyi bankası olarak tanınmıştır.

The Financial Times Ltd. tarafından yayınlanan The Banker dergisine göre KICB, yılın en prestijli Banka ödülllerinden birini kazandı. Yılın Yetkili Bankası ödülü, önemli finansal sonuçlar elde etmiş, yeni ürün, hizmet geliştirme ve yeni teknolojiler geliştirmedeki yeteneklerini sergilemenin yanı sıra, hissedarlarına yüksek karlılık göstergeleri sağlamayı amaçlayan bankalara verilir (www.akchabar.kg, 2019).

Dünya Finansal Krizin etkisini izleyerek 2010 yılının Nisan ve Haziran'ında gerçekleşen siyasi ve sosyal istikrarsızlık, bankacılık sektörünü önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir (Vorobey, 2015:3-4). AsiaUniversalBank'ın tasfiyesi ve diğer bazı bankaların KCMB tarafından sorunlu bankalar olarak belirlenerek sıkı gözetime alınması sonucunda, bankacılık sektöründe ortaya çıkan belirsizlik sektörden büyük miktarda yabancı sermaye çıkışına neden olmuştur. KCMB'nın istikrarı sağlamaya yönelik

abaları sonucunda krizin etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. 2011 yılından itibaren bankalarda risk yönetimine yönelik gözetim çerçevesinin ve düzenlemelerin geliştirilmesi önem kazanmıştır (Bertelsmann Stiftung, 2014:14).

2014-2015 yıllarında Rusya-Ukrayna krizi, petrol fiyatlarının düşmesi ve döviz kurundaki dalgalanmalar ve yüksek devalüasyon (Orozalieva, 2015:28) Kırgız bankacılık sektörünün yükümlülük ve varlıklarının maruz kaldığı döviz kuru riskinin, bundan dolayı olarak da kredi riskinin artmasına yol açmıştır.

Rus rublesinin ve Kazak tengesinin devalüasyonu, kaynaklarının önemli kısmını işçi dvizlerinden oluşturan Kırgızistan ekonomisini ve dolayısıyla ulusal bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir.

Yaşanan gelişmeler sonucunda, KCMB döviz cinsinden sağlanmış banka kredilerinin ulusal para kredilerine çevrilmesi ve yeni kredi ve mevduatların ulusal para cinsinden sağlanmasına yönelik düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Ulusal para cinsinden sağlanan krediler için bankalarca kanuni olarak ayrılması gereken kredi kayıp ve zararların karşılanması için ayrılan rezervlerin oranları azaltılmıştır. Bankalardan kredi alan kişilerden önce kamu kurumlarında çalışanlara, sonra da tüm müşterilere 1 Temmuz 2015 tarihine kadar döviz cinsinden sağlanmış olan konut kredilerinin ulusal para cinsindeki kredilere dönüştürülmesine imkn sağlanmışır. Kredilerin dönüştürülmesinde 1 Temmuz 2015 tarihindeki KCMB resmi kuruna göre gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır (www.kabar.kg, 2019).

Kırgızistan'da 23 devlet bankası ve ticari banka bulunmaktadır. Toplamda ise Kırgız Cumhuriyetinde 324 adet şube sayısı bulunmaktadır.

30 Eylül 2019 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası Yönetim Kurulu, indirim oranı (temel oranı) 4.25 oranında seviyede tutmaya karar vermiştir. Karar 1 Ekim 2019 itibariyle yürürlüğe girmiştir.

Ocak 2019 Enflasyon oranı yıllık yüzde 1.8 belirlenip, 20 Eylül 'de, yüzde 0.4 artarak 2,2'e yükselmiştir. Küresel gıda pazarlarında daha önce bahsedildiği üzere enflasyon oluşumu, iç talebin istikrarlı bir şekilde artarak fiyat durumunun da buna bağlı olarak arttığı grlmştir (www.nbkr.kg, 2019).

Tablo:1.3. Kırgızistan'daki Faaliyet Gösteren Bankalar

	Bankanın Adı	Kurulma tarihi	Şube Sayısı
1.	Kırgız Kommerts Bank	13 Aralık 1991	3
2.	Kommertsyalık Bank Kırgızistan	27 Aralık 1991	31
3.	Optima Bank	7 Mayıs, 1992	19
4.	Kırgız-İsviçre Bankası	7 Mayıs, 1992	1
5.	Kapital Bank	30 Ekim 1995	7
6.	Aman Bank	17 Mayıs 1991	13
7.	Tolubay Bank	24 Ocak 1996	2
8.	RSK Bank	25 Temmuz 1996	52
9.	Kırgız Demir Bank	2 Mayıs, 1997	14
10.	Dos-Kredobank	18 Haziran 1997	9
11.	Eko İslamik Bank	10 Mart 1998	8
12.	Avrasya Tasarruf Bankası	17Kasım 1998	3
13.	Asya Bank	17Kasım 1998	8
14.	Bakai Bank	29 Aralık 1998	26
15.	Halyk Bankası	13 Nisan 1999	10
16.	Pakistan Ulusal Bankası	24 Nisan 2000	-
17.	Kırgız Yatırım ve Kredi Bankası	10 Temmuz 2001	18
18.	Finans Kredi Bank	30 Aralık 2005	6
19.	Ayıl Bank	27 Aralık 2006	35
20.	Keremet Bank	24 Aralık 2010	10
21.	Bay Tüşüm Bankası	13 Kasım 2012	7
22.	Finka Bankası	3 Mart 2015	24
23.	Kompanion Bank	11 Ocak 2016	18

Kaynak: (www.nbkr.kg, 69)

Kırgızistan banka sektörü ile ilgili devam eden sorunları ise şöyle ifade edebiliriz. Geçiş döneminde banka reformları yapılmış olsa bile, faizler esnek ve süreç yönetiminin düzenlenmesinde ilerleme kaydedilmiş olsa bile, banka kredilerinin fiili genişlemesi artış için yetersiz olarak ifade edilmiştir. Kırgızistan dâhil Orta Asya ülkelerinde finansal

aracılık fonksiyonunu yerine getiren, etkin bankacılık sisteminin kurulması, günümüzde de tamamlanmamıştır (Djalilov ve Piesse, 2014:656). Finansal aracılık düzeyi, ilerleme ve uzun reform dönemleri bakımından düşük düzeydedir.

Kırgızistan ile benzer tarihi sürece sahip ve gelişme için çabalayan eski Sovyetler Cumhuriyetlerinde, finansal derinlik düzeyi diğer ülke ere göre oldukça düşüktür (IMF, 2015:8). Kırgızistan’da bankaların ekonomideki finansal aracılık rolü, diğer ülkelere göre yavaş artmaktadır. Kırgızistan için hesaplanan bu göstergelerden bankaların kredi düzeyi, Orta Asya ülkeleri arasında en düşük olarak belirtilmektedir (Safarov, 2015:56).

Finansal aracılık düzeyi 2000-2010 yıllar arasında düşük bir düzeyde artış göstermiştir. Özel sektör kredilerin payı %5’ten %13’e 2010 yılında ulaşabilmiştir (Adb, 2012:33).

Kırgız Bankacılık sektörünün uzun dönem amaçları arasında; ihtiyati düzenleme, gözetimin geliştirilmesi, yerel bankaların daha ucuz bölgesel ve dünya düzeyindeki piyasalarda finansal kaynaklara ulaşmalarının sağlanması, uluslararası bankaların ve yabancı yatırımların çekilmesi sıralanmaktadır. Ayrıca rekabetin arttırılması, yeni teknolojilerin uygulanması ve bankacılık sektörü altyapısının geliştirilmesi de amaçları arasında söylenebilir. Ancak mobil bankacılık, internet bankacılığı gibi yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması, altyapı yetersizliklerinden dolayı yavaş gerçekleştirildiği ifade edilmektedir (EBRD, 2015:20). Bankaların finansal aracılık faaliyetini olumsuz etkilemiş nedenlerden birisi olarak, bankacılık altyapısının gelişmesindeki aksamalar sayılabilir.

Kırgızistan bankacılık sektöründe son yıllarda da devam eden sorunlardan bazıları olarak şunlar belirtilebilir; düşük rekabet düşük etkinlik, dışsal şoklara karşı zayıflık bazı bankaların kamu ile bağlantılı olması ve yolsuzluk (Orozalieva, 2015; Bertelsmann Stiftung, 2014:14); yüksek dolarizasyon (Isakova, 2010; Kcmb, 2015), karşılaşılan yüksek riskler (Toibolotov, 2013:18); erken uyarı sistemlerinin zayıflığı; yüksek likidite bankalarda risk yönetiminin yetersizliği belirtilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE İÇ KONTROL SİSTEMİ

2. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE İÇ KONTROL SİSTEMİ

2.1. Kontrol Kavramı

Genel anlamıyla kontrol, “Bir işletmenin amaç ve hedeflerine sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlayan her türlü politika ve prosedürlerdir.” (Kılınç, 2003:45).

Kontrol kavramı Henri Fayol’a (1916) göre, bir teşebbüsün kontrolü, her şeyin kabul edilen plana, verilen emirlere ve ortaya konan ilkelere uygun olarak yapıldığını görmekten ibarettir. Amacı, düzeltilmeleri ve tekrarlanmaları önlenmeleri için hataları işaret etmektir (Fayol, 1949:107-109).

EFL Brech'e göre, kontrol, mevcut ilerlemeyi, planlarda yer alan önceden belirlenmiş standartlara göre, yeterli ilerleme ve tatmin edici bir performans sağlamak amacıyla kontrol etmektir.

Harold Koontz'a göre, kontrol işletme hedeflerinin ve bunlara ulaşmak için tasarlanan planların yerine getirildiğinden emin olmak için performansın ölçülmesi ve düzeltilmesidir.

Farklı bir ifade ile kontrol kavramı, bir işletmenin amaçlarına sağlıklı bir biçimde ulaşmasını sağlayacak önlemler olarak ifade edilebilir (Elitaş, 2004:34). Kontrolün temel amacı hatalara dikkat çekmek ve tekrar ortaya çıkmasını engellemek için hata noktalarını tespit etmek olarak belirtilmiştir (Hodgets R.M., 1999:240). Burada planlanan amaca giden yolda kontrol kavramının kapsamına giren iki adet faktör vardır. Bunlardan birincisi, bankacılık faaliyeti yerine getirilirken söz konusu işlemle ilgili ölçüt ve prosedürlere uyum sağlanıp sağlanmadığıdır. İkinci faktör ise bahsedilen işlem sonucunda bankanın piyasa değerini koruyacak ya da artıracak bir işlemin yapılıp yapılmadığının kontrolüdür. Bilimsel literatürde 2010 yılından sonra da bilim adamları tarafından kontrolün farklı yorumları vardır: (Yurtsever, 2008:15)

Tablo 2.1: Kontrol kavramlarının çeşitliliği

N.B. Macintosh, 2010	Kontrol, sistemin etkili bir şekilde çalışmasını sağlayan veya istenen kârı yaratan bir fonksiyondur.
K.H.S. Pickett, 2010	Kontrol, belirli yerleşik standartların başlattığı ve başarılı bir şekilde uygulanması ve daha da iyileştirilmesi ve önlenmesi ile sona eren bir süreçtir.
P. Gupta, 2010	Kontrol, işletmenin performansından kar elde etmeyi hedefleyen bir finansal ve operasyon yönetimidir.
K.A. Merchant, 2011	Control, planlanmış (gerekli) ve gerçek durumların karşılaştırmasıdır.
F.R. Jacobs et al., 2011	Kontrol, belirli konular için devlet veya şirket tarafından belirlenen kabul edilmiş kararların veya hakların toplamıdır.
C. Drury, 2012	Kontrol, bir işletmenin performansının gelecekte doğru hareketlerini sağlamak için kontrol edildiği bir bağlantı ağıdır.

Kaynak: (Lakis, 2012:145)

Kontrollerin bazıları gerçekleşmeden önce istenmeyen sonuçları önlemek için tasarlanırken, bazıları gerçekleştiklerinde istenmeyen sonuçları tanımlamak için tasarlanmaktadır.

- İşte hata meydana gelmeden bu hatayı önlemek için tasarlanan kontrollere önleyici kontrol denmektedir.
- Gerçekleştiklerinde anlamlandırmak için tasarlanan kontrollere ise tespit edici kontroller olarak ifade edilmektedir (Çatıkkaş, 2005:4).
- Bazıları ise istenmeyen sonuçları tersine çevirmek için veya tekrar ortaya çıkmamaları için düzeltici bir eylemin yapılmasının sağlanması amacıyla tasarlanmaktadır. Bunlara da düzeltici kontroller denmektedir (Yurtseven, 2008:15).

2.1.1. İç kontrol kavramı

İç kontrol kavramına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu bağlamda literatürde yer alan farklı yaklaşımlar aşağıdaki tabloda çeşitli yazarlar tarafından şu şekilde ele alınmıştır:

Tablo 2.2: İç Kontrol Kavramlarının Çeşitliliği

CoSo, 1992	İç kontrol verimlilik ve operasyonlar, finansal hesap verebilirliğin güvenilirliği, yasalara ve yasal işlemlere uymaktır. Bu kategorilerdeki amaçlara ulaşmak için yönetim kurulu, otoriteler ve diğer çalışanların yürütme sürecinden geçmektedir.
M.R. Simmons, 1995	İç kontrol, bu hedeflere ulaşılacağına dair akıllıca güvenceler sağlamak için gerekli süreci belirlemektedir: - etkinlik ve ekonomik performans; - finansal muhasebenin güvenilirliği; - yasalara ve kurallara uymak.
J. Mackevičius, 2001	İç kontrol, işletmenin iş politikalarını ve ekonomik süreçlerini güvence altına almak ve işletme hedeflerine ulaşmak için belirli kuralların, normların ve araçların toplamı olarak alınması gereken bir sistemdir.
CobiT, 2007	İç kontrol, yerleşik iş hedeflerine ulaşmak ve istenmeyen eşitliklerden kaçınmak amacıyla makul garantileri sağlamak için oluşturulan normları, prosedürleri, performansı ve organizasyonla yapıyı içeren bir süreçtir, aksi belirtilebilir ve düzeltilebilir.
V. Lakis, 2007	İç kontrol, işletme performansını kurumun performansını belirlenen stratejiye göre uygun şekilde düzenlemek ve muhasebe verilerinde mülkün, özelliğin ve doğruluğun emniyetli ve rasyonel kullanımını sağlamak için yapılan bir kontrol sistemidir.
DiNapoli, 2007	İç kontrol, kurumun performansını, planlarını, tutumlarını, politikasını, sistemlerin entegrasyonunu, kurumun yerleşik hedeflere ulaşmasını ve misyonunu gerçekleştirmesini sağlayan insan kaynağının yönetimini birbirine bağlayan bir sistem olarak tanımlanmaktadır.

A.J. Pfister, 2009	İç kontrol, bilgi işlem sırasında ortaya çıkabilecek hataları önlemek, tanımlamak ve düzeltmek için bir sistemdir.
A.M. King, 2011	İç kontrol, işletmenin amaçlarına ulaşmak için sonuçlarının tüm işletmedeki çalışan personelin performansını, düzenleme, izleme veya ayrı alt bölümlerinin planladığı bir süreçtir.
C. Barnabas, 2011	İç kontrol, çalışanların şirkete ulaşmalarına yardımcı olan şirket bileşenlerinin (kaynakları, sistemleri, süreçleri, kültürü, yapısı ve görevleri dâhil) toplamıdır.
J.K. Shim, 2011	İç kontrol, kurumsal yönetim sisteminin bir parçasıdır. Bu, bir kurumun iç kontrol planı, mülkiyeti koruma, performansın doğruluğunu kontrol etme, performansın etkinliğini ve politikasını garanti etme yolları ve yollarıdır. Hatalardan kaçınmaya, zaman içinde onları bulmaya ve düzeltmeye, hedeflere ulaşmak ve perspektifleri varsaymak için yardımcı olur.

Kaynak: (Lakis, 2012:147)

Kapsamlı bir iç kontrol analizinin sonuçları, farklı yazarlar iç kontrolün farklı tanımlarını vermelerine rağmen, mülkiyeti korumak için güvenilir ve kapsamlı bilgi sağlamayı amaçlayan iç kontrol sisteminin bazı genel amaçlarının olduğunu ve etkili bir ekonomik performans sağlamak, muhasebe ilkelerinin gözetilmesi ve güvenilir finansal kayıtların sunulması, yasalara ve yürütme yasalarına uyulması, işletme kuralları ve riskin etkin bir şekilde kontrol edilmesi için belgelerdir (Güredin, 2005:166). Hem yabancı hem de Litvanyalı literatürde sunulan iç kontrol kavramının analizi, genel tanımını formüle etmeyi sağlar: iç kontrol sistemi, amaçlarının uygulanmasını, etkin ekonomik ve ticari performansı, muhasebe gözlemini sağlayan işletme yönetim sisteminin bir parçasıdır. Kasıtlı ve kasıtsız hataların sayısını en aza indirmeyi ve kurumun performans sürecinde sahtekârlıklarını önlemeyi, otorite veya çalışanları tarafından yapılan ilkeleri etkili bir şekilde kontrolü sağlar.

Sektörlerdeki iç kontrol sistemi, sektörün tüm faaliyetlerini doğru bir şekilde organize etmek ve kontrol etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle, yazarların çoğunluğuna göre, iç kontrol finansal ve yönetim muhasebesinde, ayrıca proje ve toplam kalite yönetiminin stratejik yönetiminde her şey dâhil bir faaliyettir. Ancak en önemli şey, iç kontrolün yalnızca sektörlerin tüm faaliyetlerini kapsamaması değil, aynı zamanda

ekonomik-ticari faaliyetlerini mümkün olduğu kadar etkin kılmak için amaçlarını ve görevlerini göz önünde bulundurması gerektiğidir (Kaban, 2014:12).

İç kontrol sistemi alanındaki bilimsel literatürün analizi, yalnızca iç kontrolün belirli alanlarını tahmin etmenin ve aralarında ilişki kurmanın değil, aynı zamanda iç kontrolün en önemli hedefinin hataları tespit edip ortadan kaldırarak etkin risk yönetimi olduğunu vurgulamaktır. Bu nedenle, yazarlar tarafından sunulan iç kontrol kavramı, bir şirketin faaliyet alanlarını, görevlerini ve amaçlarını; ayrıca, ana hedefi ve etkili bir risk yönetimini sağlar. Hedef değerlendirmesi için kullanılan nicel göstergelere rağmen, hataların ve sahtekarlıktan kaçınmaya odaklanılması gereken her işletme ve özellikle de sanayi işletmeleri piyasadaki konumunu güçlendirmek için gerçekten etkili ve optimum bir iç kontrol, muhasebe sistemi geliştirmeli ve sunmalıdır hatta karlılığı optimize etmelidir (Lakis, 2012:146).

Uluslararası denetim standartlarında etkin bir kuruluş olan Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (The American Institute of Certified Public Accountants - AICPA) Denetim Standartları Kurulu (ASB)'nin yayınlamış olduğu 78 nolu denetim standardında iç kontrol şu şekilde tanımlanmıştır.

“İç kontrol, işletmenin yönetim kurulu, yönetici ve diğer personeli tarafından yönlendirilen ve aşağıda belirtilen amaçlara ulaşmak amacıyla yeterli ölçüde güvence sağlamak üzere oluşturulan bir süreçtir.” (Cemal Elitaş, 2006:145).

İç kontrolün yukarıda sözü edilen amaçları şunlardır:

- Finansal raporlamaya diğer kurumların güven duygusunun yüksek olmasını sağlamak,
- Faaliyetlerin etkililiğini ve verimliliğini artırmak ve
- Yürürlükte olan yasalara ve diğer düzenlemelere uygunluğunu sağlamak olarak belirtilmiştir.

İç kontrol, bir kuruluşun yönetim kurulu, yönetimi ve diğer personeli tarafından yürütülen, faaliyetlerin etkinliği ve etkinliği, finansal raporlamanın güvenilirliği ve yürürlükteki yasa ve düzenlemelere uyum konusunda amacın gerçekleştirilmesi konusunda makul güvence sağlamak için tasarlanmış bir süreçtir.

İç kontrol ile ilgili kilit noktalar şunlardır:

- Bu bir süreçtir.
- İnsanlar tarafından elde edilir.
- Sadece makul bir güvence sağlayabilir.
- Hedeflerin gerçekleştirilmesine yöneliktir.

2.1.2. Bankalar da iç kontrol organlarının ve alanlarının sınıflandırılması

Banka'nın iç kontrol sistemi, bir iç kontrol organları ve alanlarının bütüncül halidir.

Banka'nın şartı uyarınca, banka'nın içindeki iç kontrol, Banka'nın şartı ve dâhili belgelerinde belirtilen yetkilere göre uygulanır (Sberbank, 2011:2):

- ✓ Banka'nın yönetim organları, Tüzüğü (Genel Kurul Toplantısı, Denetleme Kurulu, Banka'nın Yürütme Organı Yönetim Kurulu, Birlik Yönetim Kurulu Başkanı, Banka Yönetim Kurulu Başkanı) tarafından düzenlenmiştir.
- ✓ Denetim Komisyonu; Bankanın Baş Muhasebecisi (Milletvekili) –
- ✓ Banka iştiraklerinin başkanları (milletvekilleri) ve baş muhasebecileri (milletvekilleri)
- ✓ Bankanın İç Kontrol Servisi (ICS)
- ✓ Suç gelirlerinin yasallaştırılması (kara para aklanması) ve terörizmin finanse edilmesinin önlenmesi için müfettiş
- ✓ Banka'nın iç belgeleri tarafından tanımlanan yetkiler kapsamında iç kontrol uygulayan diğer bölümler ve çalışanlar.

İç kontrol sisteminin organizasyonu için temel şartlar şunlardır:

- İç kontrol kültürünün sürdürülmesinde yönetim organlarının sorumluluğu,
- Bilgi dağıtım yöntemlerinin etkinliğine artan ilgi,
- Otomatik sistemlerde ve muhasebe verilerinde yer alan bilgilerin güvenilirliğini sağlama önlemleri,
- Tüm alanlarda ve süreçlerde iç kontrol prosedürlerinin düzenlenmesi ve
- Kontrolün tüm yönetim seviyelerinde günlük faaliyet olarak düzenlenmesidir..

Bankalardaki iç kontrol ise aşağıdaki ilkelere dayanmaktadır:

- Her çalışanın katılımı oldukça önemlidir. Banka'nın tüm bölümleri ve çalışanları iç kontrol sürecinde yer almaktadır.
- Kapsamlı doğa Banka'nın tüm iş alanları ve süreçleri için iç kontrol yapılmaktadır. İç kontrol prosedürleri, banka'nın iç dokümanları tarafından düzenlenir.
- Süreklilik. Banka içindeki iç kontrol sürekli olarak yapılmaktadır. (Sberbank, 2011:2)

2.1.3. İç kontrol kavramının ortaya çıkışı

1946 yılında, 2. Dünya Savaşı sonrasında ve ABD'nin önderliğinde Amerikan Doları'na ve buna bağlı olarak da altına bağlı bir sistem olan Bretton Woods Sistemi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu sistemin devamlılığını sağlamak hedefiyle, uluslararası mali ilişkileri düzenlemek için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve yıpranan Avrupa ekonomilerinin kalkınması amacıyla Dünya Bankası kurulmuştur. Bu sistemin temelinde, IMF' ye üye olan her ülkenin, ulusal parasını sabit bir kurdan Amerikan Doları'na bağlaması ve paritede en fazla %1'lik bir oynamaya izin verilmesi, daha yüksek oranlı değişimler için ise, söz konusu ülke Merkez Bankası'nın piyasaya müdahale etmesi yatmaktadır. ABD doları ise bir başka ülkenin parasına değil, sabit bir fiyat üzerinden saf altına bağlanmıştır. Bu şekilde her ülke parası Dolar'a ve Dolar da saf altına bağlandığından, her bir ülke parası dolaylı olarak altına bağlanmış ve ülke paralarının doğrudan birbiriyle olan ilişkileri engellenmiştir (Teker, 2006:12).

İç kontrol ilk kez 1949 yılında Amerikan Yeminli Muhasipler Kurulu'nun Denetim Usulleri Komitesi tarafından şu şekilde tanımlanmıştır. “İç Kontrol örgütün planı ile işletmenin varlıklarını korumak, muhasebe bilgilerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini araştırmak, faaliyetlerin verimliliğini artırmak, saptanmış yönetim politikalarına bağlılığı özendirmek amacıyla kabul edilen ve uygulamaya konulan tüm önlem ve yöntemleri içeren bir işlevdir.” (Kepekçi, 1998:44) Denetim Usulleri Komitesi, bu tanım ile iç kontrol sisteminin 4 önemli işlevini ortaya koymaktadır. İşlevlerden:

- İlk, üst yönetim tarafından örgüt için hazırlanmış olan eylem planının sağlıklı bir şekilde yürütülmesini temin etmek ve olası risklere karşı banka aktifini korumaktır.
- İkinci işlev ise, iç kontrol raporlarına kaynaklık eden muhasebe bilgi ve belgelerinin güvenilirliğini incelemektir. Eğer bu veriler güvenilir olmaktan çıkarsa, banka asgari sermaye miktarının yanlış hesaplanmasına kadar varabilecek bir uygulama söz konusu olacaktır.
- İç kontrolün bir diğer işlevi banka faaliyetlerinin verimliliğini sağlamaktır. İç kontrol disiplini sistemsel, süreç boyunca faaliyetlerle ve iç kontrolörlerin yapmış olduğu periyodik incelemelerle bankacılık hizmetlerini kontrol eder ve banka rantabilitesinin arttırılmasına katkıda bulunur.
- İç kontrol disiplinin en son işlevi ise bankada iç kontrol kültürünün oluşmasını sağlamaktır. Burada iç kontrol kültürü ile anlatılmak istenen ise banka iş süreçlerinde daha önceden belirlenmiş ilkelere uyumun sağlanmasıdır.

Piyasalarda Amerika hegemonyasına yol açan bu sistem 1973 yılında son bulmuş ve ülke paraları serbestçe fiyatlanmaya başlanmıştır. Piyasada yaşanan serbestlik ülke ekonomilerinin rahat nefes almasını sağlamış ancak finansal kuruluşların çoğalması, küreselleşme, teknolojik gelişmeler, finansal ürünlerin karmaşık hale gelmesi gibi nedenlerle mali kuruluşların karşı karşıya kaldığı riskler artmış, bunun sonucunda da risk yönetimi kavramı çok daha önemli hale gelmiş ve risklerin asgari düzeye indirilmesi için yapılan araştırmalar iç kontrol kavramı ile tanışılmasını sağlamıştır.

Dünya çapında bankacılık endüstrisi, yıllar içinde önemli banka başarısızlıkları ve krizleri geçirmiştir. Banka başarısızlıkları, sistematik yapısından dolayı Merkez bankaları ve hükümetler için büyük kaygılar taşımakta ve durgunlukları daha da kötüleştirmekte ve finansal krizler için katalizör görevi görmektedir (Basel, 2004:7). İç kontrol sorunları, bankacılık endüstrisinde yaygın bir yer tutmaktadır ve bu, hileli yatırımcıların bu bankalara büyük finansal kayıplara neden olmalarını sağlamıştır. 2012'de Avrupa'daki en büyük finansal kuruluş olan HSBC, kara para aklama kontrollerinin zayıf olduğunu kabul etti ve ABD senatosu soruşturmasından sonra 1,9 milyar dolar para cezasına çarptırıldı.

Bankacılık sektörü son yıllarda oldukça dinamik bir gelişme süreci ile birlikte ekonomik sistem içinde birden çok alanda hizmet vermeye başlamış, global ölçekte

ekonominin kilit bir noktasına kendisini taşımıştır. Bununla birlikte risk ve çeşitli kontrol noktalarının yönetilmesi zorunluluk olarak ortaya çıkmasında yenilenen ürün portföyüde etkili olmuştur. Dünya finansal piyasalarında meydana gelen küreselleşme, finansal ürünlerin gelişimi ve teknolojik gelişmeler gibi piyasalar arasında entegrasyona neden olan olaylar iç kontrole verilen önemin daha da artmasına neden olmuştur.

2.1.4. İç kontrol sistemlerinin etkinliği

Bir iç kontrol sisteminin etkinliği, sistemin kendisiyle nasıl etkileşime girdiğine ve kuruluşların iş süreçlerine ne kadar gömülü olduğuna bağlıdır. Yine bir iç kontrol sisteminin etkili olması ve kurul için gerekli güvencenin sağlanması için bazı “etkililik etkenleri” olmalıdır. Bunlar bilgilendirilmeyi beklemeyen, işi anlayan ve statüyü sorgulayan ve etkili, bağımsız bir iç kontrol birimi olan bir kuruldur. İç kontrol bir süreçtir, ancak etkinliği bir süreç ya da süreç noktasında bir durumdur. Bu nedenle yönetim ve kurulun iç kontrol sisteminin etkinliğini periyodik olarak değerlendirmesi önemlidir. Coso’ya göre, bir iç kontrol sistemi, yönetim kurulu ve yönetimin aşağıdaki hususlarda makul bir güvenceye sahip olması halinde yüksek düzeyde etkili olduğuna karar verilebilir: 1. işletmenin operasyon hedeflerine ne kadar ulaşıldığını anlarlar, finansal tablolar güvenilir bir şekilde hazırlanmakta ve 3. yürürlükteki yasa ve düzenlemelere uyulmaktadır. Sistemin farklı bileşenlerinin ve tasarımlarının yöntemlerinin ayrıntılı açıklamasına çok fazla önem veren, ancak bileşenlerin her birinin etkinliğini değerlendirmek için nasıl ölçülebileceği konusundaki ayrıntıları göz ardı eden çok fazla önem veren bir iç kontrol çerçevesi (Amudo ve Inanga, 2009:125-144). Bir iç kontrol sisteminin etkinliği, sistemin beş bileşeninin çalışmalarının bir fonksiyonudur. Sonuç olarak, iç kontrollerin etkinliğinin değerlendirilmesi, iç kontrol bileşenleriyle ilgili olarak yapılmalıdır. Bir kuruluşun iç kontrol sisteminin etkili olup olmadığına karar vermek, tüm iç kontrol sisteminin beş bileşeninin çalışmalarının tüm kuruluş boyunca değerlendirilmesinden kaynaklanan öznel bir karardır (www.coso.org). İç kontrol etkinliğini değerlendirirken, değerlendiricinin beş bileşenin faaliyetlerini, kontrol bileşenlerinin işlemlerinin altında yatan ilkelerin ve varsayımların amacını ve kuruluş genelinde nasıl uygulandığını anlaması gerekir. Kırgızistan’daki bankalarının iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirirken Basel iç kontrol sistemlerinin etkinliğini değerlendirme varsayımlarını benimsemiştir.

2.1.5. Basel komite'nin kuruluşu ve iç kontrol sistemi

Basel Komitesi 1974'teki iki büyük uluslararası banka başarısızlığı (Bankhaus Herstatt ve Franklin Ulusal Bankası⁹), G-10 ülkelerinden (Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İsveç, İngiltere ve ABD) artı Lüksemburg ve İsviçre. Bu bankalar denetim otoritesi komitesinin kurulmasına neden oldu. Basel'deki Uluslararası İskânlar Bankası'na bağlı olarak (15 kişiden oluşan) daimi sekreteri vardır ve her üç ayda bir orada toplanır (<https://www.bis.org>, 1998).

Uluslararası İskân Bankası, merkez bankalarına aittir - Basel'in politika oluşturma sürecine katılmamaktadır, Komite sekreteri ve üyelik toplantıları için bir mekan sağlamaktadır. Geleneksel olarak, üyeler batı merkez bankalarından gelmiştir ancak 1994'ten beri, gelişmekte olan piyasalardan 13 üye merkez bankasından vardır (Heffernan, 2005:180).

Basel Komitesinin temel amacı, üye ülkelerdeki uluslararası bankaların faaliyetleri ile ilgili düzenleyici hususları göz önünde bulundurmaktır. Amaçları, uluslararası bankacılık işlemlerinin etkin denetimden kaçmasını önlemek için sözleşmeler ve anlaşmalar kullanmaktır. 1975 Basel Concordat ilk anlaşma oldu (Akaragitmez, 2014).

1988 yılında yayımlanan Basel I ilkelerini 1992 yılı sonundan itibaren tam olarak uygulamaya koyulmuştur. Basel I'de sermaye yeterlilik rasyosu hesaplanmasına kredilerden kaynaklanan riske ilave olarak sonradan gerçekleştirilen düzenlemeler ile piyasa riski eklenmiştir. Basel'in bankaların risk düzeylerini net olarak yansıtmaması, risk duyarlılığının düşük olması ve operasyonel risk gibi riskleri kapsamaması nedenleri ile 2004 yılında uygulanmaya başlanılan Basel II, 2006 yılında daha kapsamlı olarak güncellenmiş (Heffernan, 2005:181).

2.1.5.1. Basel I geliştirilmiş bankacılık iç kontrolleri

Merkez Bankası yöneticileri ve G10 ülkesindeki banka gözetim otoriteleri başkanları 2004 yılında, "Uluslararası Sermaye Ölçümü ve Sermaye Standartları Birleşmesi: Gözden Geçirilmiş Bir Çerçeve" adlı yeni bir sermaye yeterliliği çerçevesi yayınlamıştır (Takan M. B., 2011). Toplantıların İsviçre, Basel'de yapılmasından bu yana Basel II olarak tanınmıştır. 1988'de yayınlanan ilk Basel Anlaşması, sermaye

gereksinimleri için standartlar koydu, çünkü bankacılık düzenleyicileri iç kontrollerdeki zayıflıkların küresel ölçekte bankacılığa büyük riskler getirdiğini anlaşılmıştır.

Basel II Çerçevesi, 1988 Anlaşması'na dayanarak hazırlanmıştır (Tarantino, 2006:70).

Bankacılık kuruluşları için daha fazla riske duyarlı asgari sermaye şartı benimseme ve aşağıdakileri içeren detaylar:

- Bankaların sermayelerinin yeterliliğini değerlendirmek için bir çerçeve ve risklerini destekleme yeterliliği
- Bankaların finansal raporlamalarındaki şeffaflığı artırarak bankaların piyasa disiplini güçlendirecekleri çerçeve

Basel Komitesi, yeni çerçevenin 2006 yılsonuna kadar üye yargı bölgelerinde uygulanmaya hazır olmasını amaçlıyor. Risk ölçümüne yönelik en ileri yaklaşımlar, bankaların ve denetçilerin mevcut ve yeni kurallar çerçevesinde ek bir yıllık etki analizi veya paralel sermaye hesaplamalarından faydalanmalarını sağlayacak şekilde 2007 yılı sonuna kadar uygulamaya koyulacaktır (Kutlu, 2007:205).

Bankanın iç kontrol yapısı, sermaye değerlendirme süreci için şarttır. Sermaye değerlendirme sürecinin etkin kontrolü, bağımsız bir incelemeyi ve uygun olduğunda, iç veya dış denetimlerin katılımını içerir. Bankanın yönetim kurulu, yönetimin çeşitli riskleri değerlendirmek için bir sistem oluşturmasını, riski bankanın sermaye seviyesi ile ilişkilendirmek için bir sistem geliştirmesini ve iç politikalara uyumu izlemek için bir yöntem oluşturmasını sağlamakla sorumludur. (Candan, 2006:12).

Kurul, iyi düzenlenmiş ve ihtiyatlı bir iş yürütme sağlamak için iç kontrol sistemlerinin yeterli olup olmadığını düzenli olarak doğrulamalıdır. Banka, bütünlüğünü, doğruluğunu ve makul olup olmadığından emin olmak için risk yönetimi sürecinin periyodik gözden geçirmesini yapmalıdır. İncelenmesi gereken alanlar:

- Faaliyetlerinin niteliği, kapsamı ve karmaşıklığı göz önüne alındığında bankanın sermaye değerlendirme sürecinin uygunluğu;
- Büyük risklerin ve risk konsantrasyonlarının belirlenmesi;
- Bankanın değerlendirme sürecine giren bilgilerin doğruluğu ve eksiksizliği;
- Değerlendirme sürecinde kullanılan senaryoların uygunluğu ve geçerliliği;

- Stres testi ve varsayımların ve girdilerin analizi. ” (Tarantino, 2006:72)

2.1.5.2.Basel II’nin uluslararası ekonomilere ve uluslararası bankacılık sistemine etkileri

Basel II’nin, uluslararası ekonomilere ve uluslararası bankacılık sistemine etkileri aşağıda maddeler halinde belirtilmektedir.

- “Basel II’ye yönelik hazırlıkların yapılması 2007 yılından itibaren uygulamanın başlatılması şeffaflığı artırarak fon akımının sağlam temeller üzerinde gerçekleşmesine yol açacaktır. Bu olay orta ve uzun vadede ulusal ekonomilerin istikrara kavuşturulması, sağlam bir finansal sistem oluşturulması ve uluslararası piyasalarda oluşabilecek sistemik finansal risklerin yayılmasının önlenmesi açısından önemli katkılar sağlayacaktır. (Reisoğlu, 2006:14).

-

- Standart yaklaşımda alacağınız risk ağırlığı, dış derecelendirme kuruluşlarının borçlulara vereceği derecelendirme puanlarına göre belirlenecektir. Bu nedenle derecelendirme şirketlerine olan talep artacak ve bu konuda yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulacaktır. Derecelendirme kuruluşlarının etkin ve sağlıklı çalışması, bankacılık bilgilerinin merkezileştirilmesi ve gerekli veri akışının sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

- Bankaların sermaye yeterliliklerini varlığın niteliğine göre belirleyecek olması, bankaların toplam aktiflerin genişlemesi konusunda daha dikkatli kararlar vermelerine yol açarak banka varlıklarının büyümesine, yavaşlamasına, varlıkların önemli bir bölümünü oluşturan kredi teklifinin azaltılması ve sınırlandırılmasına neden olabilir. Özellikle ekonomik büyümelerini büyük ölçüde dış finansmanla ilişkilendiren gelişmekte olan ülkelerdeki uluslararası para ve sermaye piyasalarından sağlanan kredilerde fon maliyetlerinin artması beklenmektedir.

- Ülkeler arasında regülasyon çalışmalarından doğan avantajlar (regulatory arbitrage) söz konusu olabilecek, bu da rekabet şartlarını etkileyebilecektir.

- Basel I çerçevesinde, ülkelere temin edilecek kredilerin risk ağırlıklarının hesaplanması ile ilgili olarak, Basel II - standart yaklaşımın uygulanması halinde dış derecelendirme şirketlerinin vereceği derecelendirme notları kullanılacaktır.

- Basel II, birçok ülkenin yasal süreçlerinde değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Denetim otoriteleri, söz konusu değişikliklerin kapsamını, izlenecek usulleri ve bu değişikliklerin yürürlüğe konulmasında uyulacak süreyi göz önünde bulundurma ihtiyacı duyacaktır.

- Sektördeki en güçlü ve güvenilir bankalar, aktif büyüklüğünün yanı sıra sermaye yeterliliği oranı ile ölçülmektedir. Bu durum, sermaye yeterliliği konusunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacak gelişmiş ülke bankalarının geliştirmekte olan ülkelerdeki bankalarla birleşmeleri, onları satın almaları şeklinde yaşanacak bir konsolidasyon sürecini teşvik edebilecektir.

- Uluslararası bankacılık sistemi için Basel II, sermaye ihtiyacının azaltılması, daha iyi risk yönetimi, denetim otoritesi ile olan ilişkilerin artması, kredi değerlendirme kurumları tarafından daha iyi algılanma gibi fırsatlar ile birlikte yeni sistemlerin kurulması, veri toplama ve sistem geliştirme ile nitelikli eleman yetiştirme gibi maliyet unsurlarını da beraberinde getirmektedir.

- Sermaye yeterliliğinde aktiflerin farklı risk ağırlıkları ile değerlendirilmesi, bankaları aktif yönetimlerinde yeniden strateji belirlemeye yöneltecektir. Bankaların, riskli aktiflerinin getireceği sermaye yükünü azaltmak amacıyla aktif yatırımlarını ve bankacılık hizmetlerini artırmaya ve çeşitlendirmeye yönelmeleri beklenmektedir/

- İştirakleri vasıtasıyla geliştirmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren uluslararası bankaların içsel derecelendirme yaklaşımına geçişi nispeten kolay olacağından, mali kalitesi yüksek olan müşterilere yoğunlaşabileceklerdir. Ulusal bankaların ise, standart yaklaşımlarla daha düşük dereceli ve daha yüksek riskli müşterilere hizmet etmek durumunda kalarak, daha yüksek risk ve daha düşük kar marjı ile çalışmaları beklenmektedir. (www.tbb.gov.tr, 2006).

2.1.5.3. Basel III

Uygulanmaya başlayan Basel I standartları risk ölçümünde yetersiz kalmasından dolayı, amacı, bankaların finansal ve ekonomik strese dayanma kabiliyetini artırarak ve ayrıntılı açıklama ile şeffaflığı ve piyasa disiplini geliştirerek uluslararası bankacılık sektörünün sermaye tabanının istikrarını artırmaktır (<https://www.bis.org>, 2013). Basel

III önerilerini eleştirel bir şekilde analiz ediyor ve bazı faydalı unsurlar buluyor ancak aynı zamanda bazı önemli endişeleri de ortaya koymaktadır. Basel II sadece kendi temerrütlerinden kaynaklanan potansiyel zararları hesaba katarken, Basel III kapsamında, karşı tarafların derecelendirme notunun düşürülmesinden kaynaklanan potansiyel piyasaya zararı göz önünde bulundurulur. Ayrıca, Basel III, örneğin bir dış değerlendirme olsa bile, bir iç değerlendirme gerekliliği getirerek, dış derecelendirmelere olan yoğun bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, Basel III, döngüsel etkiler ve likidite sorunları gibi Basel II'nin zayıf yönlerini telafi etmek için yeni gereksinimler eklerken, bankacılık düzenlemelerinin temel kurumu ve mimarisi bozulmadan kaldı.

Basel III'ün ana özellikleri

2010 yılında Basel III ile ilgili 5 özellik ön plana çıkmıştır.

1. Sermayenin düzeyini ve kalitesini artırın

Beklenmeyen zararları karşılamak için bankaların daha yüksek kalitede sermaye sağlamaları gerekiyordu. Asgari Katman 1 sermayesi %4'ten %6'ya yükselmiştir; bunun en az dörtte üçünün en yüksek kalitede olması gerekir (ortak hisseler ve dağıtılmamış karlar). Küresel sistemik öneme sahip bankalar ek sermaye gereksinimlerine tabidir.

2. Risk yakalamayı artırın

Piyasa riski için sermaye gereksinimleri önemli ölçüde artmaktadır. Gereksinimler, 12 aylık piyasa stresine göre hesaplanır. Kredi Değerleme Düzeltme riski artık çerçeveye dahil edilmiştir. (www.bis.org,2014)

3. Banka kaldıraçının sınırlandırılması

Bir kaldıraç oranı, bankaların yatırımlarını ve faaliyetlerini (banka kaldıraçları) finanse etmek için borç birikimini sınırlandırmakta, bu durum düşüş dönemlerinde bir tüketim riskini azaltmaktadır.

4. Asgari likidite oranlarına ilişkin düzenlemeler yapılması

Likidite Teminat Oranı, bankaların stres döneminde 30 gün boyunca bunları sürdürmeleri için yeterli likit varlık bulundurmalarını gerektirir. Net Kararlı Fonlama Oranı, bankaları varlık ve borçlarının süreleri ile daha iyi eşleşmeye teşvik eder.

5. Limit döngüsellği

Bankalar, yüksek ekonomik büyüme dönemlerinde sermaye tamponu oluşturma kazançlarını elde ettiler; böylece ekonomik stres dönemlerinde bunları aşağı çekebilirler.

2017 yılında ise Basel III 5 özelliğın 2 maddesinde ufak değışikliğı gidilmiştir.

Risk yakalamayı arttırın özelliğini Kredi riski, piyasa riski, Kredi Değerleme Düzeltme ve operasyonel riskin hesaplanmasında standartlaştırılmış yaklaşımlardaki revizyonlar, daha fazla risk duyarlılığı ve karşılaştırılabilirlik anlamına gelir. İçsel modellerin kullanılmasındaki kısıtlamalar, bankaların RWA'ların hesaplanmasında sınırsız çeşitliliğı azaltmayı amaçlamaktadır. Bir çıktı katı, minimum sermaye gereksinimlerini hesaplamak için bankaların iç modelleri kullanmaktan elde ettiğı faydaları sınırlı olarak ifade edilebilir.

Banka kaldırıcının sınırlandırılması ise Küresel sistemik öneme sahip bankalar daha yüksek kaldıraç oranı gereksinimlerine tabidirler şeklinde Basel III reform etmiştirler (Supervision, 2017).

2.1.6. Coso iç kontrol modeli

2.1.6.1.Coso iç kontrolüne genel bakış

COSO 1985 yılında, dolandırıcılık finansal raporlamaya yol açabilecek faktörler üzerinde çalışma ve raporlama yapmak isteyen Sahte Finansal Raporlama Ulusal Komisyonuna sponsor olmak üzere kuruldu. Haberlerde finansal raporlama sahtekârlığı ve iddia edilen denetim hatalarının öne çıkması, yoğun bir süre daha motive olmuştur. (Moeller, 2014:2)

Bu ilk girişime göre, COSO finansal raporlamanın kalitesini arttırma misyonunu genişletti. Bu misyonun önemli bir kısmı iç kontrol konusunda rehberlik geliştirmeyi amaçlamaktadır. 1992 yılında, COSO, iç kontrol için bir çerçeve oluşturan ve işletmelerin ve diğer kuruluşların kontrol sistemlerini değerlendirmek için kullanabilecekleri değerlendirme araçları sunan Dâhili Kontrol — Entegre Çerçeve'yi yayınlanmıştır. (Graham, 2015:2).

Günümüzde bu araçlar 1992 Çerçevesinden değışmeden kalmıştır. Bu durum, COSO Çerçevesinin temel doğruluğunun bir kanıtıdır. Bununla birlikte, Çerçevenin iş ortamımızda daha yaygın bir şekilde uygulanması ve COSO ilkelerinin uygulanmasında

daha fazla tutarlılık arzusu nedeniyle yıllar içinde detaylı rehberlik seviyesi artmıştır (Çatıkkaş, 2005:17).

COSO Çerçevesi, iç kontrolün beş ana bileşenini tanımlamaktadır ve onunla çalışmanın anahtarlarından biri, bu bileşenlerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu anlamak ve etkilemek. COSO, bu bireysel bileşenlerin doğrusal olmayan bir şekilde sıkıca bütünleşmiş olmasını öngörmektedir. Her bir bileşen, neredeyse organik bir şekilde çalışan, diğer her bir bileşenin çalışmasını etkileyebilir ve etkileyebilir.

COSO Çerçevesinin birbiriyle ilişkili beş bileşeni kısaca şöyledir:

1. Kontrol ortamı: Üst yönetim, işletme personelinin kontrol bilincini olumlu yönde etkileyen uygun bir ton belirlemelidir. Kontrol ortamı, iç kontrollerin diğer tüm bileşenleri için temel oluşturur ve disiplin ve yapı sağlar.

2. Risk değerlendirmesi: İşletme, karşılaştığı finansal raporlama risklerinin farkında olmalı ve bunlarla ilgilenmelidir. Kuruluşun konserde çalışması için faaliyetleri boyunca entegre hedefler koyması gerekir. Bu hedefler belirlendikten sonra, işletme bu hedeflere ulaşma risklerini tanımlamak ve bunları yönetmek için yollar analiz etmek ve geliştirmek için daha iyi bir konumdadır.

3. Kontrol faaliyetleri: Satış ve masraf işlemleri gibi işlemlerin günlük olarak veya tahakkuklar ve konsolidasyonlar gibi periyodik olarak işlem yapılmasını sağlamak için kontrol politikaları ve prosedürleri oluşturulmalı ve yürütülmelidir tanıma.

4. Bilgi ve iletişim: Kontrol faaliyetlerini çevreleyen muhasebe sistemi de dahil olmak üzere bilgi ve iletişim sistemleridir. İster manuel ister büyük olasılıkla bugün otomatik (bilgisayar) sistemler kullanılarak uygulanmış olsunlar, işletmenin çalışanlarının operasyonlarını yürütmek, yönetmek ve kontrol etmek için gerekli bilgileri yakalamasını ve paylaşmasını sağlar. Bilgi ve iletişim bileşeni hem iç (örneğin yönetim, yönetişim) hem de dış iletişimden (örneğin hissedarlar, potansiyel yatırımcılar veya alacaklılar) oluşur.

5. İzleme: COSO Çerçevesi, izlemeyi yönetimin sorumluluğu olarak tanımlamaktadır. Denetçi, işletmenin iç kontrol sisteminin bir parçası değildir. Tüm şirket kontrol süreci yönetim tarafından düzenli olarak izlenmeli ve ortaya çıkan sorunlar organizasyon içinde uygun şekilde iletilmelidir. Bu şekilde, sistem şartların gerektirdiği şekilde değiştikçe dinamik olarak tepki verecek konumda olmalı ve özel prosedürlerin

veya bağımsız denetim prosedürlerinin bu sorunları tespit etmesini gerektirmemelidir. Şirketin kontrol eksikliklerinin tespitinde ve düzeltilmesinde proaktif olması beklenmektedir. (www.coso.org.)

1992 COSO Entegre Çerçeve raporundan alınmıştır. Bu beş iç kontrol unsurunu ve bunların ilişkisini 3 taraflı bir piramitte, kontrol ortamı ile temel olarak gösterir. (Ramos, 2008:31)

Bilgi ve iletişim bileşeninin, piramit yapısının kenarı boyunca konumlandırıldığına, bu bileşenin diğer bileşenlerle yakın bağlantılara sahip olduğuna işaret ettiğini unutmamak gerekir.

Bileşenin, kontrol ortamı ve izleme de dahil olmak üzere diğerlerini etkilediğinin gösterilmesi muhtemelen daha doğru olacaktır, çünkü bu bileşenlerin etkili bilgi ve iletişim olmadan etkili olmasını öngörmek güçtür. (Moeller, 2014:37)

2013 revizyonu “küpü” değiştirdi ve kontrol ortamını küpün tepesine yerleştirdi. Piramidin güçlü hiyerarşik görüntüsü ve güçlü temeli bu sunumda bir miktar kaybolur, ancak çoklu ürün hatları veya konumları olan karmaşık varlıklar için, küp iyi çalışır. (Ramos, 2008:32)

Her iki model de, Çerçeveyi iletmek için kullanılan model ne olursa olsun, bir projeyi başlatırken veya yeni personeli mevcut bir projeye getirirken, bir eğitim aracı olarak ve bileşenlerin hatırlatıcısı olarak Çerçevenin bir fiziksel temsiliinin yapılması yararlı olacaktır. (www.coso.org)

Sarbanes-Oxley (SOX) uygulamasının ilk günlerinde, bileşenleri denetçinin zihninde sıkıca aşındırmak için bazı yaratıcı yollar geliştirildi. Eşsiz bir ürün, tükenmez kalem ucu her çekildiğinde veya uzatıldığında yeni bir bileşen ortaya çıkaran bir kalemdi. Coso Çerçevesinin bir nimeti, beş bileşenin birlikte iç kontrol konularının geniş kaynaklarını tarif etmede tatmin edici görüldüğüdür. Karşılık gelen lanet, belirli gerçeklerin ve kontrollerin çerçevede nereye girdiğini belirlemenin bazen zor olduğudur. Süreçler ve kontroller ile Çerçeve bileşenleri arasında birebir ilişki olsa iyi olurdu. Kuruluşlar 1992 Çerçevesinde kontrollerin ait olduğu yerlerde kendi kararlarını alabilir ve odaklanabilir. 2013 Çerçevesinde 17 Prensipten, kontrollerin sınıflandırılmasındaki değişkenliği azaltacaktır. (Tarantino, 2006:30)

2.1.6.2.Coso 2013'e geçiş

Birçok işletme, Coso 2013'e geçiş için en hızlı ve en kolay yolu arayacaktır. Çoğu için, dikkate alınacak önemli sayıda ek kontrol noktası olacaktır. Coso 2013 de diğerlerine göre daha çok ayrıntı olacağından verimliliği de oldukça artıracaktır.

Kontrol Ortamı

1. Bütünlük ve etik değerlere bağlılık gösterir.

İ kontrolün etkinliği, st yönetimin bütünlüğünün ve etik değerlerinin ve şirketin geri kalanı ve şirketin iş uygulamalarındaki beklentilerinin üzerinde yükselemez. Bütünlük ve etik değerler kontrol ortamının temel unsurlarıdır, çünkü diğer iç kontrol bileşenlerinin tasarımı, yönetimini ve izlenmesini etkilerler.

Yönetim size bütünlükleri ve etik değerleri hakkında çok şey söyleyebilir. Hatta sözlerini yazılı bir belgeye adayabilirler. Sorgulamalara ve yazılı politikalara verilen cevaplar iyidir, ancak Coso raporu, bir işletmenin kontrol ortamının etkinliğinin esasen yönetimin eylemlerine ve bu eylemlerin varlığı günlük olarak nasıl etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Genel olarak, kod veya kılavuz ne kadar belirgin olursa, etik ya da etik olmayan davranışları tanımlamakta ne kadar faydalı olursa rehberlik etme eylemlerinde o kadar faydalı olur, ancak çok dar ifade edildiğinde, kavramlara değil sadece kelimelere odaklanan bireylerin suistimallerini teşvik edebilir. (Moeller, 2014:41)

İlkenin alt kümeleri (odak noktaları), ilkenin sınırlarını tanımlamaya yardımcı olur ve ilkenin etkinliğini destekleyecek kanıtlar elde etmek için yön sağlar. Bu noktalar şunlardır:

- stndeki ton
- Davranış standartları
- Standartlara uyumu değerlendirir
- Sapmaların zamanında yapılmasını sağlar

Yönetimin bütünlüğünün ve etik değerlerinin işletme üzerinde olumlu bir etkisi olması için:

- Yöneticilerin ve yönetimin işletme sahibi şahsen yüksek etik ve davranış standartlarına sahip olmalıdır.

- Bu standartlar şirket personeline iletmeli ve anlaşılmalıdır. Küçük bir işletmede, bu iletişim genellikle daha az resmidir.
- Standartlar güçlendirilmelidir. Zamanla, mesajlar istenen etkilerini yitirme eğilimindedir. Kalıcı bir etki yaratmak için tekrar tekrar ön plana çıkarılmalıdır. Teslimatı değiştirmek için farklı teslimat mekanizmaları (örneğin doğrudan bire bir iletişim, yayın e-postaları, eğitim ve toplantı tartışmaları) kullanılabilir, ancak mesajı değiştiremezsiniz. (Graham, 2015:100)

2. Gözetim sorumluluğunu yerine getirir

Bu ilke ile mücadele etmeden önce yönetim işlevinden kimin sorumlu olduğunu belirlemek için örgütün değerlendirilmesi bazen gerekli olabilir. Kuruluşlar zaman içinde değiştikçe, yönetim işlevi de değişebilir. Her durumda, yönetim terimi (farklı şekillerde) buradaki odak noktasıdır.

Buradaki odak noktaları, ilkeyi desteklemek için kanıt toplanmasının yönlendirilmesine yardımcı olur:

- Gözetim sorumlulukları oluşturur.
- İlgili uzmanlığı uygular.
- Yönetimden bağımsız çalışır.
- İç kontrol sistemi için gözetim sağlar.
- Buradaki nokta, iş yapısındaki zayıflığın doğasında olmasına rağmen, yine de bir Coso veya denetim standartları açısından bir zayıflık olarak sayılmasıdır. (Graham, 2015:105)

3. Yapı, yetki ve sorumluluk kurar

Bir işletmenin örgütsel yapısı, işletme genelinde hedeflere ulaşmak için faaliyetlerinin planlandığı, yürütüldüğü, kontrol edildiği ve izlendiği çerçeveyi sağlar. Bu ilke için belirtilen odak noktaları şunlardır:

- İşletmenin tüm bileşenlerini (iş kolları, idari fonksiyonlar, yerler ve hizmet kuruluşlarının kullanımı) göz önünde bulundurmak.
- Raporlama hatları ve bilgi akışları oluşturmak.
- Yetki ve sorumlulukları ve limitleri tanımlar.

Bir kuruluş gereksiz yere karmaşık olduğunda, birden fazla iştiraki, ilgili birçok taraf bağlantısı ve gevşek yönetim ve kontroller söz konusu olduğunda, bu ortam dolandırıcılık ve uygunsuz yönetimin geçersiz kılınması ve kendi kendine işlemesi için olgunlaşmıştır. (Coso home page)

4. Yetkinlik taahhüdünü gösterir

Yetkinlik, bir bireyin işini tanımlayan görevleri başarmak için gereken bilgi ve becerilerle ilgili olmalıdır. Yetkinliğe bağlılık, yönetimin belirli işler için yeterlilik seviyelerini ve bu seviyelerin nasıl gerekli becerilere ve bilgiye çevrileceğini dikkate alır.

5. Sorumluluğu güçlendirir

Bir bütün olarak bakıldığında kontrol ortamı, kontrol farkındalığı olan her kilit kişiye yüksek oranda bağlıdır. Kontrolörün sorunu olarak düşünüldüğünde kontrollerin etkili olması muhtemel değildir. Bir kurumdaki her birey iç kontrolün uygulanmasında rol oynar ve bu roller ve sorumluluklar değişecektir. (Graham, 2015:113)

Bu ilke için odak noktaları şudur:

- Sorumluluğu artırır.
- Performansa dayalı performans kıyaslamaları ve ödülleri oluşturur.
- Performansı ve ödüllendirme yapısını aktif olarak yeniden değerlendirir
- Performansı düşürebilecek veya sahtekârlığı teşvik edebilecek aşırı baskılara bakar.
- Bireyleri ödüllendirir veya disiplin altına alır.

Bu noktaların bazıları, sahtekârlık riskine ilişkin teşviklerin kusurlu bir şekilde uygulanması ile de ilgili olabilir.

Risk Değerlendirmesi

6. Net hedefler belirler

7. Riski tanımlar ve analiz eder

Odak noktamız finansal raporlama olduğundan, **ilke 6 ve 7 el ele gitmektedir.**

Bunlar yakından ilişkilidir ve bazıları tarafından bütünsel olarak görülmesi muhtemeldir. Ancak Coso'da iki ayrı ilke olarak tanımlanmaktadırlar. Hedefler uygun bir şekilde ifade edilebilir; Ancak, hedeflere ulaşamama riskleri iyi tanımlanamayabilir. Ancak, hedefler açıkça belirtilmemişse, ilgili tüm risklerin tespit edilip edilmediğini söylemek zordur. Bu nedenle, bir anlamda, risk tanımlamasının etkinliği hedeflerin etkin bir şekilde belirtilmesine bağlıdır. Kaliteli finansal raporlama hedefleri söz konusu olduğunda, belirli kuruluşların çok özel hedefleri olabilir, ancak finansal tablo hedefleri genel olarak şu şekilde düşünülebilir: (Graham, 2015:57)

- Finansal tabloların adil tanıtımı.
- Önemlilik kavramının uygulanması.
- Düzenleyici gerekliliklere bağlılık.
- Miktarların ve açıklamaların eksiksizliği ve anlaşılabilirliği.
- Raporlamanın zamanlaması.

8. Dolandırıcılık riskini değerlendirir

İlke 8 için aşağıdaki odak noktaları, bu ilkenin başarılması değerlendirilirken dikkate alınması gereken önemli özellikleri vurgulamaktadır. Varlıklar:

- Çeşitli dolandırıcılık türlerini düşünün. Dolandırıcılık değerlendirmesi, dolandırıcılık raporlaması, olası varlık kaybı ve dolandırıcılık ve suistimalin meydana gelebileceği çeşitli yollardan kaynaklanan yolsuzlukları değerlendirir.
- Teşvikleri ve baskıları değerlendirin. Dolandırıcılık riskinin değerlendirilmesi, teşvik ve baskıları dikkate alır.

- Fırsatları değerlendirin Dolandırıcılık riskinin değerlendirilmesi, işletmenin raporlamasını değiştirerek yetkisiz satın alma, kullanma veya elden çıkarma için fırsatları değerlendirir.

- Kayıtlar veya uygunsuz davranışlarda bulunmak.

Tutumları ve rasyonelleşmeleri değerlendirin. Dolandırıcılık riskinin değerlendirilmesi, yönetim ve diğer personelin uygunsuz eylemlerde nasıl yer alabileceğini veya haklı gösterebileceğini dikkate almaktadır. (Coso and Erm: www.coso.org)

9. Önemli değişiklikleri tanımlar ve analiz eder

Değişim herhangi bir zamanda herhangi bir yerden gelebilir. İş iş stratejileri değişir.

Dış ticaret ve uyumluluk ortamı sürekli değişiyor ve yeni yönetim masaya yeni beceriler ve bazen de yeni riskler getiriyor. Her yıl temiz bir sayfa çıktısı yaklaşımını haklı göstermek zor olsa da, sürece biraz düşünme tazeliğinin eklenmesi gerekir. Denetim firmalarının risk perspektifini taze tutmaya çalışmasının bir yolu risk ve sahtekârlık beyin fırtınası oturumlarına bir uzman eklemektir. Başka bir yol da, değerlendirmeleri ve tartışmaları sorgulamaya çalışmak için daha önce müşteriye aşina olmayan bir üst denetim veya sistem görevlisi dahil etmektir. (Tarantino, 2006:34)

Kontrol Aktiviteleri

10. Riskleri azaltmak için kontrol faaliyetlerini seçer ve geliştirir

Bu bölümde ele alınan riskler kontrol ihtiyacını arttırmaktadır. İş gereksinimlerini karşılamak ve riskleri ele almak için yönetimin yapısının ve organizasyonunun yeterliliği konusundaki değerlendirmenizi, riskleri ele almayı, yönetim işlevinin yeterliliğini ve çalışanların işlevlerini yerine getirme yeterliliğini (kontrol ortamı) bile etkileyebilir.

Coso hiyerarşisini devirmek veya kontrol ortamının önemini azaltmak istememek, önce risklere bakmak (erken ve sıklıkla) tüm bileşenleri görüntülemek için size daha iyi bir bakış açısı sağlayacaktır. (Tarantino, 2006:35)

Bu ilke için odak noktaları şunlardır:

- Risk değerlendirmesiyle bütünüleşin.
- Varlığa özgü gerçekleri göz önünde bulundurun.
- İlgili iş süreçlerini belirleyin - örneğin iddialar.
- Kontrol aktivite çeşitlerinin karışımını değerlendirir.
- Kontrol faaliyetlerinin uygulandığı seviyeyi düşünün.
- Görevlerin ayrılmasını değerlendirin.

11. Bilgi teknolojisi genel kontrollerini seçer ve geliştirir

Bugünün ortamında Bilgisayar işletmelerde oynadığı önemli rolü ön plana çıkardı. 1992 Çerçevesi de bilgi teknolojisine ayrılmış tek bir bölüm vardı. Şimdi ise Bilgi teknolojisinde, 17 İlkenin 14'üyle yaygın bir şekilde ilişkili. (Moeller, 2014:73)

Genel kontroller uygulama kontrollerinden ayrılır. İkincisi, muhasebe verilerini işleyen belirli yazılım parçaları ile ilişkilidir. Genel kontroller, belirli uygulama (yazılıma özel) kontrollerin üzerindeki seviyede çalışan kontrollerdir. Bu ilke için odak noktaları şunlardır: (Graham, 2015:132)

- İş süreci teknolojilerinde teknoloji kullanımı arasındaki bağımlılığı belirler.
- İlgili teknoloji altyapı kontrollerini kurar.
- İlgili güvenlik yönetimi kontrollerini kurar.
- İlgili teknoloji edinme, geliştirme ve bakımını yapar.

12. Politika ve prosedürlerle kontrolleri uygular

İlke 12, günlük işlemler ve periyodik tahakkuklar ve yakın süreç üzerindeki önemli kontrolleri nihayet değerlendirdiğimiz yerdir.

Bu ilke için odak noktaları şunlardır:

- Yönetim yönergelerinin dağıtımını desteklemek için politikalar ve prosedürler oluşturun.
- Politika ve prosedürlerin yürütülmesinde sorumluluk ve hesap verebilirlik oluşturmak.
- Faaliyetleri zamanında gerçekleştirin.

- Düzeltici önlem almak.
- Yetkili personeli kullanın.
- Politikaları ve prosedürleri yeniden değerlendirin.

Burada unutulmaması gereken, tahminlerin geliştirilmesi, tahakkukların belirlenmesi ve dönem sonu kapanış prosedürlerinin kontrol edilmesidir. İşlem üzerindeki kontrollerin ve nasıl çalışması gerektiğini belgelemeye ihtiyaç duyulmasıdır. (Internal Control Component under Coso:26)

Bilgi ve İletişim

13. İlgili bilgileri kullanır

İlke 13'teki genel yön, tam, doğru, zamanında ve uygun maliyetli bilgilerin bu bilgiye ihtiyacı olan kişilere yönlendirilmesini sağlayan süreçler üzerindeki kontrolleri tanımlamaktır. Etkili kontroller kurulup belgelenirse, bu kontrol noktalarına hizmet etmek için bilgi gereklilikleri doğal olarak bu işlemin dışında kalmalıdır.

Bununla birlikte, kontroller sırasında basit bir veya iki soruyu cevaplaması kontrol sahibinin gerekli bilgileri aldığını değerlendirdiğine dair kanıt sağlayabilir. (Graham, 2015:166)

14. Dahili olarak iletişim kurar

İlke 14'ün odak noktaları, işletmenin:

- İç kontrol bilgilerini iletin.
- Yönetişim ile iletişim kurun.
- Ayrı iletişim hatları sağlayın.
- İlgili iletişim yöntemlerini seçin.

İşletmenin bilgi ve iletişim sistemleri, düzgün işleyişlerini desteklemek ve anormallikleri ve sorunları mümkün olduğu kadar erken tespit etmek için kontrol faaliyetleriyle yakından bütünleştirilmelidir. Kontrol faaliyetlerinin etkili olabilmesi için,

kontrolle ilgili tüm hususların yönetim ve kontrol işlevlerini yerine getiren kişilere açıkça iletilmesi gerekir. (Graham, 2015:169)

15. Dışarıdan iletişim kurar

Dış iletişim finansal raporlama ve açıklamaları içerir. İç iletişimde olduğu gibi, iletişimin resmi ve gayri resmi yönleri olabilir, ancak işletme ile müşteriler, satıcılar, düzenleyiciler, vergi makamları, hissedarlar ve kamuoyu arasındaki resmi mekanizmaların değerlendirilmesi sağlamaktadır.

İzleme

16. Devam eden ve / veya ayrı değerlendirmeler yapar

İke 16'nın odak noktaları:

- Devam eden ve ayrı değerlendirmelerin bir karışımını düşünün.
- Değişim oranını düşünün
- Temel anlayışı kurmak.
- Bilgili personel kullanın.
- Değerlendirmeler iş süreçleriyle bütünleşir.
- Kapsam ve frekansı ayarlayın.
- Amaç değerlendirmesi.

Ayrı değerlendirmeler biraz farklı niteliktedir. Daha önce eksikliklerin veya potansiyel eksikliklerin tespit edildiği kontrollere odaklanmaya başlanabilirler.

Ayrı değerlendirmeler, verilerin analizleri, düzenli izleme prosedürlerinin sonuçları veya işletmenin mevcut operasyonlarında var olan yeni veya eski riskler veya hatta daha derin bir inceleme için rastgele bir işlem, yer veya ürün yelpazesi seçimi ile tetiklenebilir. Arada sırada yapılan rastgele kontrol, gözetim prosedürlerinin fazla öngörülebilir olmasını önlemek için yardımcı olur. The Fortune Cookie filminden bir satırdan alıntı: “ne zaman daha iyi bir fare kapanı inşa edersen, fareler daha zeki olur.” Kontrollerin nasıl izlendiğini karıştırmak oyun oynamayı caydırıcı kılmaktadır. (Graham, 2015:175)

17. Eksiklikleri değerlendirir ve iletir

Coso, eksiklik terimini, dikkat edilmesi gereken bir iç kontrol sisteminin herhangi bir koşulunu ifade etmek için geniş ölçüde kullanır. Elbette, işletmenin güvenilir finansal bilgi üretme yeteneğini etkileyebilecek tüm eksiklikler tanımlanmalı ve raporlanmalıdır. Bununla birlikte, nispeten basit gibi görünen basit problemler olsa bile, bariz çözümler dikkatlice değerlendirilmeli, çünkü çok geniş kapsamlı sonuçları olabilir. Basit, küçük, yanlış yönlendirilmiş bir ödeme, bir buzdağının tepesi olabilir. Bunun için Coso 2013 eksiklikler küçük ya da büyük olmasına bakmaksızın değerlendirme yapar ve çıkacak sonuçları titizlikle inceler.

Yeni Coso rehberi, belirlenen risklerin hedeflerle ilgili olması nedeniyle risk değerlendirmesinin öncüsü olarak vurgulamaktadır ve bu yüzden ayrıntılı bir şekilde revize edilmiştir. (www.Coso.org, 2019)

2.1.7. Coco iç kontrol sistemi

Kanadalı Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü, Kasım 1995'te Kontrol Rehberliği (CoCo) yayınladı. CoCo (1995), daha önce yayınlanan Coso Raporunda sunulan kavram üzerine inşa edildi, ancak davranış kontrollerinin önemini vurguladı. CoCo, iç kontrolü “bir kuruluşun (kaynakları, sistemleri, süreçleri, kültürleri, yapıları ve görevleri dahil) bir araya getirerek insanları kuruluşun hedeflerine ulaşmalarına destekleyen” unsurları olarak tanımlar. (Wasaensia, 2006:5)

CoCo, üç hedef kategorisi içerir:

- Faaliyetlerin etkinliği ve etkinliği
- İç ve dış raporlamanın güvenilirliği
- Geçerli yasa ve yönetmeliklere ve iç politikalara uyma

Operasyonların etkinliği ve verimliliği, organizasyon amaçları ile ilgili operasyonel hedefleri içerir. Bu hedefler müşteri hizmeti, kaynakların korunması ve verimli kullanılması, karlılık ve sosyal yükümlülüklerin yerine getirilmesi olabilir. Kuruluşun kaynaklarının uygunsuz kullanım veya kayıptan korunması da bu amaca dahil edilebilir. İç ve dış raporlama amaçlarının güvenilirliği, uygun muhasebe kayıtlarının bakımı, kuruluş içinde kullanılan bilgilerin güvenilirliği ve üçüncü taraflar için üretilen bilgiler

gibi hususlarla ilgilidir. Bu hedef, kayıtların çalınmanın gizlenmesi ve sonuçların bozulması gibi iki ana dolandırıcılık türüne karşı korunmasını içerir. Yürürlükteki yasa ve yönetmeliklere ve iç politikalara uyum, kuruluşun işlerinin yasal ve düzenleyici yükümlülüklerine ve iç politikalara uygun olarak yürütülmesini sağlamakla ilgilidir.

Örneğin Coso Raporunda ve Basel Çerçevesinde bulunabilecek beş hedef yerine CoCo, iç kontrolün etkili olup olmadığını belirten dört alanda yirmi kriteri tanımlamaktadır. İç kontrolün etkinliğinin yalnızca her kriterin ayrı ayrı alındığı dereceye göre değerlendirilemediğini belirtir. CoCo, etkinlik değerlendirmesinin bir hedef kategorisinde değil, müşteri hizmetleri düzeyi gibi belirli bir hedefle ilgili olarak yapıldığının belirtilmesinde Coso Raporundan farklıdır. Ayrıca, bir kuruluştaki iç kontrolün etkinliğinin, her birimdeki iç kontrolün etkinliğinin toplamından farklı olduğunu, çünkü kuruluşun çeşitli unsurlarındaki dinamik etkileşimi içerdiğini belirtir. CoCo, dört kontrol alanı içinde yirmi kriterin bir kuruluştaki kontrol elemanları gibi birbiriyle ilişkili olduğunu belirtir. CoCo'daki dört kontrol alanı:

- Amaç
- Taahhüt
- Yetenek
- İzleme ve öğrenme

Amaç, kuruluşun yönü hakkında bir fikir veren kriterleri içerir. Hedefleri, riskleri ve fırsatları, politikaları, planlama ve performans hedeflerini ve göstergelerini ele alırlar.

Taahhüt, kurumun kimliğini ve etik değerler, insan kaynakları politikaları, otorite, sorumluluk, hesap verebilirlik ve karşılıklı güven gibi değerleri ifade eden kriterleri ifade eder.

Yetenek, kuruluşun yetkinliği hakkında bir fikir veren kriterleri içerir. Bilgi, beceri, araçlar, iletişim süreçleri, bilgi, koordinasyon ve kontrol faaliyetleridir.

İzleme ve öğrenme, kurumun evrimi için bir anlam ifade eden kriterleri içerir. Bunlar arasında dış ve iç ortamların izlenmesi, performansın izlenmesi, zorlu

varsayımlar, bilgi gereksinimlerinin ve sistemlerinin yeniden değerlendirilmesi, takip prosedürleri ve kontrolün etkinliğinin değerlendirilmesi yer almaktadır.

CoCo, Coso Raporu kavramı üzerine kurulduğundan, bu iki çerçeve arasında büyük örtüşme ve tutarlılık alanları bulunabilir. Örneğin, CoCo'da sunulan dört kontrol alanı, Coso'nun beş bileşenli yapısında yeniden gruplandırılabilir. Bu iki çerçeve arasındaki farklar sadece küçük. CoCo, Coso'da açıkça ele alınmayan iki kriter içermektedir: insanlar arasında karşılıklı güven ve varsayımların periyodik olarak zorlanması. CoCo ayrıca Coso'nun kontrol kapsamında dışladığı yönetimin bazı özel yönlerini de içerir. Bu yönler objektif belirleme, stratejik planlama ve risk yönetimi ile düzeltici eylemlerdir.

2.1.8. Cobit iç kontrol modeli

Coso'nun yayınlanmasından bu yana, Bilgi Sistemleri Denetim ve Kontrol Birliği ve Vakfı, bilgi teknolojisi güvenliği ve kontrol uygulamaları için genel olarak uygulanabilir ve kabul edilmiş bir standart sağlayan Cobit çerçevesini geliştirmiştir. BT denetim uzmanları arasında Cobit yaygın olarak kabul görmektedir. Cobit çerçevesi Coso'ya benzer; bir işletmenin belirli iş hedeflerine ulaşma ihtiyacı ve başarıya yönelik riskleri. Bu bağlamda, bir işletmenin BT ile ilgili kontrol yapısının genel amacı, gerekli bilgi kriterlerini karşılayan işletmeye bilgi aktarılmasını sağlamaktır. Bu amaç, tüm BT kaynaklarını göz önünde bulunduran bir süreç sistemi oluşturma ve sürdürme ve mükemmelliği kontrol etme yoluyla sağlanır. (Control Objectives for Information and related Technology (Cobit framework:26)

BT yönetişimi ve kontrol hedeflerini tanımlarken, Cobit oldukça geniş bir fırça alır ve kendisini finansal raporlama süreciyle sınırlamaz. Cobit, BT yönetimi için üç üst düzey hedefi açıklamaktadır:

1. Bilgi teknolojisi, işletmeyle uyumludur, işletmeyi mümkün kılar ve işletmeye yararlarını maksimize eder.
2. Bilgi teknolojisi kaynakları sorumlu bir şekilde kullanılır.
3. Bilgi teknolojisi ile ilgili riskler uygun şekilde yönetilir.

Yalnızca finansal raporlamanın güvenilirliği ile ilgili olan amaçlarımız için, Cobit hedefi, BT ile ilgili risklerin yönetimi dikkate alınacaktır. Cobit, “bilgi teknolojisi” “bilgi”

parçasına vurgu yapar. "Yönetimin, işletmenin belirtilen hedeflerine ulaşmak için bilgiye ihtiyacı olduğunu göz önüne alarak," Bu süreci sağlamak için bu bilgilerin gerekli nitelikleri nelerdir? Yönetim kararlarını doğru kullanmasını sağlar. (Ramos, 2008:49)

2.2. Bankalarda İç Kontrol Sistemlerine Yönelik Araştırmalar

✓ Fernandez-Laviada ve Martinez-Garcia (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, tasarruf bankaları ve İspanya'da kurulan benzer kurumlarda iç kontrol sistemi süreçleri gözden geçirilmiştir. Çalışma, ürün portföyünün bir iç kontrol sistemi ihtiyacı üzerindeki etkisini vurguladı. Çalışmada 46 İspanyol tasarruf bankası incelendi. Sonuç olarak, türev ürünleri kullanan satış departmanlarının kendi kontrolleri tarafından değil, ayrı bir risk kontrol ekibi tarafından izlenmesi ve kontrol edilmesi gerektiği belirtildi.

✓ Kutupis ve Tsamis (2009) Yunan bankalarında iç denetimler ve iç kontroller gerçekleştirmiştir. Sonuçlar, iç denetim standartlarının iç denetçiler tarafından bir risk değerlendirme yaklaşımı gerektirdiğini göstermiştir. Ne yazık ki, bu gereklilik karşılanmadı ve Yunan bankaları, öngörme ve risk yönetimini dikkate almadan geçici bir iç denetim yaklaşımı benimsedi

✓ Abu Musa (2010) Suudi Arabistan bankacılık sektöründe bilgisayar muhasebe bilgi sistemleri için güvenlik önlemlerinin uygulanmasına odaklanmaktadır. Çalışmanın sonuçları, Suudi bankalarının büyük çoğunluğunun uygun güvenlik kontrollerine sahip olduğunu göstermiştir. Sonuçlar aynı zamanda banka yöneticilerinin ve profesyonellerinin bilgisayarlı muhasebe sistemlerini daha iyi korumalarını ve bankalarının başarısı için BT'yi desteklemelerini sağladı.

✓ Salehi (2011) İç kontrol örgütlerde çok etkili bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, İran bankacılık sektöründe iç kontrollerin etkinliğini 2011 yılında özellikle Mellat Bank'a odaklanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Anket veri toplamak için tasarlanmış ve

geliştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları bankacılık sektöründeki iç kontrol sisteminin sahtekarlık ve hataları önlemede çok etkili olduğunu göstermiştir yazar.

✓ Ayagre, Appiah-Gyamrah ve Nartey (2014) çalışma da, kontrol ortamını ve Ganalı Bankalarının İç Kontrol Sistemlerinin Coso'nun ilkelerini ve iç kontrol sistemlerinin etkinliğini değerlendirme niteliklerini kullanarak izleme faaliyetleri bileşenlerini değerlendirmiştir. Anket gerçekleştirilmiş ve katılımcıların iç kontrol hakkındaki bilgi ve algılarını ve bankanın iç kontrol sisteminin etkinliğini ölçmek için beş maddelik Likert ölçeği kullanılmıştır. Çalışma, kontrol ortamında sıkı kontrol önlemlerinin varlığını ve Gana'daki bankaların iç kontrol sistemlerinin bileşenlerini izledi. Sonuç olarak, Gana'daki banka konseylerinin sonuçlar hakkında endişelenmemesi gerektiği, kontrollerin gerçekten var olduğunu ve düzgün çalıştığını belirlemek için iç kontrollerin sürekli ve ayrı bir şekilde izlenmesini sağlamak için çok çalışması gerekir bulgusuna ulaşılmıştır.

✓ Eldemir (2015), çalışmalarında Basel I-II-III sürecinde iç kontrol ve risk yönetim sistemi ile ilgili iç kontrol ve kontrol yönetim sistemi ile ilgili kapsamlı literatürü içeren olumlu ve olumsuz değişiklikleri incelemiştir. Bankacılıkta sadece yanlış işlemlerin veya hataların tespiti ve önlenmesinin değil, aynı zamanda bu hataların tekrarlanmasının önlenmesinin de altını çizen yazar, Türk bankacılık sisteminin iç kontrolle yakından bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır.

✓ Durna (2018). İç kontrol sisteminin risk azaltıcı etkilerini belirlemek için bir literatür çalışması yapılmıştır. Uygulamada bir anket çalışması yapılmış ve bankaların iç kontrol sistemi hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları ve iç kontrol standartları çerçevesinde operasyonlar oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmalarında iç kontrol sisteminin risk azaltma etkisi olduğunu söylüyor. İç kontrol sisteminin önemini ve gerekliliğini bir kez daha vurgulayan bu sonuçlara göre, bankaların iç kontrol sisteminin risk azaltıcı etkilerinin faydalarını en üst düzeye çıkarmaları önerilmiştir.

✓ Palfi ve Mureşan (2009) yaptıkları çalışmada, küreselleşme sonucunda bugüne kadar meydana gelen değişiklikleri vurgulamış ve Rumen bankacılık sisteminde iç kontrol açısından yeni bir modele ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda, güvenin ön planda olduğunu ve tutarlı finansal tabloların ve kredi döngüsünün oluşturulmasının bir iç kontrol sistemine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma, Romanya'nın bankacılık sektöründeki kredi kuruluşları ile Basel Komitesi'nin iç kontrol sisteminin zayıflığı hakkındaki fikirleri arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirdi. Çalışma sonucunda, Basel Komitesi tarafından tartışılanlara benzer kırılma noktaları içeren sonuçlara ulaşılmıştır.

✓ Keleş (2009) tarafından yapılan bir çalışma kapsamında, Basel kriterlerinin Türkiye bankacılık sektöründe iç kontrol açısından etkisi ile ilgili hususların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bankacılık sektöründeki çok sayıda olumsuz deneyime ve faaliyetlerinin karmaşıklığına bağlı olarak Basel Komitesi tarafından geliştirilen önlemlere dikkat çekildi. Bankanın iç kontrol birimlerinin ve Basel II gibi uluslararası kabul görmüş kriterlerin sürdürülebilir bir bankacılık sektörü yaratmada büyük önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

✓ Şendurur (2010), çalışmasında ekonomik olumsuzluk dönemlerinde bankaların iç kontrol sistemlerinin önemini ve etkinliğini ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu bağlamda, bankalarda etkisiz bir iç kontrol sisteminin varlığının, sistemin acı çekebileceği veya hatta başarısız olabileceği sonuçlarına yol açabileceği ifade edilmiştir. Çalışma, bankaların iç kontrol yapılarını güçlendirdiklerini, yasal yükümlülüklerini artırdıklarını ve bu konuda benimsenen kuralları asgari kayıplarla karşılaşılan ekonomik sorunların üstesinden gelmek için iç mekanizmalarına uyguladıkları büyük önem arz ettiği sonucuna varılmıştır.

✓ Ekmekci (2010) tarafından yapılan bir çalışmada, iç kontrol sisteminin bankacılık sektöründeki uygulamaları üzerine bir çalışma yapılmış ve bir kamu bankasındaki uygulaması ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Çalışmanın bir parçası olarak, bankanın iç

referans sistemi teorik bilgiler ve yasal normlardaki değişiklikler bağlamında ele alınmış ve diğer bankalar için güncellenmiş referans bilgileri oluşturulmuştur.

✓ Özbek (2011) tarafından yapılan bir araştırmada, Basel Komitesi'nin Bankacılık Denetimi hakkındaki tüm hükümleri dikkate alınarak Coso değerleme modelinin Türk bankalarındaki iç kontrol sistemlerinin etkinliği üzerindeki etkisi ölçülmüştür. İç kontrolün her bir bankanın faaliyetleri üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, etkili bir iç kontrol sisteminin kayıplara neden olan problemleri başarılı bir şekilde önlediği veya en azından sınırladığı konusunda başarılı olduğu görülmüştür.

✓ Danescu (2013) tarafından yapılan bir araştırma, iç kontrolün bankalardaki finansal tabloların şeffaflık derecesini nasıl değiştirdiğini incelemiştir. Bu bağlamda, AB ülkeleri tarafından desteklenen bankaların ampirik bir çalışması yapılmış ve iç kontrollere ilişkin yasal hükümlerin ardından banka şeffaflığında değişiklikler incelenmiştir. Çalışma sonucunda, mevzuat düzenlemesinden sonra bankaların mali tablolarının şeffaflık düzeyinin% 62 oranında artış olduğu görülmüştür.

✓ Salehi, Mousavi Shiri ve Ehsanpour (2013) tarafından yürütölen çalışmanın amacı, Bank Mellat'ı örnek olarak kullanarak İran bankacılık sektöründe iç kontrolün etkinliği açısından incelenmiştir. Çalışmanın bir parçası olarak, Mellat Bank'ın iç kontrolden muzdarip çalışanlarına uygulanan bir iç kontrol anketi geliştirilmiştir. Anket sonucunda, iç kontrolün bankacılık sektöründeki hataları ve sahtekarlığı önleme açısından oldukça etkili olduğu bulunmuştur.

✓ Vu (2016) tarafından yapılan çalışmanın amacı, Vietnam'daki ticari bankalarda iç kontrol sistemlerinin etkinliğini etkileyen faktörleri belirlemek olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ile birlikte Cronbach alfa, araştırma faktör analizi (EFA) ve çoklu regresyon analizi (MRA) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Coso, BASEL organizasyonunun kontrol ortamı raporunun bir parçası olarak değerlendirildiğinde; risk değerlendirmesi; bilgi ve iletişim; Ticari bankalarda iç kontrol ve izlemenin, iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin etkilendiği kaydedildi. Ayrıca, bu

çalışma sonucunda iki yeni faktörün tanımlandığı bulunmuştur: Vietnam'daki ticari bankalarda iç kontrol sistemlerinin etkinliğini etkileyen siyasi kurumlar ve çıkar grupları olduğu görülmüştür.

✓ Hayali, Dinç, Sarılı, Dizman ve Gündoğdu (2012) tarafından yapılan bir araştırma da iç kontrol sisteminin önemini ve bankacılık sistemine etkisini göstermiştir. Ayrıca, Türk bankacılık sektöründe iç kontrol sisteminin mevcut yapısı yıllık raporlar kullanılarak açıklanmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de seçilen 15 bankanın ve 3 büyük uluslararası bankanın değerlendirilmesi ve karşılaştırılması yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler 2012 yılı sonunda her bir bankanın yıllık raporundan toplanmış ve nitel araştırma yöntemlerine göre analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'deki uluslararası standartlara ve bankacılık sistemine uyum sağlayan bankacılık iç kontrol faaliyetleri, etkin kontrol prosedürlerinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, etkili iç kontrol mekanizmalarının Türk bankacılık sektörünün güçlü ve istikrarlı beklentileri üzerinde büyük etkisi olduğu vurgulanmıştır.

✓ Bir başka çalışmada, Tarımsal Kalkınma Bankası Gana Limited'de (ADB) varlıkların sahtekârlıktan korunması için bir iç kontrol sisteminin etkinliği incelendi. Çalışmada sahtekârlığın ana nedenleri vurgulanmıştır; İç kontrol sistemlerinin kapsamı belirlenmiştir. İç kontrol sisteminin sahtekârlığı tanımlama ve önlemedeki etkinliği değerlendirilmiş ve sahtekârlığın banka üzerindeki etkisi karlılık, likidite ve operasyonel verimlilik açısından belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda iç kontrol sisteminin tüm yönlerinin banka tarafından sıkı bir şekilde uygulandığı vurgulandı. İç kontrol sisteminin bankada sahtecilikle mücadelede çeşitli şekillerde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Dolandırıcılığın bankanın sonuçları üzerinde olumsuz ve önemsiz bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Çalışma, dolandırıcılığın herhangi bir şekilde en aza indirilmesini sağlamak için sürekli olarak bir iç kontrol sisteminin uygulanmasını önerdi (Yakubu, Alhassan, Iddrisu, Adam ve Sumaila, 2017).

✓ Cerrone (2013) tarafından yapılan bir araştırma, ICAAP'ın son mali krizden sonra giderek daha önemli hale geldiğini ve etkili bir risk yönetimi ve değer yaratma

stratejisinin merkezi bir bileşeni olduğunu vurguladı. Tüm ilke ve değerlendirmelerin, hem büyüklük hem de risk yönetiminde özel İtalyan kredi kooperatif bankaları için geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Çalışma sonucunda, iç kontrollerdeki zayıflığın varlığını doğrulasa da, onlarla bağlantı kurulmuştur.

✓ Victor C. ve Mercy (2014) tarafından yapılan bir araştırma bankacılık sektöründeki iç kontrol sistemini incelemiştir. Çalışma, yönetim denetimi ve kontrol kültürü, risklerin tanınması ve değerlendirilmesi gibi ana kontrol türlerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Örneklem grubu basit rastgele örneklem yöntemleri kullanılarak oluşturulmuş ve veriler First bank Plc ve Fidelity Bank Plc'nin 80 çalışanından toplanmıştır. Araştırmacı, bir örnekteki verileri analiz etmek için ki-kare istatistiklerini kullandı. Çalışma sonucunda, bankacılık sektöründeki faaliyetlerin idari denetiminin ve denetçisinin ihlalleri ve suistimalleri tespit etmek için yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Araştırmacılar, etkin ve verimli personel çalışmasını sağlamak için yönetimin denetiminin ve gözetiminin düzenli olarak yapılmasını önerdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İÇ KONTROL SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu, Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası bankalarda çalışan katılımcıların iç kontrol sistemine yönelik görüşlerinin belirlenmesidir. Bağımsız iç kontrol ve denetim, işletmelerin muhasebe sistemlerinde hata ve hile olması riskini azaltmak suretiyle muhasebe bilgilerinin kalitesini arttıran, karar alıcılara güvenilir bilgiler sağlayan, karar alıcıların doğru kararlar alarak kaynakların etkin kullanılmasını sağlamaya yönelik bir hizmettir. Bu yönleriyle bağımsız iç kontrol ve denetim, önemli bir işlevi yerine getiren ve ekonomiye dolaylı olarak büyük katkıda bulunan bir faaliyettir. Bu faaliyetin toplumun beklentilerini karşılayacak kalitede yürütülmesi son derece önemlidir.

Bu nedenle, Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası bankalardaki iç kontrol ve denetimde görevli bağımsız denetçilerin ve iç kontrolcülerin iş yükünün tespiti ve iş yükünün iş performanslarına ve denetim kalitesine etkisinin saptanması son derece önemlidir.

3.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, iç kontrolün çalışanlarda iş performansına ve denetim kalitesine etkisinin olup olmadığının tespit etmektir. Çalışmada ayrıca, bağımsız iç kontrol ve denetçinin iş yükünün ve bağımsız denetçinin iş performansının denetim kalitesi ile bir ilişkisi olup olmadığı da araştırılmıştır. Kırgızistan’ının başkenti Bişkek’te de hizmet veren ulusal ve uluslararası Bankalar da iç kontrol sistemine bakılması hedeflenmektedir. Bu nedenle çalışmamızın amacı Bişkek ilindeki bankaların iç kontrol

sistemlerinin etkinliğinin araştırılması, etkin bir iç kontrol sistemi yapısının oluşturulması ve değeriendirilmesi gerektiğinin ortaya konmasıdır.

Kontrol, iç kontrol sistemine ilişkin kavramlar açıklanarak öncelikle okuyucuya bilgi sağlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda iç kontrol sisteminin faydaları ve risk azaltıcı etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Böylelikle Kırgızistan'daki ulusal ve uluslararası bankalar da iç kontrol sisteminin var oluşu, var ise faydalarını bilimselleştirerek diğer bankaların da kullanmasını sağlamaktır.

3.3. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket yöntemi, durum tespiti yapılan araştırmaların en önemli veri toplama aracı olup, katılımcılardan bilgi toplamak için biçimlendirilmiş formlardır (Nakip, 2006). Yapılan literatür taraması sonuçları dikkate alınarak araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu, Kasım 2018'de tamamlanmıştır. Anket formu, konusunda uzman kişiler tarafından incelenmiş ve bunun sonucunda soru sayısının azaltılması, bazı ifadelerin değıştirilmesi veya çıkartılması gibi düzenlemeler yapılmıştır. Sonraki süreçte anket, kolay ulaşılabilir örnekleme yer alan bankalardaki bağımsız denetçiler tarafından yanıtlanmıştır. Katılımcıların cevaplarına göre anket formunda gerekli değışiklikler yapılmıştır. Böylece açık ve net olmayan ifadeler elenerek anketin son hali, Aralık 2018 tarihinde oluşturulmuştur.

Bankacılık sektöründeki iç kontrol sistemlerini ölçmek amacıyla oluşturulan anket soru formu iki bölümden oluşmaktadır. Formun ilk bölümde banka çalışanlarının demografik özelliklerinden yaş, eğitim durumu ve unvana ilişkin sorular yer alırken, ikinci bölümde iç kontrol sistem performansının ölçülmesi amacıyla oluşturulan ölçekte yer alan ifadelere katılım dereceleri sorgulanmıştır. Bu doğrultuda ne derece katıldıklarına ilişkin ölçmek amacıyla ifadelere beşli derecelendirme ölçeği ile puan verilmesi istenilmiştir. Bu ölçeğin değeri şö şekildedir; "1 Kesinlikle Katılmıyorum", "2 Katılmıyorum", "3 Ne katılıyorum ne katılmıyorum", "4 Katılıyorum", "5 Kesinlikle Katılıyorum".

Ölçek, araştırmacı tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Uyarlama sonrasında ölçeğin güvenilirliği yapılan pilot çalışma ile test edilmiştir ve bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik düzeyi 0,80'den yüksek çıkmıştır. Bağımsız denetçinin iş yükü ve iş performansına ilişkin anket soruları Mahdi Salehi, Mahmoud Mousavi Shiri ve Fatemeh Ehsanpour, (2011) taraflarınca uyarlamış oldukları ölçek kullanılmıştır. İç kontrol ve Denetim kalitesine ilişkin sorular literatüre dayalı sorulardan oluşturulmuştur.

Bundan sonraki araştırmanın sıralaması modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin analizi ve yorumlanması, hakkında bilgi verilecektir. Öncelikle araştırmanın modeli belirlenecektir. Belirlenen bu model doğrultusunda çalışmanın evren ve örnekleme tespit edilip veri toplama araçları hakkında bilgiler verilecektir. Son olarak verilerin analizi ve analiz sonucunda elde edilen bulgular yorumlanacaktır.

3.4. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, Bişkek ilinde faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası bankalarda görev yapan iç denetçi ve denetçi yardımcısı pozisyonunda görev yapan çalışanlar ile yapılan görüşmeler ile bankaların iç kontrol sistemleri incelenmiştir..

Bu çalışmada betimleyici tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a (Karasar,1994:77) göre: Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır.

3.5. Araştırmanın Evren ve Örneklem Çerçevesi

Araştırmanın evreni ulusal ve uluslararası alanlarda faaliyet gösteren Bankalardan oluşmaktadır. Bişkek ili sınırlarında Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 23 tane

banka vardır. (www.nbrk.kg) Araştırmamıza 86 banka şubesi katılmıştır. Bu bankalardan almış olduğumuz verilerin bilimsel özelliği ve yeterli bilgiyi taşımadığı tespit edilen 26 adet banka şubesi analiz dışında bırakılmıştır, bu nedenle araştırmamıza 60 adet banka şubesi ile gerçekleştirmiş bulunmaktayız. Uygun örnekleme yoluyla seçilen 60 banka şubesi, tüm evreni temsil gücüne sahip olması beklenmektedir. Araştırmamız için belirlediğimiz tüm evrene ulaşmak maliyet ve zaman açısından zor olacağından çalışmamıza katılacak kişiler basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Ancak gerek verilerin dağılımının normal olması gerek ise seçilen örneklem ana kütleyi temsil özelliği açısından araştırmamızın örnekleme hem ulusal hem de uluslararası alanlarda faaliyet gösteren firmalar ile görüşülerek yapılmıştır.

3.6.Araştırmanın Kısıtları

Araştırmamız Bişkek ilinde faaliyet gösteren tüm bankaları kapsamaktadır ancak bankalarda çalışan görevli ve yetkililerin bazılarının anketimize kesinlikle cevap vermek istememeleri, banka çalışanlarının mesai içersinde oldukça yoğun bir iş ortamının olması gibi nedenlerden dolayı çalışmamız 86 adet banka şubesi ile sınırlı kalmıştır.

3.7. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmanın saha aşamasında elde edilen veriler ilk başta Excel programına atılacaktır. Daha sonra gerekli mantık kontrolleri, veri temizliği ve kodlamalar yapılarak syntax programı yardımıyla SPSS programında veri seti oluşturulmuş ve analizler SPSS programında yapılmıştır.

Öncelikle ankete katılan banka çalışanlarının demografik bilgileri ve çalıştıkları kurum hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise iç kontrol sistemini ölçmek amacıyla oluşturulan ifadelere verilen puanların frekans, yüzde ve ortalamaları belirtilerek, bu istatistikler aracılığıyla verilere ilişkin yorumlar yapılmıştır.

3.8. Araştırmanın Uygulaması

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılardan anket formu aracılığı ile elde edilen verilerin istatistiksel analizleri sonucunda ortaya çıkan bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Bu bölümde ilk olarak katılımcıların yaş, eğitim durumu, ünvan ve çalıştıkları bankanın ulusal / uluslararası olma durumuna ilişkin sonuçlara yer verilmiştir. Araştırmanın alt problemleri esas alınarak yapılan bu sıralama doğrultusunda, ilk olarak görüşülen kitlenin demografik bilgileri hakkında bilgiler verip, bankaların iç kontrol sistemlerinin incelenmesi için oluşturulan ölçek ve alt boyut ortalamaları analiz edilip birbirleriyle ilişkileri incelenmiştir. Son olarak ise demografik değişkenlerden bankaların ulusal / uluslararası olma durumu ve banka çalışanlarının yaş grupları bazında bankaların iç kontrol sistemleri bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 3.1. İç Kontrol Sistemleri Ölçeği Faktör ve Güvenirlik Analizi Uygulama Sınaması

Kaiser-Meyer-Olkin		0.660
Bartlett's Testi	Ki-kare	503.919
	sd	210
	Sig.	0.000

Ankette yer alan 22 maddelik iç kontrol ölçeği için faktör analizi yapılmış, Kaiser-Meyer-Olkin testi ile Bartlett'in küresellik testi uygulanmış, sonuçlar Tablo 3.1'de gösterilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin testi 0.660 değeri ile örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Bartlett küresellik testinin, 0.05 önem düzeyinde p değeri 0.000 olduğundan değişkenler arasındaki ilişkinin faktör analizi için anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Faktör analizi ile elde edilen faktörler Tablo 3.2. de verilmiştir ve her faktöre ait güvenirlik analizi sonucu olan cronbah alfa katsayısı tabloların içinde yer verilmiştir.

Tablo 3.2: 1. Faktör Hakkında Bilgiler

1. Faktör: İç Kontrol Ortamı			
Güvenilirlik	Ortalama	Medyan	Standart Sapma
0.675	4.0	4.0	0.494
Değ. No	İfade	Faktör Yüğü	
1	İç kontrol sistemi için uygun politikaların ve stratejilerin varlığı ile etkinliğinin izlenmesi hata ve hile ihtimalinin önlenmesine yardımcıdır.	0.629	
2	Yetki ve sorumlulukların raporlama yolları ile açıkça gösterilmesi hile ve hataların engellenmesi ile sonuçlanır.	0.477	
3	Disiplin yöntemleri hata ve hile olasılığını engellemede yardımcıdır.	0.818	
4	Uygun iş sınıflandırması ve izlemesi hata ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0.632	
5	Banka yapısındaki tüm birimler için iç kontrol faaliyetler hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0.725	
6	Bankada ihtiyaç duyulan mevzuat ve lisanslarda sistematik bir yapının olması hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0.459	

Tablo 3.3: 2. Faktör Hakkında Bilgiler

2. Faktör: Bilgi İletişimi			
Güvenilirlik	Ortalama	Medyan	Standart Sapma
0.714	3.61	3.66	0.590
Değ. No	İfade	Faktör Yüğü	
7	Dış Pazar koşullarındaki olaylar da kararları etkileyen bilgilerin farkındalığı ve ihtimalleri hatanın tekrarlanmasını engeller.	0.527	
9	Bankanın bilgi akışını kolaylaştıran organizasyon yapısı hile ihtimalini engeller.	0.546	
10	Yönetim emirlerinin uygulanması ile ilgili ikna edici prosedürlerin ve politikaların olması hata ve hile ihtimalini engeller.	0.746	

11	Finansal kaynaklar hakkında yeterli ve kapsamlı verinin olması hata ve hile ihtimalini engeller.	0.666
13	Bankanın organizasyon yapısı boyunca bilgi akışının kolay olması hata ve hile ihtimalini engeller.	0.658
19	Banka çalışanlarının farkındalığını arttıran sorumlulukları ve görevleri için efektif politikalar oluşturan, etkili ve güvenli bir iletişim kanalının olması, muhtemel hata ve hileleri engeller.	0.527

Tablo 3.4: 3. Faktör Hakkında Bilgiler

3. Faktör: İzleme			
Güvenilirlik 0.648	Ortalama 3.89	Medyan 4.0	Standart Sapma 0.514
Değ. No	İfade	Faktör Yüğü	
15	İç denetim çalışanları uygun şekilde eğitilmektedir, hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0.428	
16	İç kontrol sisteminin etkinliğini izlemek hata ve hilenin ortaya çıkışını engeller.	0.768	
17	İç kontroldeki zayıflıkları belirlemede ve düzeltmede sistematik bir yapının oluşu ve bu zayıflıkları çalışanlar yolu ile yönetime aktarmak, muhtemel hataları ve hileleri engeller.	0.702	
18	Sürekli izleme faaliyetlerinin uygun şekilde yürütülmesi, durum değerlendirmelerinin iç denetçi tarafından yapılması hata ve hileleri engeller.	0.703	
22	Dış kaynaklardan yönetim aktivitelerinin izlenmesi, müşteri şikâyetleri ve düzenleyici otoriteler muhtemel hata ve hileleri engeller.	0.581	

* 20 numaralı madde “İç denetim hata ve hileleri ortaya çıktıktan sonra da belirlenmesine yardım eder” faktör yükü 0.027 olduğu için alt boyuttan çıkartılmıştır.

Tablo 3.5: 4. Faktör Hakkında Bilgiler

4. Faktör: Dijital Bankacılık			
Güvenilirlik	Ortalama	Medyan	Standart Sapma
0.657	3.71	3.75	0.620
Değ. No	İfade		Faktör Yüğü
12	Uluslararası bankacılık ve teknolojidaki gelişmelere uyumlu olarak iç kontrol sisteminin güncellenmesi hata ihtimalini engeller.		0.641
14	Elektronik bankacılıkta, iç kontrol sistemi muhtemel hata ve hileleri tamamen engelleyen bir kalıbın içine yerleştirilmiştir.		0.772
21	Elektronik bankacılık iç kontrol sisteminin gelişimine öncülük eder.		0.687
23	Elektronik bankacılık sistemi esnek ve değişime açık olduğu için, bankalarda iç kontrol sistemi, muhtemel hata ve hileleri engellemek için güncellenebilir.		0.709

Güvenirlik, ölçme aracının ölçtüğü özellikleri, her zaman aynı şekilde ölçüp ölçmediğinin önemli bir göstergesidir (Tekin, 2009:57). Cronbach's Alpha iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı, Likert tipi ağırlıklı puanlamanın yapıldığı araçlarla, maddelerin iç tutarlılığını tahmin etmede kullanılır (Okursoy ve Turan, 2014:71). Güvenirlik katsayısı, 0 ile +1 arasında değişkenlik gösterir. Güvenirlik katsayısının 1'e yakın değerler alması güvenilirliğin yüksek olduğu, maddeler arasında iç tutarlılığın yüksek olduğu anlamına gelir. Araştırmada tüm ölçek maddeleri dahil edildiğinde Cronbach's Alpha değeri 0.867 olarak bulunmuştur. Cornbach's Alpha katsayısı 0.80 ile 1 aralığında yer alan testler yüksek güvenilirliği sahiptir. Cronbach's Alpha katsayısının verilen aralıkta olmasından dolayı anketlerden elde edilen verilere istatistiksel analizler uygulamanın mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güvenirlik analizi sonuçları ölçekte yer alan dört alt boyut bazında incelendiğinde de güvenilirliği istenilen şekildedir. Kontrol Ortamı alt boyutunun güvenilirlik katsayısı 0.675, Bilgi iletişimi alt boyutun güvenilirlik katsayısı 0.714, İzleme alt boyutunun güvenilirlik katsayısı 0.562, Dijital Bankacılık alt boyutunun güvenilirlik katsayısı ise 0.657

olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışmada kullandığımız ölçek, uyguladığımız örneklem için güvenilirlerdir.

3.8.1. Banka çalışanlarının demografik özellikleri

Çalışmamıza katılmayı kabul eden banka yetkililerinin ve kurumun demografik özelliklerine ilişkin sonuçlara bu bölümde yer verilmiştir. Çalışma kapsamında toplamda 60 banka çalışanı ile görüşülmüştür.

Banka Çalışanlarının Demografik Özellikleri

Tablo 3.6: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

	Gruplar	Frekans	Yüzde
Yaş	23-30	35	58.3
	31-35	20	33.3
	36-40	2	3.3
	41 ve üzeri	3	5.0
Toplam		60	100

Katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında, %58.3'ü 23-30 yaş aralığındadır. Bu durum Kırgızistan'ın demografik yapısı ile açıklanması mümkündür çünkü nüfusunun %72 genç nüfusu oluşturmaktadır. %33.3'ü 31-35 yaş aralığında, %8.3'ü ise 36 yaşından büyüktür. Bu bulgulardan hareketle, Bişkek şehrindeki ulusal ve uluslararası bankalardaki çalışanların çoğunlukla anketimize katılanların genç ve orta yaş olarak kabul edilebilecek yaş aralığındaki kişilerden oluştuğu söylenebilir.

Tablo 3.7: Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

	Gruplar	Frekans	Yüzde
Eğitim Durumu	Lise	1	1.7
	Üniversite	48	80.0
	Yüksek Lisans / Doktora	11	18.3
Toplam		60	100

Eğitim durumuna bakıldığında %80’lik büyük bir kesimin Üniversite mezunu olduğu, %18.3’ünün ise Yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, bu araştırmanın örneklemini oluşturan grubun eğitim düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3.8: Ulusal ve Uluslararası Bankalara Göre Dağılımı

	Gruplar	Frekans	Yüzde
Ulusal / uluslararası	Ulusal	25	41.7
	Uluslararası	35	58.3
Toplam		60	100

Çalışmamıza katılan bankaların ulusal veya uluslararası durumuna bakıldığında, 35 bankanın uluslararası, 25 bankanın ise ulusal olduğu görülmektedir. Tablo 3.8’deki bulgulara göre ise katılımcılarımızın çalıştığı bankaların ülke içindeki düzeyindeki durumu incelendiğin de ise Ulusal olarak katılımcılarımız (%41.7)’sini Uluslararası katılımcılarımız ise (%58.3) sağlamaktadır. Bu tablomuzda anketimize katılımcılar hemen hemen eşit sayıda yüzdeliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 3.9: Bankalarda Çalışan Personelin Ünvanlarına Göre Dağılımı

	Gruplar	Frekans	Yüzde
Unvan	Denetleyici	6	10.0
	Denetleyici Yardımcısı	2	3.3
	İç Kontrol Denetimcisi	1	1.7
	İç Kontrol Uzmanı	8	13.3
	Kasiyer	4	6.7
	Kıdemli Kasiyer	3	5.0
	Kıdemli Uzman	5	8.3
	Müdür	4	6.7
	Müdür Yardımcısı	1	1.7
	Operatör	1	1.7
	Pazarlamacı	6	10.0
	Personel Kontrolcüsü	1	1.7
	Uzman	5	8.3
	Uzman Operatör	4	6.7
	Yanıt YOK	9	15.0
Toplam		60	100

Çalışmamıza katılan banka çalışanlarının görev tanımlarına bakıldığında, toplamda %15 iç kontrol denetimcisi / uzmanı, %13.3 denetleyici / denetleyici yardımcısı, %11.7 kasiyer / kıdemli kasiyer, %10 pazarlamacı, %8.3 uzman, %8.3 kıdemli uzman %6.7 uzman operatör ve %6.7'sinin ise müdür olduğu görülmektedir. Katılımcılardan birer kişinin görevi ise müdür yardımcısı, operatör ve personel kontrolcüsüdür.

3.8.2. Ölçek ifadelerinin betimsel istatistikleri

Bu bölümde çalışmamıza katılan banka görevlilerinin iç kontrol sistemleri ölçeğinde yer alan kontrol ortamı, bilgi iletişimi, dijital bankacılık ve izleme alt boyutlarına ilişkin her bir ifadeye verdikleri yanıtların betimsel istatistiklerden frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir. Genel olarak tüm ifadelere verilen yanıtlar değerlendirildiğinde ifadelerden banka görevlilerinin iç kontrol sistemi için uygun politikaların ve stratejilerin varlığı ile etkinliğinin izlenmesi hata ve hile ihtimalinin önlenmesine yardımcı olacağı düşüncesinde oldukları görülmektedir.

Tablo 3.10: Kontrol Ortamı

1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ort.	St. Sapma
İç kontrol sistemi için uygun politikaların ve stratejilerin varlığı ile etkinliğinin izlenmesi hata ve hile ihtimalinin önlenmesine yardımcıdır.	0	0	1	37	22	4.4	0.515
	0%	0%	2%	62%	37%		
Yetki ve sorumlulukların raporlama yolları ile açıkça gösterilmesi hile ve hataların engellenmesi ile sonuçlanır.	1	12	11	28	8	3.5	1.017
	2%	20%	18%	47%	13%		
Disiplin yöntemleri hata ve hile olasılığını engellemede yardımcıdır.	0	4	17	23	16	3.9	0.899
	0%	7%	28%	38%	27%		
Uygun iş sınıflandırması ve izlemesi hata ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	1	0	10	33	16	4.1	0.769
	2%	0%	17%	55%	27%		
Banka yapısındaki tüm birimler için iç kontrol faaliyetler hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0	2	4	30	24	4.3	0.733
	0%	3%	7%	50%	40%		
Bankada ihtiyaç duyulan mevzuat ve lisanslarda sistematik bir yapının olması hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0	2	11	30	17	4.0	0.780
	0%	3%	18%	50%	28%		

Kontrol ortamı ile ilgili olarak alınan cevaplar değerlendirildiğinde genel olarak görüşülen bankalarda etkin bir iç kontrol ortamının olduğundan söz edilebilir. Yapılan anket çalışmasına göre katılımcıların %62’si “katılıyorum” %37’si “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap vererek, iç kontrol sistemi için uygun politikaların ve stratejilerin varlığı ile etkinliğinin izlenmesi hata ve hile ihtimalinin önlenmesine yardımcı olacağını belirtmişlerdir. Banka yapısındaki tüm birimler için iç kontrol faaliyetler hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcı olacağı sorusuna katılımcıların %55’i “katılıyorum” %27’si “kesinlikle katılıyorum” şeklinde olumlu cevap vererek iç kontrolün etkinliğini arttırdığı görülmektedir.

Tablo 3.11: Bilgi İletişimi

1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ort.	St. Sapma
Dış Pazar koşullarındaki olaylar da kararları etkileyen bilgilerin farkındalığı ve ihtimalleri hatanın tekrarlanmasını engeller.	1	4	31	13	11	3.5	0.930
	2%	7%	52%	22%	18%		
Bankanın bilgi akışını kolaylaştıran organizasyon yapısı hile ihtimalini engeller.	0	8	18	27	7	3.6	0.872
	0%	13%	30%	45%	12%		
Yönetim emirlerinin uygulanması ile ilgili ikna edici prosedürlerin ve politikaların olması hata ve hile ihtimalini engeller.	0	7	17	24	12	3.7	0.930
	0%	12%	28%	40%	20%		
Finansal kaynaklar hakkında yeterli ve kapsamlı verinin olması hata ve hile ihtimalini engeller.	1	10	14	27	8	3.5	0.983
	2%	17%	23%	45%	13%		
Bankanın organizasyon yapısı boyunca bilgi akışının kolay olması hata ve hile ihtimalini engeller.	0	10	12	29	9	3.6	0.940
	0%	17%	20%	48%	15%		
Banka çalışanlarının farkındalığını arttıran sorumlulukları ve görevleri için efektif politikalar oluşturan, etkili ve güvenli bir iletişim kanalının olması, muhtemel hata ve hileleri engeller.	1	3	13	31	12	3.8	0.867
	2%	5%	22%	52%	20%		

Bankalarda bilgi iletişimini tespit etmek ve olumsuz etkileri giderip hata ve hile ihtimalini engellemeye ilişkin sorular, banka çalışanlarının cevap sayıları ve yüzdelik dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bilgi iletişimine ilişkin ankete verilen cevaplara göre bankalarda güçlü ve etkin bir şekilde bilgi iletişimi yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dış Pazar koşullarındaki olaylar da kararları etkileyen bilgilerin farkındalığı (%52’si “kararsızım”, %7’si “katılmıyorum”) ve finansal kaynaklar hakkında yeterli ve kapsamlı verinin olması (%23’ü “kararsızım”, % 17’si “katılmamakta”) katılımcıların yarısına yakınının kararsız veya olumsuz cevap verdiği görülmektedir. Dolayısıyla bankalarda iç kontrolün etkinliğini azaltan iletişim eksikliklerinin tanımlanıp, bu eksiklikler nedeniyle ortaya çıkabilecek zararları asgariye indirmeye çalışılması gerekmektedir.

Tablo 3.12: Dijital Bankacılık

1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ort.	St. Sapma
Uluslararası bankacılık ve teknolojiye ilişkin gelişmelere uyumlu olarak iç kontrol sisteminin güncellenmesi hata ihtimalini engeller.	0	2	9	34	15	4.0	0.736
	0%	3%	15%	57%	25%		
Elektronik bankacılıkta, iç kontrol sistemi muhtemel hata ve hileleri tamamen engelleyen bir kalıbın içine yerleştirilmiştir.	1	8	20	24	7	3.5	0.929
	2%	13%	33%	40%	12%		
Elektronik bankacılık iç kontrol sisteminin gelişimine öncülük eder.	1	11	11	29	8	3.5	0.999
	2%	18%	18%	48%	13%		
Elektronik bankacılık sistemi esnek ve değişime açık olduğu için, bankalarda iç kontrol sistemi, muhtemel hata ve hileleri engellemek için güncellenebilir.	1	2	15	30	12	3.8	0.847
	2%	3%	25%	50%	20%		

İç kontrol sistemlerinin ölçülmesinde önemli bir rol oynayan dijital bankacılığa yönelik sorular, bankaların cevap sayıları ve yüzdelik dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%57’si katılıyorum, %25’i kesinlikle katılıyorum) uluslararası bankacılık ve teknolojiye ilişkin gelişmelere

uyumlu olarak iç kontrol sisteminin güncellenmesi hata ihtimalini engellediği görülmüştür.

Tablo 3.13: İzleme

1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ort.	St. Sapma
İç denetim çalışanları uygun şekilde eğitilmektedir, hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.	0	1	8	37	14	4.1	0.660
	0%	2%	13%	62%	23%		
İç kontrol sisteminin etkinliğini izlemek hata ve hilenin ortaya çıkışını engeller.	1	2	14	29	14	3.9	0.865
	2%	3%	23%	48%	23%		
İç kontroldeki zayıflıkları belirlemede ve düzeltmede sistematik bir yapının oluşu ve bu zayıflıkları çalışanlar yolu ile yönetime aktarmak, muhtemel hataları ve hileleri engeller.	0	5	8	37	10	3.9	0.791
	0%	8%	13%	62%	17%		
Sürekli izleme faaliyetlerinin uygun şekilde yürütülmesi, durum değerlendirmelerinin iç denetçi tarafından yapılması hata ve hileleri engeller.	0	4	8	35	13	4.0	0.790
	0%	7%	13%	58%	22%		
İç denetim hata ve hileleri ortaya çıktıktan sonra da belirlenmesine yardım eder.	0	5	10	34	11	3.9	0.820
	0%	8%	17%	57%	18%		
Dış kaynaklardan yönetim aktivitelerinin izlenmesi, müşteri şikâyetleri ve düzenleyici otoriteler muhtemel hata ve hileleri engeller.	1	5	13	33	8	3.7	0.869
	2%	8%	22%	55%	13%		

Bankaların iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesinde iç denetim, eğitimler, yönetim aktivitelerinden oluşan izlemeye yönelik sorular, işletmelerin cevap sayıları ve yüzdelik dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde izleme faaliyetlerinin, banka çalışanları tarafından uygulandığı ve ifadelere katılıyorum seviyesinde olduğu anket sonuçlarından görülmektedir. Özellikle İç denetim çalışanları uygun şekilde eğitilmesi (%62'si katılıyorum, %23'ü kesinlikle katılıyorum) ve Sürekli izleme faaliyetlerinin uygun şekilde yürütülmesi, durum değerlendirmeleri (%58'i katılıyorum, %22'si kesinlikle katılıyorum) bankalarda hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde önemli ölçüde yardımcı olduğu ve engellediği sonucuna varılmaktadır.

3.8.3. İç kontrol sistemleri ölçeği ve alt boyutların demografik değişkenler bazında incelenmesi

Çalışmamızın bu bölümünde, iç kontrol sistemleri ölçeği alt boyutlarının, demografik değişkenlerden bankanın ulusal ve uluslararası faaliyet alanı bazında farklılık olup olmadığı incelenecektir.

T testi iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını, bir başka deyişle bir gruptaki ortalamanın diğer gruptaki ortalamadan önemli derecede farklı olup olmadığını araştırmak için kullanılır. Bağımsız iki örnek t testi iki farklı örneklem grubunun ortalamalarını karşılaştırır, bu iki grubun üyeleri birbirinden farklıdır ve kesinlikle ortak üye yoktur. Çalışmamızda incelenen kategorilere düşen gözlem sayısı düşük olduğundan ($n < 30$) bağımsız örnekler için t testinin parametrik olmayan alternatifi olan Mann-Whitney U Testi (Weaver vd., 2017, s. 40-45) kullanılmıştır.

Çalışmamızda belirlenen alt boyut parametreleri bankanın ulusal / uluslararası olma durumu ve yaş değişkeni bazında ortalamalar arasında farklılık olup olmadıkları incelenmiştir. Tabloda her bir faktörün ilgili kategorilerde betimsel istatistikleri yer almaktadır. Test statistics tablosunda ise p değerleri gruplar arasında farklılık olup olmadığı sonucunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına geçmeden önce hipotezler şu şekilde kurulur;

H₀: Grup ortalamaları arasında farklılık yoktur.

H₁: Grup ortalamaları arasında farklılık vardır.

Test istatistiği tablosunda p değeri 0.05'ten küçük olduğu durumlarda H₀ hipotezi reddedilerek, ilgili değişken bazında gruplar arasında farklılık olduğu ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılır.

3.8.3.1 İç kontrol sistemleri ölçeği ve alt boyutların ulusal / uluslararası bazında incelenmesi

Sonuçlarına geçmeden önce, uygulanan analizde yer alan değişkenlere bakıldığında bankanın görev yaptığı faaliyet alanı ulusal ve uluslararası olmak üzere iki gruptan oluşan bağımsız değişken, iç kontrol ölçeği alt boyutları ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Tablo 3.14 Banka Faaliyeti Bazında Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Sıra Katsayıları				
	Banka Ulusal / Uluslararası	n	ortalama	p
Kontrol Ortamı	Ulusal	25	31.12	0.815
	Uluslararası	35	30.06	
Bilgi İletişimi	Ulusal	25	31.20	0.792
	Uluslararası	35	30.00	
İzleme	Ulusal	25	32.94	0.356
	Uluslararası	35	28.76	
Dijital Bankacılık	Ulusal	25	32.42	0.468
	Uluslararası	35	29.13	

Analizde iç kontrol süreci alt unsurlarının bankanın ulusal veya uluslararası olması bazında farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu doğrultuda tabloda yer alan istatistiksel sonuçları bakıldığında p değerleri 0.05 hata payından büyük olduğu için ölçekte yer alan 4 alt boyut ortalamaları bankanın ulusal veya uluslararası olma durumu bazında farklılık göstermemektedir sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, bankaların faaliyet alanlarının ulusal veya uluslararası olması, iç kontrol sisteminin etkinliğinin artmasında veya azalmasında anlamlı bir rol oynamamaktadır.

3.8.3.2 İç kontrol sistemleri ölçeği ve alt boyutların yaş değişkeni bazında incelenmesi

Analiz çıktılarına geçmeden önce, uygulanan analizde yer alan değişkenlere bakıldığında çalışmamıza katılan banka görevlilerinin yaş grubu “23-30” ve “31+” olmak üzere iki gruptan oluşan bağımsız değişken, iç kontrol ölçeği alt boyutları ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Tablo 3.15 Yaş Değişkeni Bazında Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Sıra Katsayıları				
	Yaş	n	ortalama	p
Kontrol Ortamı	23-30	35	28.33	0.252
	31 ve üzeri	25	33.54	
Bilgi İletişimi	23-30	35	31.90	0.460
	31 ve üzeri	25	28.54	
İzleme	23-30	35	28.27	0.238
	31 ve üzeri	25	33.62	
Dijital Bankacılık	23-30	35	30.17	0.862
	31 ve üzeri	25	30.96	

Yapılan istatistiksel analizde iç kontrol süreci alt unsurlarının banka çalışanlarının farklı yaş grupları bazında farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu doğrultuda tabloda yer alan istatistiksel sonuçları bakıldığında p değerleri 0.05 hata payından büyük olduğu için ölçekte yer alan 4 alt boyut ortalamaları firmaların iç kontrol sistemleri banka çalışanlarının yaşları bazında farklılık göstermemektedir sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, çalışmamıza katılan banka görevlilerinin farklı yaş gruplarında olması, iç kontrol sisteminin etkinliğinin artmasında veya azalmasında anlamlı bir rol oynamamaktadır.

3.8.4. İç kontrol sistemleri ölçeği boyutlarının aralarında etkilerine ilişkin bulgu ve yorumlar

İç kontrol sistemleri ölçeği boyutlarının kendi aralarında ve toplam ölçek puanı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının sınanması için Spearman sıra korelasyon analizi uygulanmıştır (Weaver vd., 2017 s. 53). Korelasyon analizi tablo çıktılarına bakıldığında, n sütununda analize dahil edilen birim sayısı, r sütununda iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü gösteren korelasyon katsayısı, p sütununda ise bu katsayının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı sonucu yer almaktadır. Buna göre p kolonundaki değeri 0.05 hata payından küçük olduğu durumlarda korelasyon katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu, bir başka deyişle bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılır. Tablo 3.16’da her bir alt boyutun diğer boyutlar arasındaki korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır, “*” ile gösterilen katsayılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptandığı sonucuna ulaşılır.

Tablo 3.16 İç Kontrol Sistemleri Ölçek Alt Boyutları Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları

		Kontrol Ortamı	Bilgi İletişimi	İzleme	Dijital Bankacılık	Toplam Ölçek Puanı
Kontrol Ortamı	r		.553*	.580*	.427*	.789*
	p		0.000	0.000	0.001	0.000
	n		60	60	60	60
Bilgi İletişimi	r	.553*		.573*	.587*	.856*
	p	0.000		0.000	0.000	0.000
	n	60		60	60	60
İzleme	r	.580*	.573*		.527*	.800*
	p	0.000	0.000		0.000	0.000
	n	60	60		60	60

Dijital Bankacılık	r	.427*	.587*	.527*		.756*
	p	0.001	0.000	0.000		0.000
	n	60	60	60		60

Kontrol Ortamı boyutuna bakıldığında en yüksek ilişkinin İzleme ($r=0.580$) ile olduğu, en düşük ilişkinin ise Dijital Bankacılık ($r=0.427$) ile olduğu görülmektedir. Bilgi iletişimi ile diğer alt boyutlar arasındaki ilişkiye bakıldığında, en güçlü ilişkinin Dijital Bankacılık ($r=0.587$) ile olduğu ancak diğer alt boyutlar ile ilişkilerin gücünün de çok yakın olduğu görülmektedir. İzleme boyutuna bakıldığında en yüksek ilişkinin Kontrol Ortamı ($r=0.580$) ve Bilgi iletişimi ($r=0.573$) boyutları arasında olduğu görülmektedir. Dijital Bankacılık boyutunda ise en güçlü ilişki Bilgi iletişimi, en zayıf ilişkinin ($r=0.427$) ise Kontrol ortamı boyutu ile olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İç kontrol sistemleri değerlendirme ölçeği alt boyutlarının, kendi aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığının sınanması için uygulanan korelasyon analizi sonuçlarına genel olarak bakıldığında, her bir boyutun ölçekte bulunan diğer boyutlar ile arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Genel ölçek puanı ile aralarındaki ilişkiye bakıldığında ise, en yüksek korelasyonun 0.856 ile Bilgi iletişimi boyutu arasında olduğu, diğer boyutlarla karşılaştırıldığında en düşük ilişkinin ise 0.756 ile Dijital Bankacılık boyutu ile olduğu görülmektedir.

3.8.5. Eğitim durumu ile bankanın ulusal / uluslararası olma durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi

Çalışmamızda ki-kare bağımsızlık testi uygulanmıştır. Ki-kare bağımsızlık testi; iki veya daha fazla değişken grubu arasında ilişki bulunup bulunmadığını incelemek için kullanılır. Diğer bir ifadeyle değişkenler arasında bağımsızlık olup olmadığı araştırılır. Hipotezlerimiz şu şekilde kurulur;

H₀: Değişkenler birbirinden bağımsızdır. (Değişkenler arasında ilişki yoktur).

H₁: Değişkenler birbirinden bağımsız değildir. (Değişkenler arasında ilişki vardır).

Tablo 3.17. Eğitim durumu ile Bankanın Faaliyet Alanı Çapraz Tablo

			Banka		Toplam
			Ulusal	Uluslararası	
Eğitim Durumu	Lise / Üniversite	Frekans	21	28	49
		%	84.0%	80.0%	81.7%
	Yüksek Lisans / Doktora	Frekans	4	7	11
		%	16.0%	20.0%	18.3%
		Toplam	25	35	60

Uygulamada, eğitim durumu ile bankanın faaliyet alanı değişkenlerinin birbiri ile bağımlı veya bağımsız olup olmadıkları anlamaya çalışılmıştır. Analize geçmeden önce her iki değişkenin de frekans dağılımlarına bakıldığında ulusal bankada çalışanların %84'ü lise veya üniversite mezunu, uluslararası bankalarda çalışanların ise %80'i lise/üniversite mezunudur.

Tablo 3.18. Eğitim durumu ile Bankanın Faaliyet Alanı Ki kare Analiz Sonuçları

	Test istatistiği	sd	Asimptotik Önemi (2-sided)	Kesin Sig. (2-terafli)	Kesin Sig. (1-terafli)
Ki kare	.156	1	0.693	0.748	0.483
Süreklilik Düzeltmesi	0.003	1	0.955		
Olabilirlik Oranı	0.158	1	0.691		
Fisher Kesin Testi					
Doğrusal Doğrusal Birlik	0.153	1	0.695		
n gözlem sayısı	60				

Yüzdelik dağılım oranları gruplar arasında birbirine yakın olmasına rağmen, bu iki değişken arasında ilişki olup olmadığının incelenmesi amacıyla uygulanan Ki kare bağımsızlık analizi uygulanmış ve test istatistiği ile p değerleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. 0.483 olarak hesaplanan p değeri 0.05'ten büyük olduğu için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılır. Bir başka deyişle, banka çalışanlarının eğitim durumu ile çalıştıkları bankanın ulusal veya uluslararası olması arasında herhangi bir ilişki yoktur. Sonuç olarak banka çalışanlarının eğitim durumu, çalıştıkları kurumun faaliyet alanı ile ilgili değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Kırgızistan/Bişkek'te yer alan ulusal ve uluslararası bankaların iç kontrol faaliyetlerinin etkinliğini, bilgilerin güvenilirliği, yürürlükteki yasa ve düzenlemelere uyumunu ölçmek ve hangi dinamiklerin etkin olduğunu belirlemek amacı ile bir araştırma yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan **iç kontrol sistemleri ölçeği ile** bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma Bişkek ilinde yer alan bankalara yapılmıştır. Araştırma sonucunda bankaların iç kontrol sistemlerinde Denetçiler tarafından kontrol edilen 4 tane sistemin olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu sistemleri 4 tane faktör altında toplayabiliriz

- Kontrol Ortamı,
- Bilgi iletişimi,
- İzleme,
- Dijital Bankacılık olarak nitelendirebiliriz.

Araştırmamızda öne çıkan diğer sonuçlar ise faktörlerin alt boyutlarının demografik değişkenler bazında farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda toplanan verilerin analizi ile aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

✓ Banka çalışanlarının profiline bakıldığında, %91.4'lük büyük bir çoğunluğu 35 yaş ve altında, %80'inin eğitim durumu üniversite seviyesindedir. Bankaların faaliyet alanları incelendiğinde, %58.3'ünün uluslararası %41.7'sinin ulusal banka olduğu görülmektedir.

✓ İç tutarlılık ölçeğine verilen yanıtlar genel olarak incelendiğinde, en yüksek katılım ortalamasının 4.4 ile "iç kontrol sistemi için uygun politikaların ve stratejilerin varlığı ile etkinliğinin izlenmesi hata ve hile ihtimalinin önlenmesine yardımcıdır" ifadesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özellikle katılım seviyesi yüksek olup öne çıkan diğer ifadeler "Banka yapısındaki tüm birimler için iç kontrol faaliyetler hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır" ve "Uygun iş sınıflandırması ve izlemesi hata

ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır” ve “İç denetim çalışanları uygun şekilde eğitilmektedir, hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır” ifadeleridir. Sonuç olarak banka çalışanları, iç kontrol faaliyetlerinin etkinliğini sağlamak için özellikle uygun politikaların ve stratejilerin uygulanması ve bu uygulamanın tüm birimleri kapsamı gerektiği düşüncesindedirler. Bunlar birlikte, özellikle uygun iş sınıflandırması ve iç denetim çalışanlarının uygun bir şekilde eğitilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

✓ Öte yandan banka çalışanlarına göre iç tutarlılığın faaliyetleri için gerekli olduğuna en az inandıkları ifade 3.4 ortalama ile “İç kontrolün bilgisayar sistemi hata engellemede tamamen etkindir, ancak hile engellemede etkin değildir” olmuştur. Bir başka deyişle iç kontrol bilgisayar sistemine geçildiğinde veya elektronik güncellemeler uygulandığında iç kontrol faaliyetlerinin etkinliğini arttırmada önemli bir rol oynamayacağı görüşündedirler.

✓ İç kontrol sistemleri ölçeği, çevresel kontrol etmenleri, bilgi ve iletişim sistemi, izleme / denetleme ve dijital bankacılık olmak üzere 4 alt boyut ile tanımlanmıştır. Tanımlanan alt boyutlar çalışan yaşı ve firmanın faaliyet alanı bazında gruplar arasında farklılık olup olmadığı bağımsız t testinin parametrik olmayan alternatifi Mann-Whitney U testi uygulanarak incelenmiştir. Bunun sonucunda, ölçek alt boyutlarının sig. Değerleri 0.05’ten büyük olduğu için hem farklı yaş grupları hem de faaliyet alanlarından ulusal veya uluslararası olması açısından, alt boyut ortalamaları ayrılmamaktadır. Bir başka deyişle bankaların, iç kontrol faaliyetlerinin etkinliğini farklı yaş grupları veya bankanın ulusal / uluslararası olması açısından istatistiksel olarak bir farklılık göstermemektedir.

✓ Korelasyon analizi yöntemiyle, iç tutarlılık ölçeği alt boyutlar arasındaki ilişkiler incelendiğinde, değişkenler arasında pozitif ve iyi / çok iyi gücünde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alt boyutların genel ölçeğe etkisi korelasyon katsayısı doğrultusunda bir sıralama yapıldığında, en yüksek korelasyonun $r=0.856$ ile bilgi ve iletişim sistemi boyutu arasında olduğu, en düşük ilişkinin ise $r=0.756$ ile dijital bankacılık boyutu ile olduğu görülmektedir.

✓ Banka çalışanlarının eğitim durumu ile bankanın faaliyet alanı arasında bağımsızlık olup olmadığı araştırılması amacıyla uygulanan ki-kare testi sonuçları incelendiğinde, sig. değeri (0.483) 0.05'ten büyük olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Frekans dağılımına bakıldığında da, ulusal bankada çalışanların %84'ü lise veya üniversite mezunu, uluslararası bankalarda çalışanların ise %80'i lise/üniversite mezunudur.

ÖNERİLER

Kırgızistan Cumhuriyetinin kullandığı iç kontrol sistemlerinin revize edilerek tüm dünyanın kullandığı güncel kontrol sistemleri bilgilerin güvenliği ve denetimin daha iyi yapılarak daha kaliteli hizmet sunulacağını düşünmekteyiz. Kırgızistan'da şuan da kullanılmakta olan iç kontrol sistemi Basel I yerine revize edilmiş Basel III iç kontrol sisteminin kullanılması daha faydalı olacaktır.

- Bankalar İç Kontrol Sistemlerinin Daha etkin bir hale getirebilmek için “bütçe” ayırmalıdırlar.
- İç kontrolün daha etkili olabilmesi için bankalar nitelikli personel yetiştirmek zorundadır.

Sonuç olarak, etkin iç kontrol sisteminin önemli etmenleri olan,

- uygun politika ve stratejilerin varlığı,
- stratejilerin tüm birimlere ve çalışanlara uygulanması,
- iç denetimcilere eğitimlerin düzenlenmesi,
- çıkan hata ve eksikliklerin takibi,
- şirket sahip veya yöneticilerinin işletmelerde hata ve hileli işlemleri asgari seviyeye indirmek,

• varlıklarını korumak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla çalışmada belirtilen ilkeler çerçevesinde iç kontrol sistem ve uygulamalarını yapılandırmaları da önerilmektedir.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Кыргызстандагы банктардын ички контролдоо системасын изилдөө

КИРИШҮҮ

Бул изилдөөнүн максаты, ички контролдун негизделишинин жана түзүлүшүнүн натыйжасында банктарга мыйзам чыгарып жана аларды изилдеп колдоо көрсөтүүгө багытталган. Банк секторунун айрыкча 1990-жылдан кийин эл аралык экономикалык чөйрөдө болгон кризистер, проблемалар жана кризистер банк секторлорунда оор жоготууларга түрткү болгон. Айрыкча банкротко учураган чоң зыян коргон банктардын проблемаларынын негизги себептеринин бири банк кызматкерлери тарабынан зыянга алып келчү коркунучтарды эске албоолору көрсөтүлүүдө.

Бул маселе боюнча дүйнө жүзүндө белгилүү болгондой эле эң маанилүү мисал болуп Барингс Банкынын банкротко алып келген жол көрсөтүлүүдө. Банктарды зыянга учураткан проблемаларга анализ жүргүзүүдө, тиешелүү ички контролдук система менен ушул сыяктуу проблемалардын алдын алууга болот (Юртсевер, 2008:3). Ушундай жолдор менен келип чыккан ички контролдук система банктардын зыянга кабылбоолору тууралуу коркунучтарды өз убагында байкап жана ошол аркылуу зыян келүүсүнүн алдын алышат.

Биринчи бөлүмдө жалпы банк структурасы жана кризистери жөнүндө айтылып жатат. Банктын аныктамасында, банктардын иш-милдети, дүйнөдөгү банктар жана Кыргызстандагы банктардын тарыхый өнүгүүсү тууралуу маалыматтар берилген. Кыргызстанда банк секторун жаралгандан бери эмне өзгөрдү, ушул күнгө чейин Кыргызстанда ички контролдун жүргүзүлүүсү жакшы жыйынтыктырга алып келгени көрсөтүлүүдө.

Бул изилдөөнүн экинчи бөлүмүндө , жалпы ички контролдук системасы тууралуу айтылып өткөн жана ички контролдук система тууралуу маалыматтар ошошндой эле тарыхый өнүгүүлөр тууралуу айтылган.Ички контролдук системада эң маанилүү роль ойногон Basel I,II,III,Coso жана Cobit ички контролдо канчалык мааниге ээ экендиктери жана бул иште эмне кылгандыктары айтылган.

Үчүнчү бөлүмдө, банктын ички контролдук системасынын тиешелүү адабияттарды изилдөөсү каралган.Ички контролдук системасынын дүйнөдө канчалык деңгээлде колдонулгандыгын адабияттын жыйынтыгында окууга болот.

Төртүнчү жана акыркы бөлүмүндө изилдөөнүн колдонулушу жайгашкан. Иш жүзүндө колдонулууда. Ошондой эле , банктарда дагы ички контролдун ролу чоң мааниге ээ болуп, илимий изилдөөлөр күндөн күнгө өсүп өнүгүүдө. Бул изилдөөнүн контролдун тузулушунун таасири канчалык деңгээлде проблемалары бар экендигин бул иш жүргүзүүдө жазылган. Изилдөөнүн максаттары, ар дайым ар бир күн өткөн сайын өнүгүп жаткан технологиянын коркунучун жогорулатат.

Жалпысынан алганда, ички контролдук система адабияттагы аргументтерге таянып, бул изилдөөдө, Кыргызстандын борбору Бишкек шаарындагы улуттук жана эл аралык банктардын ички контролдук түзүмү жөнүндө таасирин иликтейт.

БАНК СЕКТОРУ

1. Банктардын Аныктамасы Жана Түшүнүгү

Банктар, депозитардык, акча берүү жана аны кайтарып алуу максатында кредит аркылуу иш жүргүзгөн, акчалай жана пайда алуу багытында бардык аракетин жасаган, жеке жана бизнес адамдары менен өзүнчө кызматташкан финансылык бир курулуш болуп саналат (Такап, 2001:2).

Банк секторунун экономикалык өсүшү менен өнүгүшүнө жетишүүсү эң маанилүү каражаты катары каралууда. (Yildirim, 2004:12). Экономикалык жактан банктар коомго өз таасирлерин берүүдө. Маданият басылмалар, көргөзмөлөр, искусство үйлөр, спорттук уюмдар жана башка кызматтар дагы банктардын коомго берген жардамдары болуп эсептелинет (Aydın, 2006:13).

1.1. Банктардын Дүйнөдөгү Тарыхый Өнүгүүсү

Бүт дүйнө жүзүндөгү бардык тилдерде ар кандай айырмаланып айтылган “БАНК” деген сөз италянча “banco” келип чыккан. Кийинчерээк бул сөз “банк” деп колдонулуп айтылып калган. “Banco” сөзү италянчадагы мааниси стол, отургуч менен бирге башка бир маанини билдирип турган (Sezal, 2006:49).

1.Таблица: Банктардын Өнугушу

Банктын башталуусу	Банктык мыйзамдар	Банктардын өнүгүүсү жана көзөмөлдөнүүсү	Milat	Биринчи заманбап банк	Чек жана банкнотторду пайдалануу	Алтын Смит жана күбөлүктөрү	Биринчи Улуттук банкы	Заманбап банктын башталышы
3500	2000	1000	0	1609	1637	1640	1694	1907
Б.з.ч.3500	Сумер жана Бабылда ийбадатканаларда конкуренттердин карыз бергендиктери тууралуу банкка тиешелүү документтер табылган.							
Б.з.ч.2000	Эшуннан Падышалыгы эң алгачкы болуп банктык мыйзамдарды түзгөн, пайыздык өлчөмүн 20 % менен камсыз кылган. Хаммурапи мыйзамдары, кредит, депозит топтоо, камсыз кылуу комиссияларды камсыз кылуу, прокуратура органдары, кредиттик эскертүүлөрдү 2 нускада жазган.							
Б.з.ч.1000	Биринчи жана Орто кылымдарда Римдердин жана Египеттин банктары өнүгүп башталган, Байыркы Грецияда паыздар чектелип, ал эми Байыркы Египетте аябай кызуу башталган.							
1609	Биринчи заманбап банк (Амстердам банкы) түзүлгөн.							
1637	Венеция банкы курулгандан кийин чек жана банкнотторду колдонуу башталган.							
1640	Англиянын Падышасы тарабынан соодагерлердин зергерлерине тыюу салуусу менен бирге goldsmith деген соодагерлерге сертификат берилип башталган.							
1694	Англия, Италия менен согушту каржылоо үчүн Англия Банкы (Биринчи Улуттук банк) түзүлгөн.							

1907	Америка системасы, Америка Кошмо Штаттары (АКШ) Борбордук банк (Federal Reserve Bank) менен рухий жактан жетилген заманбап банк тутумунун скелети түзүлгөн.
------	---

(Башар, 2006:21)

Тарыхта банктын биринчи мисалдары болуп Месопотомия, Байыркы грек, Бабылдарда жана Байыркы Римде болгон салтка айланган банк кызматтарын жашоого алып келишкен (Кайа, 2012:43).

Биринчи банктар деп аталган ибадатканалар, биринчи банкирлер деп аталган монахтар болгон. Ибадатканаларды банк кылып иштетишкендеринин себеби коопсуздуктарын камсыз кылуу жагынан жана диний табияттарына ылайыктуу болуп саналган (Такан, 2011:3).

Адабият булактарында башкача айтылып өтсө да бирок, дүйнөнүн биринчи банкы бүгүнкү күндөгү банктардай иштешчү эмес. Биздин заманга чейин банктардын тарыхы болжол менен 3500-4000 жылды ээлейт.

Борбордук Банк Жана Жакын Убактагы Банк Сектору

Борбордук банктар экономикалык өсүшүн камсыз кылуу, жумуштун жогорулатуусу, мамлекеттик уюмдардын каржылоо керектөөлөрүн камсыз кылууга милдеттерди алышкан. 1970-жылдан кийин дүйнөнүн көп өлкөлөрүндө, борбордук банктардын эң негизги милдети, акча, ички жана тышкы нарктык туруктуулугу болуп калды.

Дүйнөнүн эң эски дүйнөлүк банкы Голландиянын ишмер адамынын жардамы менен 1668-жылы Испанияда ачылган Riksbank болуп саналат. 1694-жылы Лондондо негизделген, Англия Банкы (Англиянын мамлекеттик банкы) болгон. Англия банкынын курулушу акыркы курулган банктардын башталышын көрсөтөт.

Борбордук банк, негизинен өкмөттүн акча-кредит саясаты боюнча каражатын текшерет. Улуттук акча өзгөрүүсүз бойдон калуу үчүн аракет кылып, бир мезгил ичинде берүүгө банктардын насыя чендерди аныктайт. Ошентип, өкмөт белгилүү бир даражада контролун өз колуна алат. (Кайа, 2012:89).

1.2. Банк Секторунда Кыргызстандын Тарыхый Өнүгүүсү

Кыргызстандын банк секторундагы банк секторунун өнүгүү этаптары, акыркы 26 жыл ичинде олуттуу прогресске жетишти. Кыргыз Республикасынын банк системасынын өнүгүүсүнүн негизги тортко бөлүнүп кабыл алынат.

Биринчи этап 1991-1995 ортосунда ишке ашырылган негизги реформалары кирет. Бул өткөөл мезгилде, Кыргызстан план боюнча рынок экономикасына өтүү менен бирге, экономикалык түзүмүндө олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Банк системасында мыйзам ченемдик базанын негизделиши менен мүнөздөлгөн убакыт. 1992-жылы, "Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкы" жана "Кыргыз Республикасындагы банктар жана банк түзүмүнө Мыйзамдар" киргизилген. "Кыргыз Республикасынын Улуттук банк" Мыйзамы, Эл Аралык банктардын иш жүргүзүүлөрүн аныктоого койгон максатын билдирди. Мыйзамга ылайык, Борбордук банкынын улуттук акчанын биригүүсүн касыз кылуу жана акча политикасын жүргүзүүсү ошондой эле банк кредиторлордун аманаттарын коргоо керектигин айтты. "Кыргыз Республикасындагы банктар жана банк иши жөнүндө" мыйзамдын максаты; Банктар жана Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы менен өз ара укуктук базаны түзүү. Негизинен, бул эки мыйзам банктар менен Улуттук банктын ортосундагы айырмасын ачык айкын көрсөтүүгө жардам берген. Бул улуттук акча биримдигин танытуусуна жол ачты. 1993-жылы, жоготууларга учураган мезгилде экономиканы турукташтыруу үчүн, Улуттук банкта акча-кредит максатынын негизинде коз карандысыздыгына жол ачкан улуттук акча бирдиги (сом) баштатылган. (NBK 2019 болуп саналат).

Экинчи этап, каржы секторун жөнгө салуу жана кредит (FINSAC) тарабынан билдирилген каржы сектор реформа программасынын башталуусу менен байланыштуу болгон 1996-1997 мезгилине тиешелүү болгон маалыматтар табылууда. Бул программаны ишке ашыруунун натыйжасында, ири банк мыйзамдары жакшыртылган жана кайра иштелип чыккан. Мындан тышкары, капиталдын шайкештигинин, кредиттердин классификацияланышы, кредиттик жоготуулар боюнча жоболордун түзүлүүсү жана кредиттик банктардын кредит жана насыя берүү коркунучтарын кыскартуу үчүн көзөмөлдөөсү ар кандай керектуу нормаларды алып келуусү үчүн керектүү болгон жана капиталдын

шайкештигинин талаптарын аныктаган банктык жөнгө салуу боюнча ченемдүү бир база түзүүгө жардамы тийди деп эсептелинет. Мындан тышкары, банк тутумунун каржылык эсеп-кысап жана отчет берүү боюнча эл аралык стандарттарга жооп бере баштады.

Үчүнчү этап ,1998-жылдан 2001-жылга чейин башталат. Кыргызстандын ушул мезгил ичиндеги банк системасы, каржы кризиси келип чыккан макроэкономикалык туруксуздуктан чоң таасир алган. Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы, өлкөдө системалык кризисти алдын алуу үчүн бир нече кадамдарды жасады. Бул мезгил аралыгында, NBKR мыйзам чыгаруу базасы ары жакшырды жана банктар ошондой эле элдин кызыкчылыктарын коргоо үчүн зарыл чараларды кабыл алууга кадам жасаган. Кыйынчылыктарга карабастан , NBKR озмидетин аткаруу боюнча өлкөнүн экономикасы үчүн мүмкүн болуучу тобокелдерди жоюу үчүн өзүнүн жөндөмдүүлүгүн көрсөтө алды.

Төртүнчү этабы 2001-жана 2005-жылдарды камтыйт. . Бул мезгил аралыгында, негизги банктык түзүүлөр 1990-жылы башталган системасы аяктады жана банк тутуму тездик менен өсө баштады. Бирок, 2005-2010 мезгил ичинде, банк системасына олуттуу таасир тийгизген саясый жана экономикалык туруксуздукка байланыштуу банк тутумунун жигерсиз өсүшү акырындаган. NBKR зарыл болгон чараларды кабыл алалды жана 2019-жылдан бери Кыргызстандын банк системасы жакшы өсүү динамикасын көрсөттү. (www.nbkr.kg, 2010).

1.2.1. Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкынын Тарыхы

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы өлкө 1991-жылы көз карандысыздыкка ээ болгондон кийин түзүлгөн Россия Борбордук банкы өзү мураскору болуп саналат, СССР Мамлекеттик банкы , анын жашоосунун алгачкы жылдары, Кыргызстан жана башка КМШ мамлекеттер абдан таянган СССР рублдин. Акчалар туруксуздук жана акча-кредит жана бюджет-салык саясатынын маселелери боюнча кызматташууга көптөгөн өлкөлөрдүн албашы кыйрап, Россиянын Борбордук банкы кредиттик агымына чектөө киргизилген, акыр

аягында акча биримдикте чыгып жүрүп, деп алып келди. 10-май, 1993-жыл, Кыргызстан сомго биринчи катар, 1 Кыргызстандык сом 200 СССР чейинки өлчөмүндө, бул жазуулар катары белгилүү "банкнот өтүү." келерки жылы сом, бул жазуулар катары белгилүү болгон экинчи катар чыккан "турукташуу мезгилинин банкноттору". Бааларды либералдаштыруу, соода мыйзамдары, өндүрүштүк, мүлктү менчиктештирүү жана тышкы соода базар ачуу башкаруу жана Борбордук банкынын түрүндө иш-аракеттери, акыры Кыргызстанга массалык жумушсуздук жана дефгээлине арылууга алып, 1997-жылдан баштап, үчүнчү сериясы сомго чыккан. 2008-жылы, анткени майда бүтүмдөрдү жөнөкөйлөтүү зарыл биринчи эки катар, монеталардын биринчи баштаган, ал эми пенсияга чыккан. Төртүнчү сериясынан сом, 2009-жылы жарык көргөн.

2018-жылы Борбордук банкы жыл мурдагыга белгилешти кат менен бекитүү аркылуу банкноттордун маселе 25 жылдыгын белгиледи С акча сомдун расмий белгиси катары, анын биринчи эстелик банкноттун чыккан. Борбордук банкынын линиясы менен "С" тамгасынан улуттук туруктуу экенин көрсөтүш үчүн түбүндө тандалып алынган.

28- Март , 2016-жылы Кыргыз-кредит банкы "Бажы сактык Банкы" ачылган. Кыргыз-кредит банкы атын "Бажы сактык Банкы" деп алмаштырган. 28-мартта Борбордук Банкы банктын күбөлүгүн өзгөрткөн.

22-Январь, 2018-жылы World Elite Mastercard, Кыргызстанда биринчи жолу пайда болгон. Кыргызкомерс банкы Кыргыз Республикасындагы биринчи банктардан болуп, дүйнө жүзү боюнча өздөрүнүн кардарларына мыкты MasterCard картасын сунуштаган. Колунда бар адамдарын жеке муктаждыкдарына өзгөчө мани берип эң жакшы жол менен кызмат көрсөтүп жана ошол эле убакта чет өлкөдөгү эң жогорку даража да кызмат көрсөтүгө жетишүүсүнө көмөк көрсөткөн карта болуп эсептелет(www.akchabar.kg, 2018) .

26- Февраль 2018-жылында 2000 сом номиналындагы банкноттор "2018 мыкты аймактык банкноту" Борбордук жана Чыгыш Европа өлкөлөрүндөгү эл аралык сынагын утуп алды. Банкноттор 17-ноябрь 2017-жылында берилген жана

республиканын тарыхында маанилүү окуяларга бөлүнгөн. Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыгына 25 жылдык мааракеси, Улуттук банктын 25 жылдык мааракесине жана улуттук акчанын 25 жылдык мааракеси болуп эсептенилет.

18-декабрь 2018-жылдын Кыргыз Республикасынын аймагында эң мыкты KICB банкы деп табылган. Financial Times Ltd. тарабынан чыгарылган The Banker журналынын маалыматы боюнча KICB жылдын эң мыкты Банктардан бири болду.

Сентябрь 2019 тарыхы боюнча Кыргызстанда 24 мамлекеттик жана менчик банктар бар. Жалпысынан, Кыргыз Республикасында банктардын 324 филиалдары бар.

Кыргыз Республикасынын Коммерциялык Банктарынын жана Алардын Филиалдарынын

2020-жылдын 30 -апрелине карата абал боюнча тизмеси

	Банктын Аталышы	Берилген Банктык Лицензияларды Реестрге Киргизүү Күнү	Филиалдарынын Саны
1.	«Кыргызкоммерцбанк» ААК	1991 жылдын 13-декабры	3
2.	«Коммерциялык Банк Кыргызстан» ААК	1991 жылдын 27-декабры	31
3.	«Оптим Банк» ААК	1992 жылдын 7-майы	19
4.	«Кыргыз-Швейцариялык Банк» ЖАК	1992 жылдын 7-майы	1

5.	«Капитал Банк» ААК	1995 жылдын 30-октябры	7
6.	РК «Аманбанк» ААК	1991 жылдын 17-майы	13
7.	ЖАК АКБ «Толубай»	1996жылдын 24-январы	2
8.	«РСК Банк» ААК	1996 жылдын 25-июлу	52
9.	«Демир Кыргыз Эл Аралык Банкы» ЖАК	1997 жылдын 2-майы	14
10.	«Дос-Кредобанк» ААК	1997 жылдын 18-июну	9
11.	«ЭкоИсламикБанк» ЖАК	1998 жылдын 10-марты	8
12.	«Евразиялык Сактык Банкы» ААК	1998 жылдын 17-ноябры	3
13.	«Азия Банкы» ЖАК	1998 жылдын 17-ноябры	8
14.	«Бакай Банк» ААК	1998 жылдын 29-декабры	26
15.	«Халык Банк Кыргызстан» ААК	1999 жылдын 13-апрели	10
16.	Пакистан улуттук банкынын Бишкек филиалы	2000 жылдын 24-апрели	-

17.	«Кыргыз Инвестициялык Кредит Банкы» ЖАК	2001 жылдын 10-июлу	18
18.	«ФинансКредитБанк» ААК	2005 жылдын 30-декабры	6
19.	«Айыл Банк» ААК	2006 жылдын 27-декабры	35
20.	«Керемет Банк» ААК	2010 жылдын 24-декабры	10
21.	«Бай-Түшүм» Банкы ААК	2012 жылдын 13-ноябры	7
22.	«ФИНКА Банкы» ЖАК	2015 жылдын 3-марты	24
23.	«Компаньон Банкы» ЖАК	2016-жылдын 11-январы	18

БАНК СЕКТОРУНДА ИЧКИ КОНТРОЛДУК СИСТЕМА

2. БАНК СЕКТОРУНДА ИЧКИ КОНТРОЛДУК СИСТЕМАСЫ

2.1. Контроль түшүнүгү

Жалпысынан түзмө-түз көзөмөлдөө “Иш жүргүзүүнүн максатына жана милдеттерине жетишүүсүнө жол берген ар кандай политика процесс болуп саналат. (Кылынч, 2003:45).

Анри Файолдун контролдук түшүнүгү (1916) боюнча, контроль баарын кабыл ала турган рланга берилген буйруктарга жана ортого чыккан иштерге жарашыктуу болуш керек.Максаты каталардын алдын алуу жана аларды түздөө. (Файол, 1949:107-109).

ФФЛ Бреч боюнча, контроль,стандартта белгиленген белгилүү бир тартибине ылайык, учурдагы жүрүшүн көзөмөлдөө, ал жүрүшүн текшерүү жана канааттандыруу аткаруусун камсыз кылуу максатында контроль жүргүзүү болуп эсептелинет.

Харолд Контс боюнча:

Контроль,бизнес максаттарынын жана аларга жетишүү үчүн аткарылган пландардын ишке ашырылгандыгын тактоо үчүн багытталган.

2.2. Ички контролдук түшүнүгү

Ички контролдун түшүнүгү төмөнкүдөй таблицада ар кандай жазуучулар тарабынан талкууланат.

Таблица Ички контролдук Түшүнүктөрдүн ар түрдүүлүгү

Косо, 1992	Ички контролдун натыйжалуулугу жана анын негизги иши, каржылык, отчеттуулук, ишенимдүүлүгү, мыйзамдар жана башка ченемдик укуктарын жол-жоболорун сактоо болуп саналат. Бул категориялар боюнча түзүлгөн максаттарга жетүү үчүн орган кызматкерлеринден өтүү керек.
М.Р. Симмонс, 1995	Ички контрол, бул максаттарга жетишүү максатында кепилдигин камсыз кылуу үчүн зарыл болгон жолду аныктайт: - натыйжанын жана экономиканын жыйынтыгы; - Бухгалтердик эсеп ишенимдүүлүгү; - мыйзамдарды жана эрежелерди сактоо.
R. Bičiulaitis, 2001	Ички контроль, бизнес чойросун жана башкаруунун маалыматтык тобокелдерин көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет.
J. Mackevicius, 2001	Ички контроль, экономиканын иш саясаттарын жана алардын коопсуздугун сактоо ошондой эле бизнес максаттарына жетишүү үчүн белгилүү өлчөмдөрүн, эрежелерин камсыз кылуу болуп саналат.
	Ички контроль, акылга сыярлык жол менен кызматкерлер жана өнөктөштөр тарабынан ишке ашыруу , органдар жана уюмдар тарабынан жүзөгө ашырылуучу миссиясына ылайык тобокелдиктерди эске алуу менен уюштурулган

Интосаи, 2004	иштердин натыйжасын аныктоого багытталган комплекстүү иш болуп саналат: - Иш-чаралардын ,үзгүлтүксүз, этикалык, экономикалык, жыйынтыгын жүзөгө ашыруу ; -Төлөм жоопкерчиликтерин өз убагында аткаруу; -Колдонуудагы мыйзамдарды жана ченемдик укуктарды жөнгө салууну сактоого; - Булактары жоголуп, туура эмес колдонууларды жана зыяндарды көзөмөлдөө.
Гобит,, 2007	Ички контроль,иштин максаттарына жетишүү жана каалоосуз тендешүүдөн качуу максаты менен акылга сыярлык кепилдиктерди камсыз кылуу үчүн иш милдеттерди, процедураларды организациялаган бир убак болуп саналат.
В.Лакис, 2007	Ички контроль ,мекеме ишинин негизинде курулган страдегия боюнча ылайыктуу түрдө түздөө жана мал-мүлктүн коопсуздугун контролдоо системасы болуп саналат..
Динаполи,, 2007	Ички контроль, уюмдун жөндөмдүүлүгүн ,пландарын,саясатын,системаларын мекеме өз максаттарына жетишүүсүнө жана миссиясын орундатууга аракет кылган адам булактарынын системасын бирибирине байланыштырып турган система болуп саналат.
А.Ж.Фистер, 2009	Ички контроль, маалыматтарды иштеп чыгуу убагында келип чыга турган каталардын алдын алуу жана аларды ондоо үчүн бир система болуп саналат.

А.М. Кинг, 2011	Ички контроль ,бизнестин максатына жетишүү үчүн бардык уюмдун кызматкерлеринин жөндөмдүүлүктөрүн монтаждоо, пландоо же болбосо башка бөлүмдөрдүн пландаган убагы болуп саналат.
С.Барнабас, 2011	Ички контроль, ишкерлердин фирмалар менен байланыш түзүүсүнө жардам берген компаниянын жалпы (ресурстар, системаларды, анын ичинде жол, маданият, түзүлүшү жана милдеттери) компоненттери болуп саналат.
Ж.К.Шим., 2011	Ички башкаруу, башкаруу системасынын бир бөлүгү болуп саналат. Бул уюмдун ички контролдук планы, менчикти көргөө, аткаруу текшерүү, аткарууну жана саясатынын натыйжалуулугун камсыз кылуу жолдору болуп саналат. Каталардын кайталанбашы үчүн, аларды бир канча убакыттын ичинде табуу, убакыттын өтүшү менен, аларды чечүү, жете турган максаттарга жана келечектерин кабыл алууга жардам берет.

Маалымат булагы: (Лакиш, 2012)

КЫРГЫЗСТАНДА КЫЗМАТ КӨРСӨТКӨН БАНКТАРДЫН ИЧКИ КОНТРОЛДУК СИСТЕМАЛАРЫНЫН ИЗИЛДӨӨНҮСҮНӨ ЫЛАЙЫК ИШ ЧАРА

Изилдөөнүн бул бөлүгүндө теориялык алкагынын негизинде, Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарында иштеп жаткан улуттук жана эл аралык банктардын көз карандысыз, ички контролдук жана убагында көзөмөлдөө жүргүзүлгөндүгүн аныктоо максаты болуп эсептелинет.

Изилдөөнүн объектиси, Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарында иштеп жаткан улуттук жана эл аралык банктарда иштеген ишчилердин ички контролдук системасына болгон ой пикирлерин аныктоо болуп саналат. Көз карандысыз ички контроль чечим кабыл алууда ката кетирбөөгө жана квалдаттык менен көзөмөлдөө, алдамчылык тобокелчилигин азайтуу боюнча маалыматтарды эске алуу менен ички контролду жакшыртуу болуп саналат. Ошондуктан, Кыргызстандын борбору Бишкекте кызмат көрсөткөн улуттук жана эл аралык банктардагы ички контролдун сапатын, жүргүзүлүшүн аныктоо өтө маанилүү болуп саналат.

Бул изилдөөнүн негизги максаты, көз карандысыз ички контролдун милдеттүүлөрүнүн иш жүргүзүүлөрүнүн канчалык деңгээлде алып баргандыгын жана алардын бул тармак боюнча тиешеси бар жогун аныктоо болуп саналат. Ошондой эле, Кыргызстандын Борбору Бишкек шаарындагы улуттук жана эл аралык банктарда дагы ички контролду жүргүзүү боюнча максат коюлууда. Бул контекстте ички контролдук системасы пайда жана тобокелчиликти азайтуунун таасир көрсөтүүгө багытталган. Ошентип, Кыргызстандагы улуттук жана эл аралык банктарда дагы ички контролдук системасынын пайда болуусу, башка банктарды дагы күчтөндүрүп алардын да пайдалануусун камсыз кылат.

Бул максат менен, Кыргызстандын Борбору Бишкек шаарындагы улуттук жана эл аралык банктарда дагы активдүү иштеген ички контроль жүргүзүүчү банктардын бизнес сапатын жана натыйжалуулугун текшерүүдө жаны көз

караштарын айтууга мүмкүнчүлүгү жаралган. Ошентип, Кыргызстандагы улуттук жана эл аралык банктарда ички контролдук системасынын келип чыгышы менен өзгөчөлүктөрүнүн башка банктар дагы пайдалануусуна максат коюлган.

Изилдөөнүн максаты, Кыргызстандагы улуттук жана эл аралык банктарда орун алган көз карандысыз аудиторлорду түзүү болуп саналат. Бул жагынан алып караганда, Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаарында кызмат көрсөткөн улуттук жана эл аралык банктарда иштеген көз карандысыз аудиторлорго бул изилдөөлөр үлгү болду.

Бул изилдөөдө маалымат чогултуу ыкмалары анкета түрүндө колдонулган. Добуш берүү ыкмасы, изилдөө боюнча маалыматтарды чогултуу болуп катышуучулардан маалымат жыйноону түрлөрү жүргүзүлгөн. Жыйынтыктарын эске алуу менен изилдөөчүлөр тарабынан иштелип чыккан адабияттар көрсөтүлгөн анкета 2018-жылы ноябрда аяктаган.

Маалыматтарды чогултуу, сурамжылоо жүргүзүү боюнча катышуучуларга бардыгы 86 анкета жиберилген алардын ичинен болжол менен 60 катышуучудан жооп келген. Катуу катышуучуларынын пикири жана / же жооп даярдалган отчетко катышуучулардан алынган жооптор ооба сөзсүз кошулам, кошулам, билбейм, кошулбайм, таптакыр кошулбайм деген сунуштар (5) көрсөткүчү менен аныкталган. Жыйынтык анализ жана Т-тест талдоо менен аныкталат гипотеза жыйынтыгында айтылып өткөн.

КОРУТУНДУ ЖАНА СУНУШТАР

Бул изилдөөдө, Кыргызстандагы / Бишкек шаарындагы улуттук жана эл аралык банктардын ички көзөмөл иш-аракеттеринин натыйжалуулугун, маалыматтын ишенимдүүлүгүн, колдонулуп жаткан мыйзамдардын жана эрежелердин сакталышын өлчөө жана кайсы динамиканын натыйжалуу экендигин аныктоо үчүн изилдөө жүргүзүлдү. Ушул максатта түзүлгөн ички контролдук тутумдарынын масштабы менен изилдөө жүргүзүлгөн. Бул изилдөө Бишкек шаарындагы банктарга жасалды. Изилдөөнүн жыйынтыгында, банктардын ички контролдук тутумдарында Аудиторлор тарабынан көзөмөлдөнгөн 4 система бар деп тыянак чыгарсак болот. Бул системаларды 4 фактордун жардамы менен чогулта алабыз.

- Башкаруу чөйрөсү,
- Маалыматтык байланыш,
- Мониторинг,
- Биз Санариптик Банкинг деген талапка жооп бере алабыз.

Биздин изилдөөбүздө көрүнүктүү болгон башка натыйжалар демографиялык өзгөрмөлөрдүн негизинде факторлордун суб-өлчөмдөрү айырмаланып тургандыгын аныктоого багытталган. Ушул максатта чогултулган маалыматтарды талдоо менен төмөнкү натыйжаларга жетишилди;

✓ Банк кызматкерлеринин профили эске алганда, 91,4% көпчүлүгү 35 жашка чейинки жана 80% билим деңгээли университеттик деңгээлде. Банктардын иш чөйрөлөрүнө талдоо жүргүзүлгөндө, алардын 58,3% эл аралык, ал эми 41,7% улуттук банктар экендиги байкалат.

✓ Ички ырааттуулук шкаласына берилген жооптор жалпысынан талданганда, катышуунун эң жогорку көрсөткүчү 4.4 "ички контролдоо тутумуна тиешелүү саясаттын жана стратегиялардын болушун жана натыйжалуулугун көзөмөлдөө ката жана алдамчылыктын алдын алууга жардам берет" деген сөздөр менен белгиленди. Мындан тышкары, өзгөчө мааниге ээ жана катышуу деңгээли жогору

болгон башка көрүнүштөр, "Ички контролдук иш-аракеттер банктын түзүмүндөгү бардык бөлүмдөрдүн каталарын жана алдамчылыктын алдын алат" жана "Туура жумуш орундарын классификациялоо жана мониторинге ката кетирбөөнүн алдын алууга жардам берет" жана "Ички аудит кызматкерлери тийиштүү түрдө үйрөтүлүп, ката кетирилген жана алдамчылыктын алдын алууда жардам көрсөтүүлөрү» айтылууда. Натыйжада, банктын кызматкерлери ички саясаттын натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн тиешелүү саясатты жана стратегияны ишке ашыруу керек жана бул бардык бөлүмдөрдү камтышы керек деп эсептешет. Ошондой эле, айрыкча ылайыктуу жумуш орундарын классификациялоо жана ички аудит кызматкерлерин тийиштүү түрдө окутуу керектиги баса белгиленди.

✓ Экинчи жагынан, банк кызматкерлеринин айтымында, алардын иш-аракеттери үчүн ички ырааттуулук керек деген ишеним орто эсеп менен 3,4 "Ички контролдук компьютердик тутуму ката кетирүүдөн сактанууда, бирок алдамчылыктын алдын алуу ишинде толук кандуу эмес экендиги" айтылууда. Башкача айтканда, алар ички контролдук компьютердик тутумдарынын же электрондук жаңыртуулардын натыйжалуулугун жогорулатууда маанилүү роль ойнобойт деген пикирде.

✓ Ички контролдоо тутумдарынын масштабы 4 өлчөмдө аныкталган: экологиялык контролдоо факторлору, маалыматтык-коммуникациялык тутум, мониторинг / аудит жана санариптик банкинг. Табылган суб-өлчөмдөр Mann-Whitney U тестинин жардамы менен, кызматкерлердин курагына жана фирманын ишмердүүлүк чөйрөсүнө негизделген топтордун ортосунда айырмачылык барбы жана көз карандысыз t тестинин параметри бар же жоктугу изилденген. Натыйжада, масштабдуу суб-өлчөмдөрдүн баалары 0,05 жогору болгондуктан, суб-өлчөмдөрдүн орточо көрсөткүчтөрү ар кандай курактагы жана иш чөйрөсүндө улуттук же эл аралык экендиги жагынан айырмаланбайт. Башкача айтканда, банктардын ички контролдук иш-аракеттеринин натыйжалуулугу ар кандай курактык топторго же улуттук / эл аралык банкка карата статистикалык жактан айырмаланбайт.

✓ Ички ырааттуулук масштабындагы суб-өлчөмдөрдүн ортосундагы байланыштарды корреляциялык анализ ыкмасы менен изилдегенде, оң жана

жакшы / мамилелер бар деген тыянак чыгарылган. Ченемдердин жалпы масштабдагы таасирине ылайык рейтинг жүргүзүлгөндө, эң жогорку корреляция = $r = 0.856$ жана маалыматтык-коммуникациялык тутумдун өлчөмү, ал эми $r = 0.756$ менен санариптик банктык өлчөм менен эң төмөнкү көрсөткүчтү көрсөткөнү билинүүдө.

✓ Ki-kare тести банк кызматкерлеринин билим деңгээли менен банктын иш чөйрөсүнүн ортосунда көзкарандысыздык бар-жогун иликтөө үчүн колдонулуп, натыйжада анын мааниси (0.483) 0,05 жогору болгондуктан, статистикалык жактан маанилүү байланыш табылган эмес. Жыштыктарды бөлүштүрүү боюнча, Улуттук банктын кызматкерлеринин 84% орто же жогорку окуу жайларын, ал эми эл аралык банктардын 80% мектеп / университеттин бүтүрүүчүлөрү болуп саналат.

✓ Натыйжада, натыйжалуу ички контролдоо тутумунун маанилүү факторлору,

- тиешелүү саясаттын жана стратегиялардын болушу,
- бардык бөлүмдөргө жана кызматкерлерге стратегияларды колдонуу,
- ички аудиторлор үчүн тренингдерди уюштуруу,
- каталарды жана кемчиликтерди байкоо,
- Компаниянын ээлеринин же менеджерлеринин бизнесинде каталарды жана жасалма транзакцияларды азайтуу үчүн,
- Алардын активдерин коргоо жана алардын туруктуулугун камсыз кылуу үчүн, изилдөөдө көрсөтүлгөн принциптердин чегинде алардын ички контролдук тутумдарын жана тажрыйбаларын конфигурациялоо сунушталат.

KAYNAKLAR

- Abu-Musa. (2010). Investigating Adequacy of Security Controls in Saudi Banking Sector: An Empirical Study. *Journal of Accounting, Business & Management*, 1-41.
- Adb (Asian Development Bank), (2015). Senior Unsecured Loan to Bai Tushum Bank for Broadening Access to Finance: Faster Approach to Small Nonsovereign Transactions (FAST) Report, Reports and Recommendations of the President, June 2015 (Erişim tarihi:04.10.2019, <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/48348-001-so.pdf>)
- Akaragitmez, E. A. (2014). *Basel Iıı Kriterlerinin Kobi'ler Üzerindeki Etkileri Osmaniye Örneği*. Osmaniye.
- Akaev, A. (2000). Переходная Экономика глазами физика , Бишкек s.11
- Akgüç, Ö., 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989, s.5
- Akyel, D. R. (2010). Türkiye'de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Dergipark*, Cilt 17 sayfa 10.
- Altuğ, O. (2000). *Banka İşlemleri Muhasebesi*. Türkmen Yayınevi.
- Amudo, A. &. (2009). Evaluation of Internal Control Systems: A Case Study from Uganda. *International Research Journal of Finance and Economics*, 125-144.
- Ataş, N. (1966). *Banka İşletmeciliği Tatbikatı*. İstanbul: Garanti Matbası.
- Aseinov, D.(2016). Kırgızistan Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Kredi Riski, KTMÜ, SBE, Maliye Anabilim Dalı (Doktora tezi)
- Avcıoğlu, G. Ş. (2014). Sosyal Bilimlerde İnternet Anketi Uygulamaları: Cevaplama Oranı, Veri Kalitesi, Örnekleme Sorunları ve Çözümleri. *International Journal of Human Sciences*, 89-113.
- Ayagre, P. (2014). The effectiveness of Internal Control Systems of banks: The case of Ghanaian banks . *International Journal of Accounting and Financial Reporting* .
- Aydın, N. (2006). Bankacılık Uygulamaları. *Anadolu Üniversitesi*, 13-30.
- Ayupova, P.A. (2008). Концепции развития банковской системы Кыргызской Республики. Вестник КРСУ, 8(3)
- Basel. (1998). *Elektronik Bankacılık*.
- Basel. (2004). Bank Failures in Mature Economies. Basel: Bank for International Settlements,s.7.
- Başar, M., Y. M. (2006). Bankacılık Uygulamaları. *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını*, 21.
- Bbc. (2012, December 11). BBC News. Retrieved April 6, 2019, from BBC: <http://www.bbc.com/news/business-20673466>
- Bektenova D.Ç. (2012). Влияние денежное-кредитной политики нб кр на развитие банковской системы. Вестник КРСУ, 14(8), ss. 30-34
- Bektenova D.Ç. (2009). Особенности развития банковского сектора экономики Кыргызстана в условиях перехода к рынку. Вестник КРСУ, Том 9, No: 9
- Bertelsmann, S., (2014). BTI(Bertelsmann Stiftung's Transformation Index) 2014 - Kyrgyzstan Country Report. Gütersloh (erişim tarihi: 25.01.2018, https://www.bti-project.org/uploads/tx_itao_download/BTI_2014_Kyrgyzstan.pdf)

- Brown, M., Jappelli, T., ve Pagano, M. (2009a). Information sharing and credit: Firm-level evidence from transition countries. *Journal of Financial Intermediation*, 18(2), 151-172.
- Candan, H. V. (2006). *Bankalarda Risk Yönetimi Ve Basel II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Cerrone, R. (2013). Banks' internal Controls And Risk Management: Value-Added Functions In Italian Credit Cooperative Banks. *Risk Governance & Control: Financial markets & Institutions*, 3(4), 16-27.
- Control Objectives for Information and related Technology (COBIT) framework . (2014).
- Coşkun, T. Ü. (1978). *Banka Muhasebesi*. Ankara.
- Çatıkkaş, Ö. (2005). *Bankalarda İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim Fonksiyonunun Etkililiği*. İstanbul.
- Çetin, M. (2014). *Bankacılığın Tarihsel Gelişimi ve Ziraat Bankası Örneği*. Van.
- Dabrowski, M. (2015). The systemic roots of Russia's recession. *Bruegel Policy Contribution*, Issue 2015/15
- Djalilov, K. and Piesse, J. (2014). The Determinants of Bank Efficiency in Centralb Asia. *Corporate Ownership vw Control* ss.656-670
- Durna, M. (2018). *bankalarda iç kontrol sisteminin risk azaltıcı etkileri: doğu karadeniz bölgesi'nde bir uygulama* .
- Ehiedu, V. C. & Ogbeta, M. (2014). An Investigation into the Internal Control System in the Banking Industry (A Study of Some Selected Banks in Asaba, Delta State). *European Journal of Business and Management*, 6(9), 149-155.
- Eldemir, E. (2015). *bankalarda iç kontrol sistemi ve risk* .
- Elitaş C., Y. Ö. (2006). Bankalarda İç Kontrol Sistemi . *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 144-146.
- Elitaş C., Kontrol Önlem ve Yordamlarının İç Denetçi Açısından Rolü ve Önemi, İç Denetim Dergisi, Sayı:8, 2004, s.34
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) (2015-2011). Strategy For The Kyrgyz Republic, As approved by the Board of Directors at its Meeting on 25 February 2015
- European Commission (EC). (2015). Report from The Commission to The European Parliament and The Council on the implementation of macro-financial assistance to third countries in 2014, Brussels, 11.6.2015, (erişim tarihi: 27.01.2019,
- Global W. (2012). Grave Secrecy. London: Global Witness. erişim: <https://www.globalwitness.org/sites/default/files/GraveSecrecy.pdf>
- Graham, L. (2015). *Internal Control Audit and Compliance*. Kanada: Wiley Corporate F&A Series.
- Güredin, E. (2005). *Denetim*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Hayali, A., Dinç, Y., Sarılı, S., Dizman, A. S., & Gündoğdu, A. (2012). *Importance of internal control system in banking sector: Evidence from Turkey* (Doctoral dissertation, Thesis. Turkey: Marmara University).
- Heffernan, S. (2005). *Modern Banking*. London: John Wiley & Sons.

- Henri F. (1949). *Genel ve Endüstriyel Yönetim*. New York: Pitman Yayınları. sayfa 107-109
- Kutlu H. A., A. G. (2007). Kapsamlı Bir Risk Yönetimi Düzenlemesi: Basel II ve Kobi'lere Muhtemel Etkileri. *Kafkas Üniversitesi, İİBF*, 205.
- Ifac. (2012). Final Pronouncement: June 2012. Retrieved June 24, 2014, from Evaluating and Improving Internal Control in Organizations: <http://www.ifac.org/sites/default/files/publications/files/Evaluating%20and%20Improving%20Internal%20Control%20in%20Organizations%20-%20updated%207.23.12.pdf>
- Ilimbek uulu, T. (2014). Competition In The Kyrgyz Banking Industry: Empirical Study Based On Panzar And Rosse Model., A Thesis Presented to the MA Programme of the OSCE Academy in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Governance and Development
- Isakova, A. (2010). Financial Sector Development and Dollarization in the Economies of Central Asia. Unpublished paper (London: European Bank for Reconstruction and Development, 2011-2020.)
- International Monetary Fund (IMF) (2015). Kyrgyz Republic: Request for a Three-Year Arrangement Under the Extended Credit Facility-Staff Report; and Press Release. International Monetary Fund. IMF Staff Country Reports, Issues 15-113, (erişim tarihi: 07.09.2019, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15113.pdf>)
- Internal Control Component under COSO*. (2013) No:26.
- İhsan Uğur, D. (2014). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş*. Eskişehir: AÖF.
- Kaban, İ. (2014). *İç Sistemler Çerçevesinde Bankalarda İç Kontrol Ve İç Denetim İlişkisi Ve Bir Uygulama*. Tokat.
- Karasar, N., Bilimsel Araştırma Yöntemleri , Ankara: 3A Araştırma Eğitim ve Danışmanlık, 5. Basım, 1994, s. 77.
- Kaya, F. (2012). *Bankacılık Giriş ve İlkeler*. İstanbul : Beta.
- Kılınç, Ç.(2003) Bankalarda risk yönetim ve iç kontrol sistemlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi
- Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası (KCMB). (2015). Kırgız Cumhuriyeti Finansal Sektörü İstikrar Raporu, (2014 Yılı için), Bişkek, (<http://www.nbkr.kg/DOC/18062015/000000000036106.pdf> erişim tarihi: 28.10.2019)
- Kloc, K., ve Woodward, R. (1995). The Banking System in Kyrgyzstan. Russian and East European Finance and Trade, 73-94.
- Kudaybergenon B.K. (2014). Современное состояние системы рискменеджмента в коммерческих банках Кыргызской Республики. Вестник КРСУ, 14(8)
- Lakis, V. (2012). The Concept Of Internal Control System: Theoretical Aspect. *Ekonomika*, s.145-147.
- Mejdunarodniy Valyutniy Fond Washington DC: IMF https://ru.wikipedia.org/wiki/Международный_валютный_фонд erişim: 22.10.2019
- Met, O., Torobekova, V., and Keleş, I. Financial System Developments in Transition Economies: The Case of Kyrgyz Financial System. KTMÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 19, ss. 1-11

- Moeller, R. R. (2014). *Executive's Guide to COSO Internal Controls*. John Wiley & Sons.s. 2-73
- Naceur, S.B., Hosny, A., and Hadjian, G., (2015). How to De-Dollarize Financial Systems in the Caucasus and Central Asia? International Monetary Fund, Middle East and Central Asia, Working Paper WP/15/203 <http://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/15-203.html>
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin.
- Okursoy, A. & Turan, A. H. (2014) "Açımlayıcı Faktör Analizi ve Üniversite Yemekhanesinde Müşteri Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Boyutların Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(1): 65-78.
- Orozaliev, B. (2015). Current Account Imbalance of The Kyrgyz Republic. Central European University, Department of Economics Budapesht, Hungary
- Oskay, Cansel ve Yeşim Kubar (2008), "Türkiye'de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi", *K.M.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*, Yıl:10, S:14, Haziran, 367-383
- Parasız, İ. (2000). *Modern bankacılık teori ve uygulama*. İstanbul.
- Parasız, İ. (2007). *Modern Bankacılık*. Bursa: Ezgi .
- Ramos, M. (2008). *How To Comply With Sarbanes-Oxley Assessing The Effectiveness Of Internal Control*. John Wiley & Sons.
- Reisoğlu, P. D. (2006). Basel II Çalışma Raporları . *Bankacılar Dergisi* , 5, s.14
- Pronskaya , N.S. (Pronskaya, N.S.).(2002). Из истории становления банковской системы Кыргызстана, *Вестник, КРСУ*, No:3
- Ruziev, K. and Majidov, T. (2013). Differing Effects of the Global Financial Crisis on the Central Asian Countries: Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and Uzbekistan, *EUROPE-ASIA STUDIES Vol 65, No. 4, June 2013, pp. 682-716*
- Safarov, A. M. (2015). On the Significance of Development Banks in the Economies of Post-Soviet Countries. *Review of European Studies*, 7(10), p53.
- Sagbansu. L.(2006). Banking system in Kyrgyz **Republic**. *IBSU Scientific Journal (IBSUSJ)*. " Vol. 1, Iss. 1, PP- 39-53, <http://hdl.handle.net/10419/54609>
- Salehi, M., Mahmoud Mousavi S. ve Fatemeh E. (2011). *Effectiveness of Internal Control in the Banking Sector: Evidence from Bank Mellat, Iran*.
- Sberbank. (2011). *Regulation on the Internal Control System of Sberbank of Russia* . Sberbank of Russia.
- Sevilengül, O., Banka Muhasebesi, Ankara, Gazi Kitabevi, 1999
- Sezal, L., (2006), "Banka İşletmelerinde Etkin Bir İç Denetim Ve Risk Yönetim Sisteminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Ticari Bir Bankanın Uygulamaları Üzerine İncelemeler", Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Adana
- Şendurur, U. (2008). *Ekonomik Krizlerde Bankalardaki İç Kontrol Sisteminin Önemi Ve Etkinliği* . Ankara.
- Takan, M. B. (2011). *Bankacılık Teori Uygulama ve Yöntem*. İstanbul: Nobel. s.50

- Tang, H., Zoli, E., ve Klytchnikova. 1. (2000). Banking crises in transition economies: Fiscal costs and related issues. WorldBank research \working paper. (2484).
- Tarantino, A. (2006). *Sarbanes-Oxley, Coso, Erm, Cobit, Ifrs, Basel II, Omb A-123, Asx 10, Oecd Principles, Turnbull Guidance, Best Practices, and Case Studies*. John Wiley & Sons,.
- Taşpınar, G. (2013). Basel III Kriterleri ve Türk Bankacılık Sistemine Etkileri. *Dünya Gazetesinde Yayımlanmıştır*.
- Tekin, H. (2009) “Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme”, Yargı Yayınevi, 23. Baskı, Ankara.
- Toibolotov, S. M. (2013). Factors Affecting the Profitability of Banking System in Kyrgyzstan (Doctoral dissertation, Eastern Mediterranean University (EMU)).
- Tsamis, K. a. (2009). Risk Based Internal Auditing within Greek Banks: A Case Study Approach. *Journal of Management and Governance*, Vol. 13, Nos. 1 & 2, pp. 101-130.
- Uyanik, T., ve Segni, C. (2001), Evolution of the Banking Sector in Central Asia. Financial Transition in Europe and Central Asia: Challenges of the New Decade, 97
- Vorobey, Y. (2015). Commercial banking in Kyrgyzstan. Central Asia Economic Papers, No. 13, April 2015
- Vu, H. T. (2016). The research of factors affecting the effectiveness of internal control systems in commercial banks-empirical evidence in viet nam. *International Business Research*, 9(7), 144.
- Wasaensia, A. (2006). *The Structure and Effectiveness of Internal Control*. Waasan Yliopisto.
- Weaver, K.F., Morales, V.C., Dunn, S.L., Godde, K. ve Weaver, P.F. (2017). *An Introduction to Statistical analysis in research*. Wiley.
- WB (World Bank) (2002). Expanding The Country's Capacities, Comprehensive Development Framework of the Kyrgyz Republic to 2003-2005, Bishkek, (erişim tarihi: 09.10.2019, http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/Country-Papers-and-JSAs/Kyrgyz_PRSP.pdf)
- Yakubu, I. N., Alhassan, M. M., Iddrisu, N. A., Adam, J., & Sumaila, M. R. (2017). The Effectiveness of Internal Control System in Safeguarding Assets in the Ghanaian Banking Industry.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu Ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 107.
- Yıldırım, O. (2004). Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler. *Dış Ticaret Dergisi*, Dış Ticaret Müsteşarlığı, s.36
- Yurtsever, G. (2008). *Bankacılığımızda İç Kontrol*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği. (2011).

İnternet Kaynakları

- <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/48348-001-so.pdf> erişim: 20.09.2019
- www.akchabar.kg/histoiy/, Erişim: 14.04.2019
- <https://www.akchabar.kg/ru/news/bank-kompanon-i-landesbank-baden-viurtemberg-lbbw-stali-bankami-partnerami/> Erişim: 29.09.2019
- <https://www.bis.org/publ/bcbssc111.pdf> erişim: 25.04.2019
- <http://www.coso.org>, erişim: 28.10.2019
- https://www.coso.org/documents/coso%20mcnallytransition%20articlefinal%20coso%20version%20proof_5-31-13.pdf erişim: 16.06.2019
- <https://www.csustan.edu/audit-services/internal-controls> erişim: 28.03.2019
- <http://gokhantaspinar.net/index.php/en/articles-2/172-basel-iii-criteria-and-effects-of-the-turkish-banking-system-02-02-2013-was-published-in-the-newspaper-world-dated> Erişim: 14.10.2019
- www.kabar.kg/economics/full/101632, Erişim: 14.04.2019
- <https://kolayekonomi.com/bankanin-tarihcesi-ve-dunyanin-ilk-bankasi/> erişim: 20.01.2019
- <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=69&lang=RUS> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/contout.jsp?item=1576&lang=RUS&material=12732> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/DOC/24062011/000000000011342.pdf> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1387&lang=RUS> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/DOC/18072018/000000000050344.pdf> 25.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=12&lang=RUS> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=11&lang=RUS> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/DOC/13082009/000000000002011.pdf> erişim: 20.10.2019
- <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=69&lang=KGZ> erişim: 01.05.2020
- https://www.nrbcommercialbank.com/downloads/Bank_Its%20Origin,%20Meaning,%20Objectives%20&%20Function.pdf 20.10.2019
- <https://www.slideshare.net/b1ck3r/bankaciln-tarihsel-geliimi> erişim: 20.09.2019
- nrbcommercialbank.com/downloads erişim: 20.01.2019
- <https://study.com/academy/lesson/coco-internal-control-framework-definition-key-concepts.html> erişim: 20.09.2019
- <https://study.com/academy/lesson/coco-internal-control-framework-definition-key-concepts.html> erişim: 25.05.2019
- <https://www.tarihnotlari.com/bankaciligin-tarihcesi/> erişim: 20.09.2019
- <https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Dergiler/Dokumanlar/58.pdf> erişim: 29.09.2019
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakki+nda/Tarihce/Baskanlar> Erişim: 14.01.2020
- <https://www.turkcebilgi.org/ekonomi/dunya-ekonomisi/bankaciligin-tarihcesi-3354.html> erişim: 20.09.2019
- https://en.wikipedia.org/wiki/Central_bank#cite_note-48(merkez bankacılık

erişim: 20.09.2019
[https://en.wikipedia.org/wiki/Control_\(management\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Control_(management)) erişim: 20.10.2019
https://ru.wikipedia.org/wiki/национальный_банк_кыргызской_республики
erişim: 28.03.2019
https://tr.wikipedia.org/wiki/ATM_makine erişim: 20.09.2019

EKLER

Anket Çalışmaları

Ek:1 Türkçe Anket

Saygılarımla Mehmet SARGUT					
Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi					
1. Yaşınız? ☐ 23-30 ☐ 31-35 ☐ 36-40 ☐ 41 ve üzeri					
2. Eğitim durumunuz? ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Yüksek Lisans ve Doktora					
3. Çalıştığınız banka?					
4. Ünvanınız?					
ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ SORULAR		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
Aşağıdaki sorulara siz için en uygun olan seçeneği (X) işareti koyarak belirtiniz.		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
1.	İç kontrol sistemi için uygun politikaların ve stratejilerin varlığı ile etkinliğinin izlenmesi hata ve hile ihtimalinin önlenmesine yardımcıdır.				
2.	Yetki ve sorumlulukların raporlama yolları ile açıkça gösterilmesi hile ve hataların engellenmesi ile sonuçlanır.				
3.	Disiplin yöntemleri hata ve hile olasılığını engellemede yardımcıdır.				
4.	Uygun iş sınıflandırması ve izlemesi hata ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.				
5.	Banka yapısındaki tüm birimler için iç kontrol faaliyetler hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.				
6.	Bankada ihtiyaç duyulan mevzuat ve lisanslarda sistematik bir yapının olması hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.				

7.	Dış Pazar koşullarındaki olaylar da kararları etkileyen bilgilerin farkındalığı ve ihtimalleri hatanın tekrarlanmasını engeller.					
8.	İç kontrolün bilgisayar sistemi hata engellemede tamamen etkindir, ancak hile engellemede etkin değildir.					
9.	Bankanın bilgi akışını kolaylaştıran organizasyon yapısı hile ihtimalini engeller.					
10.	Yönetim emirlerinin uygulanması ile ilgili ikna edici prosedürlerin ve politikaların olması hata ve hile ihtimalini engeller.					
11.	Finansal kaynaklar hakkında yeterli ve kapsamlı verinin olması hata ve hile ihtimalini engeller.					
12.	Uluslararası bankacılık ve teknolojideki gelişmelere uyumlu olarak iç kontrol sisteminin güncellenmesi hata ihtimalini engeller.					
13.	Bankanın organizasyon yapısı boyunca bilgi akışının kolay olması hata ve hile ihtimalini engeller.					
14.	Elektronik bankacılıkta, iç kontrol sistemi muhtemel hata ve hileleri tamamen engelleyen bir kalıbın içine yerleştirilmiştir.					
15.	İç denetim çalışanları uygun şekilde eğitilmektedir, hata ve hile ihtimalinin engellenmesinde yardımcıdır.					
16.	İç kontrol sisteminin etkinliğini izlemek hata ve hilenin ortaya çıkışını engeller.					
17.	İç kontroldeki zayıflıkları belirlemede ve düzeltmede sistematik bir yapının oluşu ve bu zayıflıkları çalışanlar yolu ile yönetime aktarmak, muhtemel hataları ve hileleri engeller.					
18.	Sürekli izleme faaliyetlerinin uygun şekilde yürütülmesi, durum değerlendirmelerinin iç denetçi tarafından yapılması hata ve hileleri engeller.					
19.	Banka çalışanlarının farkındalığını arttıran sorumlulukları ve görevleri için efektif politikalar oluşturan, etkili ve güvenli bir iletişim kanalının olması, muhtemel hata ve hileleri engeller.					

20.	İç denetim hata ve hileleri ortaya çıktıktan sonra da belirlenmesine yardım eder.					
21.	Elektronik bankacılık iç kontrol sisteminin gelişimine öncülük eder.					
22.	Dış kaynaklardan yönetim aktivitelerinin izlenmesi, müşteri şikâyetleri ve düzenleyici otoriteler muhtemel hata ve hileleri engeller.					
23.	Elektronik bankacılık sistemi esnek ve değişime açık olduğu için, bankalarda iç kontrol sistemi, muhtemel hata ve hileleri engellemek için güncellenebilir.					
ANKETİMİZE KATILIMINIZDAN DOLAYI TEŞEKKÜR EDERİM						

Ek 2 Kirgizca Anket

Урматтоо менен, Мехмет Саргут Кыргыз-Түрк Манас Университети Магистрдик Иш						
1. Жашы? ☐ 23-30 ☐ 31-35 ☐ 36-40 ☐ 41 жана үстү 2. Билиминиз? ☐ Лицей ☐ Университет ☐ Магистратура-Докторатура 3. Иштеген банкыңыз? 4. Кызматыңыз?						
ИЗИЛДӨӨ СУРООЛОРУ		Толугу Менен Макулмун	Макулмун	Билбейм	Макул Эмесмин	Таптакыр Каршымын
Төмөндө көрсөтүлгөн суроолорго сизге туура келген жоопту (X) белгиси менен көрсөтүңүз.						
1.	Ички контролдук системасы үчүн тийиштүү саясаттардын жана стратегиялардын катышуусу менен көзөмөлдөө алдамчылык жана ката ыктымалдыгы алдын алууга жардам берет.					
2.	Бйгарым укуктардын жана жоопкерчиликтердин так болуушу отчет тапшыруу жолу менен аткаруу, бурмалоо жана жалгандардын алдын алуусуна жардам көрсөтөт.					
3.	Тартип ыкмалары алдамчылык жана жалган жалаанын алдын алууга жардам берет.					
4.	Туура ишти классификациялоо жана аларды көзөмөлдөө катачылык жана алдамчылыктын алдын алат					
5.	Банктын уюштуруу структурасынын бүт баарын контролдоо ката кетирбоого тоскоолдук кылат.					

6.	Банктын мыйзамына ылайык окуу жайларында системанын түзүлүшү ката кетирбоого тоскоолдук кылат.					
7.	Тышкы рынок шартында болгон окуялар ой пикирлердин өзгөрүүсүнө таасирин берет жана ошондой эле алардын кайра кайталанбоосунун алдын алат.					
8.	Ички контролдук система компьютердик системанын катмарларына тоскоол болууга толугу менен жардам берет.					
9.	Банктардан оңой маалымат алуу үчүн атайын уюштурулган иш-чаралар алдамчылыктын алдын алат.					
10.	Башкаруу буйруктарын ишке ашыруу үчүн ишенимдүү процедуралардын жана политикалардын болуусу ката кетирбоонун алдын алат.					
11.	Каржы булактары боюнча так жана толук маалыматтардын болуусу катачылык кетирбоонун алдын алат.					
12.	Эл аралык банктарга жана технологиялык өнүгүүлөргө ылайык болгон ички контролдук системасынын такталышы катачылык кетирбоонун алдын алат.					
13.	Банктын түзүлүшү аркылуу маалыматтардын тизмесине оңой жетишүү катачылык жана алдамчылыктардан узак болууга жардам берет.					
14.	Электрондук банк боюнча, ички контролдук система -алдамчылык жана катачылыкка толугу менен тоскоолдук кылуучу жерге жайгаштырылган деп эсептелинет.					
15.	Ички аудит кызматкерлерине эң мыкты сапаттагы билимдин берилүүсү катачылык жана алдамчылыктын болуусунун алдын алат.					
16.	Ички контролдук системасынын натыйжасын байкап туруу ката кетирбоого көмөк көрсөтөт.					
17.	Ички контролдогу кемчиликтерди аныктоодо жана калыбына келтирүүдө ,систематикалык бир алкактын болушу менен бул					

	кемчиликтерди ишкерден жетекчиге өткөзүп берүү ар кандай тоскоолдуктардын алдын алат.					
18	Үзгүлтүксүз мониторинг жүргүзүү иш аракеттери менен кырдаалдарды баалоо боюнча ички аудитор тарабынан ишке ашырылуусу ката кетирбоонун алдын алат.					
19.	Катачылыкка жана алдамчылыкка жол бербөө үчүн , Банктын жоопкерчилигин жана милдеттерин коргой турган ишенимдүү бир канал зарыл.					
20.	Ички аудит, катачылык жана алдамчылык аныкталгандан кийин деле аларды аныктоодо жардам берет.					
21.	Электрондук банк ички контролдук системанын кайра иштелип чыгуусуна жардам берет.					
22.	Тышкы булактардан башкаруу ишинин көзөмөлдөнүүсү кардар даттанууларынын жана көзөмөлдөөчү органдардын катачылык кетирбоолоруно тоскоолдук кылат.					
23.	Электрондук банктын системасын өзгөртүү үчүн банктарда болгон көз боёмочулук жана катачылыктарга тоскоолдук көрсөтүү үчүн атайын жаңы система иштелип чыгат.					
БИЗДИН СУРАМЖЫЛООГО КАТЫШКАНДЫГЫНЫЗ ҮЧҮН РАХМАТ						

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Aydıntepe-Bayburt/ 16.06.1992
Öğr. Gördüğü Kurumlar : Başlama Yılı Bitirme Yılı

Lise : 2005 2009 Bayburt Anadolu Lisesi
(Türkçe- Matematik)

Lisans : 2009 2015 Kırgızistan-Türkiye
Manas Üniversitesi
İşletme Bölümü
Kırgızistan-Türkiye
Manas Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı

Yüksek Lisans : 2016 -

Medeni Durum : Evli
Kırgızca (İYİ)
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : Rusça (İYİ)
İngilizce (ORTA)

Çalıştığı Kurum : Başlama Ayrılma Görevi
Tarihi Tarihi

Kırgızistan – Türkiye
Manas Üniversitesi : 11.04.2016 Devam
Bişkek/ Kırgızistan etmekteyim (Güzel Sanatlar
Fakültesi)

Adı Soyadı: Mehmet SARGUT

Tarih-İmza: